

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ,
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
Інститут Військово-Морських Сил
Національного університету “Одеська морська академія”

МАТЕРІАЛИ

III всеукраїнської науково-практичної конференції

*“Воєнно-історична робота в Військово-Морських Силах.
Сучасний стан та перспективи”
12 листопада 2020 року*

Одеса – 2020

Воєнно-історична робота в Військово-Морських Силах. Сучасний стан та перспективи. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, 12 листопада 2020 року. – Одеса: Інститут Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія”, 2020. – 142 с.

Збірник узагальнює авторські матеріали, представлені в рамках проведення III Всеукраїнської науково-практичної конференції “Воєнно-історична робота в Військово-Морських Силах. Сучасний стан та перспективи.”

Метою конференції стало обговорення наукових проблем, пов’язаних з вітчизняною та світовою мілітарною історією, які мають вплив на сучасність. Презентація та обговорення проєкту підручника “Військово-морська історія України”. Вироблення пропозицій щодо удосконалення воєнно-історичної роботи у Військово-Морських Силах Збройних Сил України.

Матеріали рекомендовано для використання в своїй діяльності науковими та науково-педагогічним працівниками, а також курсантами усіх освітніх рівнів підготовки.

Під загальною редакцією начальника науково-організаційного відділення Інституту Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія” капітана 2 рангу Валерія Гордійчука.

Відповідальна за випуск – науковий співробітник науково-організаційного відділення Інституту Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія” працівник Збройних Сил України Вікторія Тригуба.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія” (протокол №3/2020 від 20 листопада 2020 року).

Відповідальність за зміст матеріалів несуть виключно автори. Матеріали опубліковано в авторській редакції.

© Авторські публікації, 2020

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

<i>Яким'як С.В.</i> Військово-морська історія України: актуальність та загальні засади формування в умовах триваючої збройної агресії РФ проти України (до презентації однойменного підручника)	5
---	---

СЕКЦІЯ І. ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>Яким'як С.В.</i> Виникнення та становлення Військово-Морської справи на території України до середини IX ст. (до висвітлення основних подій першого розділу підручника “Військово-морська історія України”)	17
<i>Соколюк С.М.</i> З історії розвитку військово-морської справи на теренах України (середина I тис. до н.е. – XIII ст.)	30
<i>Калініченко О.О.</i> До проблеми викладання військово-морської історії України: аргументація, візуалізація, структуризація (ABC)	46
<i>Гай-Нижник П. П.</i> Українська морська піхота: історія створення і бойовий шлях (1918–1921 рр.)	57
<i>Михайлуца М.І.</i> Населення півдня України у Русі за створення фонду оборони (1944-1945 рр.): актуальність минулого досвіду	71
<i>Палієнко С.В.</i> Зарубіжний досвід меморіалізації сучасних збройних конфліктів за участі ВМС (на прикладі Фолклендської війни)	76
<i>Фролов С.М.</i> Чорноморський флот на теренах України у повоєнний період (1945-1968 рр.)	81

СЕКЦІЯ II. ІСТОРІЯ ВІЙН ТА ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА, ВОЄННО-ІСТОРИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Музичко О.Є.</i> Участь військових Одеси у справі збереження артефактів та документів воєнної історії у перші десятиріччя ХХ ст.	90
<i>Воронов С.О.</i> Історія та перспективи підводно-археологічних досліджень в сфері військово-історичної науки і музеєфікації об'єктів підводної культурної спадщини України.	94
<i>Ільєнко А.Б.</i> Аналітична довідка до проекту відновлення та розвитку Центрального військово-морського музею України.	107
<i>Скоробогатов М.С.</i> Досвід організації взаємодії Військово – Морських Сил, Військово – Повітряних Сил та Сухопутних Військ Великобританії в ході Фолклендської війни.	110
<i>Черних В.О., Дяченко В.І.</i> Методика загартування тіла і духу козаків на Запорізькій Січі (порівняльна характеристика із сучасністю).	115
<i>Гаврилишин Ю.І.</i> Агітаційно-пропагандистське забезпечення українських військових формувань у 1918-1921рр.	122
<i>Шуляк В.О., Дяченко В.І.</i> Відродження української національної армії за часів Української Народної Республіки.	128
<i>Павлік М.В.</i> Використання воєнно-історичних знань у заходах морально-психологічного та інформаційно-пропагандистського забезпечення в умовах російсько-української війни на Донбасі.	134
<i>Ворошук О.М.</i> Нормативно-правове врегулювання державно-релігійних відносин у процесі становлення інституту військового духовенства (капеланської служби) Збройних Сил України.	136
РЕЗОЛЮЦІЯ УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ.	138

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Яким'як С.В.,

кандидат військових наук,
доцент, капітан I рангу.

Національний університет
оборони України імені Івана
Черняховського, м. Київ.

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ В УМОВАХ ТРИВАЮЧОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ (до презентації однойменного підручника)

Збройна агресія РФ проти України загострила усі болючі та приховані проблеми розвитку українського народу, держави та її Збройних Сил в умовах новітнього періоду незалежності України. У ході постійної інформаційної боротьби, у тому числі ворожої пропаганди, що є наріжним каменем гібридної війни Кремля, особливого значення набув “історичний фронт”. У ході розгорнутої інформаційної війни противник кожен день і зухвало намагається “окупувати” все нові частинки нашої історичної пам’яті, “переформатувати” свідомість усіх прошарків українського суспільства та особливо молоді і підростаючого юного покоління. Це вже боротьба “не за життя чи смерть”, а за власне саме існування української нації у часовому просторі еволюції людської цивілізації. Тисячолітню історію українства промосковські “лихварі” намагаються розчинити у потоках брудної і масштабної за обсягами інформаційно-фейкової кампанії “русского міра”.

Не є виключенням і галузь військово-морської історії, в якій противник намагається замінити первинну за походженням славу військово-морську історію Київської Русі на “першість Новгороду”, приховати роль козацького чинника в діях на Азовському, Чорному та Каспійському морях, “затерти” внесок українців у розвиток

військово-морської справи і здобутки в діяльності на морі в часи існування Російської імперії та Радянського Союзу.

Вказані вище обставини сьогодення та потреби у забезпеченні розвитку, процвітання і захисту України в умовах збройної агресії вимагають системної і випереджувальної роботи на “історичному фронті” боротьби з противником. Окрім того, вкрай важливим є постійне вивчення і використання досвіду бойової діяльності на морі. Зазначене вище й обумовило необхідність формування військово-морської історії України та розроблення однойменної наукової праці – підручника “Військово-морська історія України”.

Формальною підставою для розроблення підручника “Військово-морська історія України” було завдання, визначене у річному плані наукової і науково-технічної діяльності Збройних Сил України на 2020 рік, на замовлення Командування ВМС ЗС України. Робочу групу очолив начальник штабу – заступник командувача ВМС ЗС України віце-адмірал Андрій Тарасов. Саме завдяки його енергійній роботі праця над підручником тривала постійно та завдання виконувались у визначені строки. Головну координаційну та науково-керівну роль у розробленні підручника взяла на себе кафедра Військово-Морських Сил Національного університету оборони України, на яку було покладено це завдання керівництвом університету та Командуванням Військово-Морських Сил.

На підставі попередньо проведеної роботи основними завданнями у розробленні військово-морської історії України було визначено такі:

- всебічне дослідження і послідовне та системне викладення змісту історичних подій військово-морської історії України з давніх часів до сьогодення на принципах історизму та україноцентризму;

- виявлення та викладення закономірностей, тенденцій на напрямків розвитку української військово-морської справи з найдавніших часів до сьогодення, визначення основних висновків та уроків в інтересах забезпечення ефективного розвитку, підготовки та застосування Військово-Морських Сил Збройних Сил України;

- формування та викладення змісту військово-морської історії України у форматі, який забезпечує його використання під час: здійснення національного військового будівництва, розвитку і

застосування сил оборони держави; розроблення навчальних військово-історичних дисциплін з урахуванням періодизації воєнної історії України; національно-патріотичного виховання громадян України; популяризації військово-морської історії України; сприяння поширенню серед міжнародної спільноти наукової інформації про історичне минуле України; протидії фальсифікації української військово-морської історії.

Під час вирішення перелічених вище завдань у ході підготовки підручника було визначено, що його зміст повинен відповідати таким вимогам:

- всебічність дослідження і послідовне та системне викладення змісту історичних подій військово-морської історії України з давніх часів ;

- виявлення та викладення закономірностей, тенденцій на напрямків розвитку української військово-морської справи з найдавніших часів до сьогодення;

- визначення основних висновків та уроків в інтересах забезпечення ефективного розвитку, підготовки та застосування Військово-Морських Сил Збройних Сил України;

- формування та викладення змісту військово-морської історії України у форматі, який забезпечує його використання під час: здійснення національного військового будівництва, розвитку і застосування сил оборони держави; розроблення навчальних військово-історичних дисциплін з урахуванням періодизації воєнної історії України; національно-патріотичного виховання громадян України; популяризації військово-морської історії України; сприяння поширенню серед міжнародної спільноти наукової інформації про історичне минуле України; протидії фальсифікації української військово-морської історії.

У ході засідань робочої групи зі створення підручника автором цих тез було запропоновано методичні рекомендації щодо порядку опрацювання підручника, зокрема принципи формування та викладення змісту підручника, основними з яких було визначено наступні:

- принцип виявлення взаємозв'язку та наступності історичних подій і процесів, причинно-наслідкового зв'язку та логічності;

- принцип достовірності результатів історичного дослідження;
- принцип україноцентризму;
- принцип корисності, тобто спрямування досліджень на отримання висновків та уроків, які можуть бути використані для покращання діяльності в сучасних умовах та майбутньому.

Використання принципу україноцентризму в контексті формування і викладення змісту даної праці означає, що історичне дослідження і висвітлення його результатів здійснюється в інтересах збереження історичної пам'яті української нації, української держави та їх успішного розвитку у майбутньому. Дуже важливо пам'ятати, що без використання цього принципу неможливо відновити справжню сутність історичних подій та сформувані зміст військово-морської історії України в умовах, коли в історичній науці існує значне нашарування радянських ідеологічних стереотипів та на усі сфери життя в Україні в сучасних умовах постійно здійснюється масштабний дезінформаційний вплив з боку агресора – Російської Федерації.

З огляду на важливість збереження історичної пам'яті української нації, її визначального впливу на відтворення і розвиток української державності в умовах активної протидії противника бачиться слушним наголосити на зв'язку історичної самосвідомості та духовних сил народу. У передньому слові до видання відомого українського вченого Мирослава Семчишина “Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу”, яке було підготовлене у Науковому товаристві імені Тараса Шевченка у США і видане закордоном у 1985 році та в Україні у 1993 році, зазначено, що важливим аспектом у формуванні основ державотворення є використання засад, які базуються на “свідомому наверненні до національної стихії життя народу як джерела його... самотності”. У цьому ж виданні наголошується, що формування власної історії потребує осмислення історичного процесу у контексті “...проблем пробудження національної самосвідомості та національного відродження...” з урахуванням відповідного функціонального зв'язку у системі загальноєвропейського та загальносвітового історичного процесу.

Для визначення предмету військово-морської історії України під час опрацювання підручника було використано сучасні підходи вітчизняної та закордонної історичної науки щодо формулювання призначення і структури військової історії. Як відомо, за підсумками проведених досліджень провідними вченими Інституту історії України Національної академії наук України в десятитомному виданні “Енциклопедія історії України”, опублікованому у 2003–2013 роках, визначено, що військова історія є галуззю історичної науки, яка “...вивчає в хронологічній послідовності причини, хід, рушійні сили і наслідки війн (збройних локальних конфліктів), розвиток воєнного мистецтва, думки та будівництва армій. Їй підпорядковані такі спеціальні історичні дисципліни: воєнні історіографія, археографія, археологія, джерелознавство, статистика тощо”.

З урахуванням зазначеного вище, у ході роботи на підручником визначено, що військово-морська історія як складова військової історії, у свою чергу, вивчає ті ж елементи, що й військова історія, але в частині, яка стосується війн (воєнних конфліктів) на морі, застосування військової сили на морі у мирний час і кризових ситуаціях, розвитку військово-морського мистецтва та військово-морської науки, розвитку і підготовки військово-морських сил та інші аспекти військово-морської справи. Військово-морська історія України як складова військової історії, морської історії, загальної історії України та історичної науки загалом є динамічною системою знань про минулий людський досвід, що створюються шляхом вивчення доступної інформації про історичні події та встановлення їх достовірності, а також інтерпретації та реконструкції збережених згадок про події минувшини.

Під час формування військово-морської історії України слід розуміти, що як і будь-яка складова історичної науки, вона функціонує в межах культури певного суспільства (українського), перетворюючи минуле в компонент його самосвідомості та формуючи притаманні йому образ історії й історичну культуру (ментальність). Як зазначають вітчизняні історики в Енциклопедії історії України, накопичування історичних знань відбувається в двох структурованих за сферах – національній історії та історії іноземних

держав. Тобто, формування власне військово-морської історії України має на меті створення національної історії у галузі виникнення і розвитку військово-морської справи України. Слід мати також на увазі, що військово-морська історія України повинна враховувати набутки військової історії України та інших складових історичної науки, до яких у сучасних умовах відносять: археологію, політичну історію, історію міжнародних відносин, економічну та соціальну історію, історію ментальностей, історичну антропологію, історію культури, історіографію, історію історичної науки, теорію і методологію історії, спеціальні історичні дисципліни.

На підставі проведеного аналізу предметом пізнання (дослідження) військово-морської історії України було визначено:

- історичні аспекти розроблення, формування і впровадження стратегій, концепцій, доктрин щодо застосування військово-морської сили Української держави та українських квазідержавних утворень в інтересах оборони, захисту і просування національних інтересів на морі;

- створення, розвиток, підготовка і застосування регулярних, квазірегулярних та добровільних українських військово-морських формувань, створення та діяльність інших військово-морських формувань на території сучасної України та у прилеглих морях;

- діяльність українців у складі флотів іноземних держав, їх внесок у теорію і практику військово-морської справи;

- створення, розвиток і функціонування систем військово-морської освіти, військового кораблебудування та інших морських, у тому числі суміжних, галузей, пов'язаних з розвитком української військово-морської справи, зокрема на території сучасної України;

- визначення висновків з досвіду розвитку української військово-морської справи у попередній період та опрацювання відповідних уроків в інтересах розвитку сучасної військово-морської справи в Україні, захисту національних інтересів України на морі.

Освітньою метою підручника “Військово-морська історія України” є надання ліцеїстам, курсантам, слухачам систематизованих знань щодо сутності розвитку військово-морської справи в Україні з давніх часів до сьогодення, вироблення в них умінь щодо визначення висновків та уроків з набутого історичного

досвіду та їх ефективного використання в умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації проти України.

Важливість військово-історичної науки для сучасних військово-морських сил можна продемонструвати на прикладі досвіду діяльності у ВМС США щодо збереження військово-морської історичної спадщини, формування військово-морської історії власної нації та її виховання за допомогою військово-морської історії. Так, у системі органів управління американського військового флоту є окреме командування, яке має назву Командування військово-морської історії та спадщини (U.S. Navy Naval History and Heritage Command), що розміщене на фондах військово-морської верфі у Вашингтоні. Основною функцією цього командування є збереження, вивчення та поширення військово-морської історії США.

Під час опрацювання підручника було визначено, що для успішного оволодіння навчальним курсом військово-морської історії України, постійного поглиблення знань, проведення власних наукових розвідок та подальшого академічного дослідження предмету цієї історичної дисципліни слід використовувати весь відомий на сьогодні науково-методичний апарат історичної науки.

Сучасна методологія історичної науки передбачає використання низки загальнонаукових та історичних методів, зокрема методів логічно-історичного дослідження, статистики, аналізу та синтезу, порівняльного аналізу, історичного (ретроспективного) моделювання і реконструкції та ін. В умовах відсутності достатньої інформації, що часто є притаманним історичному дослідженню, важливе місце займає вміння дослідника здійснити реконструкцію історичного процесу, співставити факти, відшукати причинно-наслідкові зв'язки та за потреби сформулювати певну наукову гіпотезу. Значна частина наукових відкриттів, у тому числі в історичній науці, були зроблені завдяки випереджувальному пошуку та формуванню основних й альтернативних гіпотез. Безумовно, що у ході подальших досліджень необхідно використовувати такі шляхи, які б підвищували достовірність гіпотез і забезпечували їх повне наукове обґрунтування. Тому у підручнику, в умовах відсутності достовірної інформації про ті, чи інші історичні

події, важливе місце займають наукові гіпотези, в основу яких покладено певні аргументи.

Окремим питанням у ході використання методів історичної науки, зокрема методів аналізу і синтезу, є чітке визначення і формулювання висновків та уроків з історичних подій і набутого досвіду. Вони повинні ставати практичним надбанням в діяльності кожного, хто вивчає військово-морську історію України і використовує здобуті знання для підвищення ефективності власної професійної діяльності та виконання завдань за призначенням.

Як відомо, під терміном “висновки” розуміють коротко сформульовані твердження за підсумками розгляду певної інформації чи діяльності, в яких узагальнюються найбільш важливі відомості (факти, зміни, тенденції, ін.) про розглянуте явище (предмет, об’єкт, процес). Водночас, в історичних дослідженнях та процесах вивчення досвіду під терміном “уроки” розуміють тільки ті з отриманих висновків, які є безпосередньо корисними для покращання стану справ у практичній чи іншій діяльності, підвищення ефективності процесів, функціонування об’єктів (систем), що розглядаються (аналізуються). Тобто, терміни “висновки”, “уроки” не є тотожними. Висновки є первинними, а уроки – похідними від них. Уроки мають практичне значення і вважаються обов’язковими для впровадження. Водночас, не всі з отриманих висновків можуть мати безпосередню користь для суб’єкта дослідження (вивчення), тобто окремі з висновків можуть не мати явної самостійної цінності, яка може бути використана в конкретних умовах, в конкретний час (історичний період).

Підсумовуючи огляд методологічних засад військово-історичного дослідження, слід наголосити, що комплексне використання вказаних методів у визначеній послідовності забезпечує не тільки успішне оволодіння слухачами, курсантами (студентами) наявною системою знань, а й дозволяє глибше опанувати закономірності та тенденції розвитку історичних явищ, які вивчаються військово-морською історичною наукою. Автори даного підручника під час його підготовки намагались максимально повно опиратися на здобутки попередників, загальну методологію історичної науки, методологію української військово-історичної

наукової школи та переймати кращі практики і досягнення закордонних фахівців.

В роботі над підручником використано значну кількість доступних джерел, основними з яких є такі: Енциклопедія історії України (у 12 томах, 2003-2013 рр., Інститут історії Національної академії наук України); енциклопедичні довідники; ключові історичні праці в галузі історії України та військової історії, зокрема “Історія українського війська: від княжих часів до 20-х років XX ст.” (Крип'якевич І., Гнатевич Б., Шрамченко С. та ін., 1936), “Геродот: історії в дев'яти книгах” (переклад та упорядкування А.О. Білецького, 1993), “Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах” (Котляр Н.Ф., 1986), “Історія України-Руси” (Аркас М.М., 1904), “Нарис історії України” (Субтельний О., Жуковський А., 1992), “Збройні Сили України: нарис історії” (Якимович Б., 1996), праці закордонних фахівців та ін. Також у підручнику використано матеріали флотського видання “Флот України: день за днем” (Тарасов А.А., Урсол А.О., Гончаров О.Г., 2018), матеріали підручника Національного університету оборони України “Військово-морська історія” (Яким'як С.В., Соколюк С.М., Фролов С.М. та ін., 2019) та значний обсяг матеріалів з науково-публіцистичних праць відомого флотського журналіста, ветерана ВМС ЗС України, капітана 1 рангу у відставці М.А. Мамчака “Україна: шлях до моря” (2007, 2018), “Флотоводці України: історичні нариси, хронологія походів” (2005), в яких вперше у новітній історії незалежної України комплексно викладено основні етапи розвитку і діяльності українського військового флоту з давніх часів по теперішній час. Окрім того, для підготовки розділів підручника використано наукові праці його авторів, провідних вітчизняних і закордонних фахівців.

До складу авторського колективу підручника та експертної групи увійшли вчені і фахівці провідних вітчизняних науково-дослідних установ та закладів вищої освіти, державних структур та органів військового управління, зокрема:

- Інституту історії Національної академії наук України;
- Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського Національної академії наук України;

-Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України;

-Адміністрації Державної прикордонної служби України;

-Державної архівної служби;

-Національного університету оборони України;

-Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

-Львівського національного університету імені Івана Франка;

-Одеського національного морського університету;

-Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського;

-Інституту Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія”;

-Національної академії Сухопутних військ імені Петра Сагайдачного;

-Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва;

-Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України;

-громадських організацій і ветеранів Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

-Членами авторського колективу, серед яких вісім докторів та сім кандидатів історичних та військових наук, підготовлено такі складові підручника: контр-адмірал О. Л. Неїжпапа (вступне слово, пп. 7.1, 8.1, загальні висновки та історичні уроки); віце-адмірал А. А. Тарасов (передмова, пп. 7.1, 7.2, 7.5, 8.1, 8.2, 8.3, загальні висновки та історичні уроки); канд. військ. наук, доцент, капітан 1 рангу С. В. Яким’як (передмова, вступ, глосарій, розділ 1, пп. 1.1, 1.2, розділ 2, пп. 2.2, 2.3, розділ 3, пп.3.1, 3.2, 4.1, 4.2, розділ 5, пп. 5.1, 5.2, 5.3., 5.4., 5.5, розділ 6, пп.6.2, 6.3, 6.4., розділ 7, 7.1, 7.2, 7.3, 7.4, розділ 8, пп. 8.1, 8.2, 8.3, 8.4, загальні висновки та історичні уроки, післямова); канд. істор. наук, доцент С. М. Соколюк (глосарій, розділ 2, пп. 2.1, розділ 3, пп. 3.1, 3.2, 3.3, 4.2, 5.4, 6.2, 7.3., література, предметний покажчик); капітан 1 рангу у відставці М. А. Мамчак (пп. 1.1, 1.2, 2.1, 2.2., 2.3, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 4.2, 5.1, 5.2, 5.3, 5.4, 6.2, 7.1, 7.2, 7.3, 8.1, 8.2, 8.3), капітан 1 рангу А. О. Урсол (передмова, пп. 7.1, 7.2, 7.5, 8.3); доктор істор. наук, доцент, капітан 1 рангу І. І. Фурман (пп. 1.2, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 4.1), канд. істор. наук, старший

науковий співробітник І. С. Печенюк (пп. 1.2, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 4.1), канд. істор. наук капітан 1 рангу О. С. Чірікалов (п. 6.2); канд. істор. наук капітан 1 рангу С. М. Фролов (п. 6.3); канд. істор. наук капітан 1 рангу О. О. Нашивочников (п. 7.1); капітан 1 рангу Д. В. Железняков (п. 7.3); капітан 1 рангу І. А. Князев (пп. 7.3, 8.2); капітан 2 рангу Є. А. Вдовицький (п. 8.4); канд. істор. наук, старший науковий співробітник Р. І. Пилявець (п. 4.2), капітан 1 рангу у відставці О. О. Калініченко (пп. 1.2, 3.1, 4.1, 4.2, 4.3, 6.2, 6.4, 7.2, 7.5), доктор істор. наук, професор С. Г. Литвин (пп. 5.2, 5.4); доктор істор. наук, професор Н. О. Рижева (пп. 1.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1); доктор істор. наук, професор П. П. Гай-Нижник (пп. 2.2, 5.2, 5.3, 5.4); доктор істор. наук, професор Л. Л. Левченко (пп. 5.2, 5.3, 5.4); доктор істор. наук, професор О. І. Гуржій (п.3.2); доктор істор. наук, професор М. І. Михайлуца (пп. 3.1, 3.2); доктор істор. наук, професор професор А. І. Харук (пп. 6.1, 6.2).

Для забезпечення логічного і послідовного викладення матеріалу навчальний курс, що реалізований у підручнику “Військово-морська історія України”, має структуру, яка найбільш повно відповідає основним етапам національної військово-морської історії України. Під час визначення зазначених етапів було враховано, що в історичній науці за основу поділу на етапи беруться певні масштабні загально значимі події, які, однак, часто мають виразну національну специфіку. Також слід зазначити, що періодизація військово-морської історії України повинна враховувати загальні підходи історичної науки щодо поділу історії на епохи.

З огляду на засади, викладені в Енциклопедії історії України, у сучасних умовах історичний поділ на епохи передбачає таку загальну структуру: давній час (до початку другої половини 1 тис. н.е.); середньовіччя (межа 5–6 ст. н.е. – бл. 1500 р.); новий час (бл. 1500 р. – 1918 р.); новітня епоха (1918 р. – по т.ч.). Такий поділ на епохи дозволяє більш ґрунтовно структурувати основні етапи військово-морської історії України з урахуванням особливостей головних історичних подій в історії України.

В сучасних умовах основними етапами військово-морської історії України є такі:

- виникнення та становлення військово-морської справи у Давній Україні (від перших століть нашої ери – до середини IX ст.);
- військово-морська історія Київської держави – Русі-України;
- військово-морська історія Козацької держави;
- розвиток української військово-морської справи у XIX – на початку XX ст.;
- військово-морська історія Української держави 1917–1921 років;
- розвиток української військово-морської справи у 1921–1991 роках;
- військово-морська історія України у 1991–2014 роках;
- військово-морська історія боротьби України за незалежність в умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації (2014 р. – теперішній час).

Кожний з етапів найшов своє відображення у відповідних розділах підручника. Найбільша увага під час розроблення матеріалів розділів підручника була надана тим подіям військово-морської історії України, що мали найважливіше значення для захисту України в той, чи інший історичний момент, та відображали здатність української нації до самозахисту та розвитку власних морських спроможностей. Найбільш відповідальними і значимими розділами підручника є перший, у якому визначаються найдавніші витоки національного військового флоту, та восьмий, що відображає набутий досвід у триваючій збройній агресії РФ та уроки, які необхідно впроваджувати уже сьогодні для досягнення перемоги над підступним московським ворогом.

Коротко оглядаючи результати підготовки підручника “Військово-морська історія України”, слід наголосити на безцінному труді, що внесений колегами по авторському колективу підручника в цю працю. Цей труд важко переоцінити і він заслуговує на всебічну повагу і подяку.

І хоча об’єктивна оцінка цієї праці нашими наступниками ще попереду, хочеться вірити, що підручник “Військово-морська історія України” буде успішно використаний військовими моряками, у першу чергу ліцеїстами, курсантами (студентами), слухачами, матросами, старшинами, сержантами, офіцерами, уже зараз у головній справі сьогодення – захисті України з морських напрямків!

СЕКЦІЯ І. ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

*Яким'як С.В.,
кандидат військових наук,
доцент, капітан І рангу.*

*Національний університет
оборони України імені Івана
Черняховського, м. Київ*

ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ СПРАВИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ДО СЕРЕДИНИ IX ст. (до висвітлення основних подій першого розділу підручника “Військово-морська історія України”)

В умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації проти України, що розпочалась 20 лютого 2014 року, важливе місце відіграє випереджувальне та ефективне реагування на дії противника на морі. Керівництво держави усвідомлює необхідність відстоювати національні інтереси України на морі, зокрема “...захистити свободу судноплавства, сприяти ефективному використанню ресурсів Чорного та Азовського морів..., розвивати Військово-Морські Сили Збройних Сил України” [1, п. 55]. Проте, слід наголосити, що серед військово-морських спроможностей України визначальними є духовні сили захисників держави – військових моряків, що необхідні для боротьби з агресором.

Як відомо, в умовах довготривалої інформаційної кампанії противника, що ведеться практично з 1991 року по теперішній час, основні зусилля ворога були зосереджені на зниженні здатності особового складу Збройних Сил України, зокрема й Військово-Морських Сил, до опору, посиленні дезінформування та, головне, - на знищенні його свідомості як громадян України. В цих діях противник звернув особливу увагу на винищення історичної пам'яті українського народу та його захисників.

По суті противник відкрив “історичний фронт” у боротьбі за повномасштабний контроль над Україною. Для протистояння на цьому фронті боротьби за незалежність України кожний громадянин, у тому числі військовослужбовці Збройних Сил України та інших відомств, зокрема й військові моряки, повинні добре володіти знаннями з історії України, історичної боротьби українців за незалежність на різних історичних етапах.

Все зазначене вище обумовило нагальну необхідність формування військово-морської історії України, починаючи з тих давніх часів, коли зароджувались основи військово-морської справи України, та розроблення однойменного підручника.

Слід зазначити, що військово-морська історія як частина військової історії, що має відповідні складові [2], розглядає виникнення та становлення військово-морської справи з урахуванням впливу усіх суттєвих чинників та передумов, що формують причинно-наслідкові зв'язки в процесі історичного розвитку. Тому визначальним періодом військово-морської історії України є, безумовно, її перший період, адже він визначає не тільки часові показники її “глибини” та, відповідно, “мудрості”, але й історичний і соціальний пріоритет української нації та держави серед інших націй та держав. Дуже важливим є також ступінь достовірності щодо аргументів, які використовуватимуться для обґрунтування часових меж періоду виникнення української військово-морської справи. Усе сказане загалом окреслює важливість першого розділу підручника “Військово-морська історія України”, який власне і присвячений періоду виникнення та становлення української військово-морської справи.

Для висвітлення основних подій вказаного вище періоду пріоритетне значення має визначенням передумов виникнення української військово-морської справи, тобто тих особливостей, чинників та умов, які передували і в подальшому обумовили виникнення досліджуваного явища.

Як відомо, українська нація має давню морську історію. Багато сучасних провідних морських держав світу можуть позаздрити Україні, адже в умовах, коли ці держави ще не існували або ще не мали військових флотів, давні українські флотоводці уже

проводили успішні морські походи в Чорному та Середземному морях.

На виникнення та становлення української військово-морської справи, у широкому розумінні цього терміну, визначально впливали передумови, основними з яких були:

- рівень розвитку соціальних (племінних) груп (у подальшому – народу та відповідного квазідержавного утворення), в частині, що стосується реалізації потреб у виживанні (захисті), використанні ресурсів морів, річок, інших водойм для задоволення життєвих потреб і покращання матеріального стану, збройного захисту накопичених ресурсів; фізіологічні та психологічні особливості даних соціальних (племінних) груп, які визначають їх стійкість, активність, витривалість та інші якості, що впливають їх досягнення;

- фізико-географічні особливості території і прилеглих морів, що можуть позитивно або негативно впливати на задоволення визначених вище потреб (наявність та основні параметри водних просторів, зокрема річок, озер, інших водойм, морів, проток між ними, їх особливості);

- рівень володіння знаннями щодо забезпечення безпеки морської (річкової) діяльності (знання місцевості, у тому числі віддалених річкових ділянок і морських районів, основ навігації, прогнозування погоди в районі плавання та ін.);

- рівень розвитку засобів виробництва, відповідних технологій і засобів, що можуть використовуватись для здійснення морської (річкової) діяльності і її захисту (суднобудування, зброя) та ін.

Слід зазначити, що усі ці передумови знаходяться у певному взаємозв'язку, є деяким чином взаємозалежними та складаються у різних варіантах та у певний час.

Розглянемо основні передумови, що впливали на виникнення та становлення української військово-морської справи.

Як відомо, на теренах України найдавніші люди з'явилися ще за доби антропогенезу – близько 1 млн. років тому, про свідчить стоянка доби раннього палеоліту Королеве в Закарпатті [3].

В часових межах Давньої історії України (від моменту зникнення неандертальців до середини 1 тисячоліття н. е.) важливим історичним свідченням культурного зростання наших прашчурів і їх

наближення до використання водних просторів є трипільська культура. Науковий пріоритет у відкритті цієї культури на території України належить видатному археологові В. Хвойці, який провів відповідні археологічні дослідження і дав ґрунтовний нарис Середньої Наддніпрянщини від палеоліту до доби Київської Русі у праці "Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена" (1913). Значна частина поселень часів трипільської культури, що датуються даними археологічних розкопок 4 – 3 тисячоліттям до н.е., розміщувалась саме на березі річки Дніпро, зокрема у таких місцевостях: Трипілля (с. Трипілля, Київська область), Козаровичі (Вишгородський район, Київська область), Чапаївка (Голосіївський район, Київ) та ін. Перша писемна згадка про Трипілля датується у літопису від 1093 року. Цікаво, що поблизу Трипілля було розкопано кургани скіфського періоду, а на березі Дніпра (нині затоплений) було виявлено сліди плавлення заліза часів зарубинецької культури, майже усю свою історію Трипілля є річковим портом на головній річковій (річково-морській) комунікації України. На гербі міста розміщено судновий якір.

Важливо, що ще задовго до часів трипільської культури, а також в період її існування, на території України здійснювалось суднобудування, про що свідчать знайдені та відповідним чином ідентифіковані давні судна.

Так, під час розкопок В. Хвойкою Кирилівської стоянки на території Києва (по вулиці Кирилівській), вік якої понад 19 тис. років, було виявлено бивень мамонта з накресленими на ньому фігурами, у тому числі зображенням первісного судна – безпалубного човна. З аналізу зображення вченими було висунуто припущення, це не човен-однодеревка, а більш складне за технологією виготовлення судно, що має дерев'яну раму, обтягнуту шкірою тварини і обшиту поперечними дошками [4].

Також у XX ст. на території України були знайдені такі давні судна [5]:

-човен-однодеревка (човен-довбанка), виявлений у 1984 році в озері у селі Любитів Ковельського району Волинської області України (розміри: довжина – 3,70 м, ширина – 0,52 м, висота борту – 0,35; вік човна – 4285 – 4125 рр. до н.е. (радіовуглецевий аналіз

деревини зроблений Інститутом геохімії і фізики АН УРСР, зараз – НАН України), в теперішній час човен знаходиться у Волинському краєзнавчому музеї);

-човен-однодеревка, виявлений у 1937 році в Південному Бугу поблизу с. Сабатинівка, вік човна – близько 720 р. н.е. (радіовуглецеве дослідження Інституту історії матеріальної культури РАН у 1999 році);

-човен-однодеревка (човен-довбанка), виявлений у річці Десна неподалік Києва (довжина 9,0 м, вік – 1000 р. до н.е. – 500 р. н.е.).

Вказані вище археологічні знахідки засвідчують, що у давні часи на території України достатньо широко використовувались первісні судна, здійснювалось відповідне суднобудування та судноплавство, створювались передумови для військового кораблебудування та будівництва кораблів для військового флоту.

Підсумовуючи зазначене вище, слід підкреслити, що найбільш достовірними відомостями про історію є, безумовно, археологічні пам'ятки. На території України, зокрема на українській частині узбережжя Чорного та Азовського морів, в територіальному морі та в межах виключної (морської) економічної зони України, віднайдено значну кількість археологічних пам'яток, які свідчать про давню морську, зокрема й військово-морську, історію України. З декількох тисяч об'єктів підводної спадщини України понад 50 складають залишки затоплених частин поселень, затонулих кораблів та інших об'єктів античної епохи (VII ст. до н.е. – V ст. н.е.), зокрема, таких міст і поселень, як: Акра, Борисфен, Лампад, Німфей, Ольвія, Пантікапей, Тіра, Херсонес [6].

Повертаючись до такого виду передумов, як фізико-географічне середовище, слід зазначити, що на території України знаходиться значна кількість річок, які відносяться до басейну як Чорного моря, так і Балтійського моря. До найбільших річок України, що мають значну довжину і ширину русла на великій кількості ділянок, відносяться: Дніпро, Дністер, Південний Буг, Західний Буг. Вказані річки мають достатньо великі притоки. Окрім того, на півдні Україна межує з Румунією по річці Дунай, яка протікає територіями майже двадцяти європейських держав.

Територія України безпосередньо межує з двома напівзамкненими морями – Чорним та Азовським, значна частина узбережжя яких належить Україні. Завдяки Чорному морю та протоці Босфор Україна має доступ до Середземного моря, що має вихід через Гібралтарську протоку до Атлантичного океану, та через Суецький канал – до Індійського океану.

Такі значні за площею водні простори України обумовлюють значні спроможності щодо ведення морської (річкової) діяльності, зокрема морської торгівлі, здійснення перевезень, рибальства та ін. Зазначені види діяльності та природні ресурси морів у разі виникнення загроз потребують захисту, у тому числі з веденням збройної боротьби на морі (на річках).

Розглянемо найбільш важливий та цікавий чинник – соціальний, зокрема формування розвинених соціальних груп, племен, квазідержавних утворень на території України, та їх потребу у військово-морській справі.

Як відомо, кімерійців, що жили в IX — VII століттях до н. е. у Північному Причорномор'ї і були кочівниками, у VII—VI ст.ст. до н. е. змінили скіфи, що почали владарювати на цій території і підкорили місцеві племена. У подальшому скіфи утворили державне об'єднання, яке увійшло в історію під назвою Скіфія. Під проводом Ідантирса скіфи наприкінці 6 ст. до н. е. розгромили військо перського царя Дарія I, здобувши славу непереможних. У 4 ст. до н. е. скіфи досягли найвищого піднесення.

Наявність морів і великих річок вимагала від скіфів розуміння, як боротись з противниками, що можуть приходити з морських напрямків. Тому можна припустити, що скіфи знали морську тактику своїх ворогів і можливо використовували її для здобуття своїх перемог. Проте, підкреслимо, що ця гіпотеза немає практично жодних археологічних підтверджень і базується лише на аналізі умов обстановки та логічних припущеннях.

Також слід сказати, що в цей же історичний період відбувається створення так званих античних держав Північного Причорномор'я, які, безумовно, здійснили свій внесок у розвиток морської культури та військово-морської справи місцевого населення. Першим давньогрецьким поселенням у регіоні

Північного Причорномор'я стала Борисфеніда, що виникла на острові Березань у 2-й половині 7 ст. до н. е. В 6 ст. засновуються майже всі найбільш значні північно-причорноморські міста: біля гирла р. Тірас (нині Дністер) – Тіра, у пониззі Гіпаніса (нині Південний Буг) – Ольвія, у західному Криму – Херсонес Таврійський, у східному Криму – Феодосія, на східному узбережжі Боспору Кіммерійського (нині Керченська протока) – Фанагорія. Їх значення для розвитку військово-морської справи важко переоцінити, адже греки вже багато століть були одними з найкращих моряків Європи. Однак, слід зазначити, що традиційні для греків відносно великі бойові кораблі місцеве населення не розглядало як альтернативу власним невеликим кораблям, які мали значні переваги саме в умовах річкових лиманів, неглибоких районах морів, у прибережному плаванні та в абордажному бою проти більш крупних кораблів.

На зміну скіфам до влади у Північному Причорномор'ї прийшли сармати, які жили на цих територіях з 2 ст. до н. е. по 4 ст. н.е. У подальшому процесі історичної еволюції на зміну сарматам з'явилися анти.

Ким були анти і звідкіля вони з'явилися? Різноманітні відповіді на це запитання можна знайти у значній кількості історичних праць.

За поглядами видатного українського політичного діяча і непересічного історика Михайла Грушевського [7] анти слід вважати прямими попередниками русів, тобто справжніми праукраїнцями. В своїй праці він наводить такі аргументи: “Анти — не північно-східно-полуднева галузь слов'янства, а полуднева частина її північно-східного відділу, ті племена, що утворили етнографічну цілість, яку тепер зовемо українсько-руською. Все промовляє за сим ототожненням анти з предками нашого народу і надає йому правдоподібність, що рівняється з певністю. Ми бачимо, що ці анти виступають на території, де пізніше бачимо русинів і де й тоді — в VI ст. не міг сидіти ніякий інший слов'янський нарід... Границею з “словенами” тоді був Дністер, але з рухом “словен” на захід і полудень вона натурально мусила посунутись, як і дійсно потім — в X в. — бачимо границею Русі з Мезійськими слов'янами

Дунаю. Бачимо, що сі анти були східними сусідами слов'ян, відрізняючись від них як осібна група — найправдоподібніше — етнографічно, се бачимо й у їх наступників — русі та болгарів. Наостанку — антська колонізація цілком відповідає тому, що ми на основі вищесказаного про напрями слов'янської колонізації могли б викомбінувати про правітчину нашого народу й напрям його колонізації. Се все, кажу, робить — можна сказати — певним, що в сих, звісних нам з джерелових фактів, антах маємо предків України-Русі, ближче — предків сіверян, уличів, тиверців і інших ще, може, незвісних нам на ім'я полудневих племен, що жили разом з ними на нашій території і ввійшли в склад нашого народу”. Є й інші вагомні аргументи, що наводяться відомими вітчизняними та закордонними експертами.

Окремо слід зазначити, що київський археолог В. Хвойка, видатний дослідник Трипільської культури, у праці «Поля погребений в среднем Поднепровье» (Петербург, 1901 р.) стверджував про етнічну тотожність племен, що жили на території Київської Русі і неолітичної людності середнього Наддніпров'я: “Народ, якому належать могильники полів поховань в середньому Наддніпров'ї це і були наші предки”. Тобто він відстоював теорію автохтонності, а не міграційності у формуванні народів, а також те, що місцеве населення було незмінними мешканцями регіону.

Розглядаючи антив як праукраїнців, важливо розуміти їх якості як фахівців військово-морської справи. Ці якості будуть продемонстровані в наступній главі, що висвітлює морські походи у IV-VII століттях.

У якості часткового висновку слід зазначити, що розглянуті вище передумови достатньо чітко та логічно окреслюють обставини, які сприяли виникненню військово-морської справи України у Давні часи. Наші пращури з урахуванням умов, що склалися в цей час у Північному Причорномор'ї, від Дунаю до Азова, мали лише один вибір—успішне оволодіння тогочасним військово-морським мистецтвом та здійснення переможних морських походів.

Розглянемо історичні аспекти становлення і розвитку військово-морської справи України з Давнього часу до середини IX століття.

Згадки про розвиток військово-морської справи на території України у VII-V ст. до н.е. наведено у відомій праці Геродота [8]. Розглядаючи питання поширення військово-морської справи на території України у цей період, слід враховувати загальну площу та межі території Скіфії, яка простяглася від ріки Істер (Дунай) до ріки Аракс або Танаїс (Дон). Таким чином, на зовнішніх межах території Скіфії знаходяться значні за розмірами природні перешкоди для ворогів – великі річки та моря: Понт Евксінський (сучасне Чорне море), Скіфське море (сучасне Балтійське море), Меотіс (сучасне Азовське море). З іншого боку, наявність рік та морів вимагала від правителів Скіфії мати сили та засоби для боротьби з можливим агресором, що міг використовувати судна для долаття цих річок та морів, перевезення військ та майна.

Одним з найбільш яскравих свідчень значного розвитку військово-морської справи на території України у VII-V ст. до н.е. є похід перського правителя Дарія на Скіфію у 513-512 рр. до н.е. [8, С. 82]. Важливе значення у поході Дарія відіграв флот. Поряд з 700 тисячами осіб пішого і кінного війська у складі флоту Дарія налічувалось 600 кораблів. Як свідчить дане джерело, флот Дарія розгортався з Боспору до Дунаю, а від Дунаю ще рухався два дні на північ. Флот здійснював перевезення військ і майна морем та залучався до форсування великих водойм – річок на шляху військ. Зазначається, що Дарій планував здійснити свій похід протягом двох місяців (60 діб). Також у джерелі вказується, що загальний шлях складав 1110 тис. Фатомів (близько 2200 км), на долаття якого необхідно було 9 днів і 8 ночей. Як відомо, похід Дарія не мав стратегічного успіху. Із залишками від майже мільйонного війська Дарій переправився через Дунай і врятувався від остаточного знищення [8, С. 111]. Таким чином, флот відіграв значну роль у поході Дарія. Також, у якості гіпотези можна припустити, що скіфи у своєму військовому мистецтві розглядали питання боротьби з кораблями флоту Дарія та приймали заходи щодо вивчення військово-морського мистецтва противника.

За підсумками аналізу історії, викладеної Геродотом, зроблено висновок, що "...гети, масагети, тисагети, кімери, агатирси, іседони, будини, гелони, сармати, таври – всі жили на теренах

теперішньої України і називались спочатку загальною назвою “борисфени” (наддніпрянці). Пізніше стали називатися скіфами та сарматами, а ще пізніше – русами, і нарешті – українцями” [8, С. 142]. Таким чином, перемоги скіфів на противниками, які мали у складі своїх збройних сил військової флоти, свідчить про їх обізнаність щодо стану розвитку тодішнього військово-морського мистецтва та здатність визначати стратегічне значення великих річок та морів у захисті своєї території та свого життя.

Авторитетні історичні джерела беззастережно свідчать, що наші далекі предки були майстрами мореплавства: володіючи протягом тривалого часу морським побережжям від Дунаю до Дону. Анти ще до виникнення Київської держави накопичили значний досвід мореплавання, а Чорне море було для них рідною стихією. Лише досвід і знання могли давати антам можливість проводити значні морські походи і успішно протистояти військам і флоту Римської імперії.

Як засвідчують відомості, наведені в писаннях давніх літописців, зокрема Прокопія, Маврикія та інших авторів, народом, що населяв територію давньої України, у III-VII ст. н.е. було проведено багато вдалих морських походів, основними з яких були такі [9–17]:

218 р. – до Афін і Салонік;

252 та 256 рр. – на Анатолійське узбережжя;

269 р. – до Константинополя, Афін, Спарти, островів Кіпр і Крит;

517 р. – охоплення усього Балканського півострова спільно з кавалерійськими підрозділами і піхотою;

610 р. – до візантійського порту Солунь;

623 р. – до острова Крит;

626 р. – блокування з моря та суші Константинополя – столиці Візантійської імперії.

Зазначені морські походи продемонстрували значні спроможності флотів праукраїнців та високий рівень їх військово-морського мистецтва. Відомий візантійський літописець Лев Диякон написав про антів так: “...народ цей відважний до безтямства, хоробрий і сильний”.

Послаблення антської держави у VII ст. і початок формування на її території у подальшому Київської держави не змінили відношення народу, який жив на цих землях до морів і річок. Вони і надалі відігравали життєво важливе значення для забезпечення економічними ресурсами та захисту від ворогів.

З наведеного вище можна зробити наступні висновки.

1. Історичні дослідження провідних вітчизняних та закордонних фахівців, що опираються на давні літописи, засвідчують, що українська військово-морська справа має давнє коріння. Виникнувши у часи існування антів та проведення ними успішних морських походів, розвиток військово-морської справи праукраїнців був обумовлений об'єктивними потребами у постійному збройному захисті від нападів інших племен, поширенню свого впливу через море, оволодінні новими ресурсами.

2. Значна кількість великих судноплавних річок та вихід одразу до двох морів дозволяли племенам, що жили на території України, швидко поширювати свій вплив у сусідніх регіонах, формувати постійні торговельні зв'язки із сусідами та віддаленими торговельними центрами.

3. Особливості водних просторів, зокрема їх відносно незначні розміри, та загалом сприятливі гідрометеорологічні умови обумовлювали будівництво в основному відносно невеликих річкових і морських суден, човнів-однодеревок (човнів-довбанок) або за грецькою термінологією – моноксилів, які успішно використовувались для рибальства, торгівлі, так і для військових походів.

4. Оволодіння давніми племенами праукраїнців азами морської та військово-морської справи було обумовлене, окрім іншого, й культурним обміном з давніми фахівцями мореплавства – греками та римлянами, що відбувався в причорноморських містах-колоніях Ольвії, Тірі, Сурожі та ін.

5. Рівень розвитку військово-морської справи у причорноморських племен праукраїнців та багатьох народів (племен) Європи був за певними параметрами схожим, що можна проілюструвати приблизно порівнюваними кількостями воїнів та

дальностями морських походів антів та вікінгів у VII – VIII ст. Схожим було й основне їх озброєння.

6. Подальший успішний розвиток української військово-морської справи був обумовлений внеском, який зробили анти та їх нащадки в оволодіння мистецтвом збройної боротьби на морі. Славетні морські походи флотів і флотилій Київської Русі, Козацької держави змогли відбутися завдяки тому, що у них були славетні попередники – безстрашні, витривалі та високомайстерні військові моряки Давньої України!

Список використаної літератури:

1. Стратегія національної безпеки, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року №392/2020.

2. Військова історія [Електронний ресурс] /Гуржій О.І. // Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с.: іл.. – Режим доступу:

http://www.history.org.ua/?termin=Vijskova_istoriia.

3. Давня історія [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2004. - 688с.:іл.– Режим доступу:

http://www.history.org.ua/?termin=Davnnya_istoriya

4. Шубин И.А. Волга и волжское судоходство. М., Транспечать, 1927. С.5.

5. Мордовської М.М., Шаповалов Г.І. Любитівський човен – унікальна пам'ятка судноплавства // Археологія, 2010. – №4. – С. 97–100.

6. Воронов С.О. Енциклопедія морських катастроф України. (затонулі пам'ятки античної і середньовічної історії, залишки міст і поселень, військові кораблі, цивільні судна, авіа- та бронетехніка) / С.О. Воронов. – К.: Богдана, 2008. – 848 с. С.7, С. 879.

7. Грушевський М.С. Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Юлов. ред. П.Сохань. - Львів: Світ, 2002 -

Т. 6: Серія "Історичні студії та розвідки (1895-1900)". - 2004. - 696 с. С. 460.

8. Геродот: історії в дев'яти книгах / Переклад А.О. Білецького. Ред.кол. П.П. Толочко, А.С. Русаєва, М.В. Скржинська, Є.В. Черненко. – К.: Наукова думка, 1993. – 576 с.

9. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.)/Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Видання 4-е, змінене і доповнене. – Львів: Світ, 1992. – 704 с.

10. Мамчак М.А. Україна: шлях до моря. Історія Українського флоту. Видання 2-е, доповнене, 2018. – 470 с.

11. Русское военно-морское искусство. Сборник статей /Отв. ред. кап. 1-го ранга Р. Н. Мордвинов. — М.: Военно-Морское издательство Военно-Морского Министерства Союза ССР, 1951. — 460 с. Електронний ресурс, режим доступу: http://militera.lib.ru/science/sb_rusvoenmor/index.html.

12. Котляр Н.Ф. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах. – К.: «Наукова думка», 1986. – 160 с.

13. Черненко Е.В. Скифо-персидская война. – К.: Наукова думка, 1984. – 118 с.

14. Зубарь В.М. Северный понт и Римская империя (середина I в. до н.э. – першак половина VI в.). – К. Інститут археологи НАН України, 1998. – 200 с.

15. Аркас М.М. Історія України-Русі. – Одеса: «Маяк», 1994.-392 с.

16. Якимович Б. Збройні Сили України: нарис історії. – Львів: Інститут українознавства ім.. І.Крип'якевича Національної академії наук України, 1996. – 360 с.

17. Військово-морська історія: підручник / Колектив авторів, під заг. ред. С.В. Яким'яка. – К.: НУОУ, 2018. – 256 с.

*Соколюк С.М., кандидат
історичних наук, доцент.*

*Національний університет
оборони України імені Івана
Черняховського, м. Київ.*

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ СПРАВИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ (СЕРЕДИНА I тис. до н.е. – XIII ст.)

В умовах триваючої боротьби України за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність проти свого одвічного ворога – Московського Кремля – надзвичайно важливим завданням української військово-історичної науки бачиться формування у молоді національної самосвідомості та патріотизму, готовності до захисту Батьківщини. Саме цьому повинна слугувати історична пам'ять, зокрема, у такій важливій галузі, як військово-морська справа. Це й визначає безумовну актуальність і нагальну необхідність відтворення власної військово-морської історії України як складової загальної історії України, її військової та морської історії.

Говорячи про розвиток військово-морської справи на теренах України (на українських землях), насамперед, слід зазначити, що це поняття в українській науковій літературі (юридичній тощо) не має визначення як такого. Говорячи про нього, ми вживаємо визначення цього поняття з радянських і російських джерел. Чи є це актуальним для нас? Так, бо до сьогодні ми не маємо власного визначення поняття «військово-морська справа», хоча є розуміння, що таке військово-морська діяльність. Тож поки що мусимо послуговуватися трактуваннями радянського періоду та іншими джерелами.

Так, «Військово-морський словник» 1989 р. видання зазначає, що в широкому розумінні військово-морська справа – це поняття, котре охоплює всі питання теорії та практики, пов'язані з будівництвом, підготовкою та діями сил ВМС у мирний і воєнний час. У вузькому значенні військово-морська справа складає комплекс знань і практичних навиків, необхідних особовому складу

корабельної служби для виконання свого службового і військового обов'язку [3,с.82]. «Військово-морський енциклопедичний словник» видання 2003р. вже більш розлого визначає поняття військово-морська справа як специфічну галузь військової справи держави, що охоплює усі види діяльності у державі, спрямовані на наукове обґрунтування військово-морської доктрини, озброєння, будівництво, підготовку та застосування Військово-Морських Сил держави у мирний і воєнний час. Це видання зазначає, що досвід військово-морської справи відображається у теорії військово-морської справи держави, котра складається із відповідних галузей військово-наукових знань: військово-морської доктрини держави, теорії озброєння ВМС держави, теорії збройної боротьби на морі (військово-морської науки), історії військово-морської справи, спеціальних галузей суспільних, природничих і технічних наук, що обслуговують (забезпечують) теорію військово-морської справи [4, с.148)].

У вітчизняній літературі уперше – у «Морській доктрині України на період до 2035 року» – визначено поняття «морська діяльність» як діяльність у сфері забезпечення сталого економічного і соціального розвитку суспільства, вивчення, освоєння і використання моря, захисту національної безпеки, морська торгівля (комерційні операції, які пов'язані з використанням морських суден, купівля-продаж товарів, що перевозяться морським шляхом, фрахтування суден, морське агентування, морське страхування тощо). При цьому, складовими морської діяльності визначено: торговельне мореплавство, морський транспорт, суднобудування, військово-морську діяльність, використання водних біоресурсів та інших ресурсів моря, туристичну та рекреаційну діяльність, а також діяльність у сферах науки, освіти, екології і захисту моря. Як бачимо зі змісту цього доктринального документу, складовою морської діяльності, спрямованої на захист національних інтересів, реалізацію пріоритетів діяльності у сфері вивчення, освоєння і використання зони національних інтересів на морі з метою оборони та безпеки держави із застосуванням її військово-морського потенціалу, є військово-морська діяльність [8].

Таким чином, військово-морська діяльність України, зміст якої визначено Морською доктриною України на період до 2035 року, є складовою військово-морської справи України – поняття, яке, звичайно, потребує окремого обґрунтування та визначення, утім, це тема іншого дослідження.

Щоб з'ясувати зміст і генезу військово-морської справи України ми й зробимо спробу, хоча б побіжно, розглянути історію її розвитку з часу виникнення та утвердження державності на українських землях у часи середньовіччя – IX ст. – періоду зародження і розвитку нових економічних відносин і утвердження держави східних слов'ян із центром у Києві – до кінця XIV ст. – її занепаду та асиміляції іншими державами.

Початок морської діяльності на українських землях невіддільний від періоду формування людської цивілізації. Розгалужена гідрологічна система – багаті сировинними ресурсами ріки Дніпро, Південний Буг з притоками, Дністер, Прут, інші річки, лимани й озера – сприяли формуванню у місцевих племен уявленню про можливості використання водних артерій і як засобу для існування, так і для пересування та перевезень, що, у свою чергу, стимулювало потребу розвитку засобів для опанування водного середовища [9, с.71]. Значна кількість великих судноплавних річок та вихід одразу до двох морів дозволяли племенам, що жили на території України, швидко поширювати свій вплив у прилеглих землях, формувати постійні торговельні зв'язки із сусідами та віддаленими торговельними центрами.

На українських теренах матеріальні докази існування певних навичок суднобудування у первісних людей, за свідченням археологічних джерел, простежуються у VII–VI тис. до н.е. (доба неоліту), коли відбувався перехід від економічних відносин привласнення до економіки відтворення [9, с.72].

З початку III тис. до н.е. на території сучасної України почав функціонувати так званий Дністровський водний шлях, що зв'язував ранні землеробські культурні співтовариства басейнів Балтійського і Чорного морів річками Вісли і Дністра. У першому тисячолітті до н.е. на територіях у межах сучасної України відбувалися важливі етнічні, господарські та культурні процеси. Міграційні хвилі

степових народів через території автохтонних (корінних) племен Степового Причорномор'я доповнилися Великою грецькою колонізацією, яка принесла до Північного Причорномор'я нову господарську культуру та мореплавні традиції Середземномор'я [10, с.33].

Паралельно розвивалася і військово-морська справа, яка бере свій початок у середині першого тисячоліття нашої ери з успішних морських походів антів через Чорне море на Візантію. Загалом, розвиток військово-морської справи праукраїнців був обумовлений об'єктивними потребами у постійному збройному захисті від нападів інших племен та піратів, поширенню свого впливу через море, оволодінні новими ресурсами.

Особливості водних просторів, зокрема їх відносно незначні розміри, та загалом сприятливі гідрометеорологічні умови зумовлювали будівництво переважно відносно невеликих річкових і морських суден, човнів-однодеревок (човнів-довбанок) або за грецькою термінологією – моноксилів, які успішно використовувались як для рибальства й торгівлі, так і для військових походів. З початком I тисячоліття до н.е. в усіх процесах суднобудування відбуваються якісні зміни, пов'язані з освоєнням населенням українських земель нового матеріалу – заліза, що викликало справжню революцію, як у господарській, так і військовій та військово-морській діяльності зокрема [9, с.80].

Важливим чинником, що сприяв оволодінню давніми племенами праукраїнців основами морської та військово-морської справи, було існування впродовж тисячоліття на північному узбережжі Чорного моря античних держав – Боспору, Херсонесу Таврійського, Ольвії, які охоплювали Нижнє Подністров'я, Нижнє Побужжя, Західний та Східний Крим [9, с.80], що значно посилювало вплив культури мореплавства греків та римлян, який відбувався завдяки культурному обміну в приморських містах-колоніях Ольвії, Тірі, Сурожі тощо. Технологія суднобудування в державах понтійського регіону відповідала рівню античної доби, забезпечувала виготовлення суден на належному рівні, що дозволяло успішно і безпечно освоювати за допомогою них простори Азовського і Чорного морів [9, с.82]. Військові флоти держав

Північного Причорномор'я виконували такі завдання: боротьба з ворожим флотом, блокада узбережжя і облога фортець з боку моря, порушення морських сполучень противника, захист морських комунікацій від ворожого впливу та прибережних морських піратів [9, с.89].

Разом із тим, слід зазначити, що рівень розвитку військово-морської справи у причорноморських племен праукраїнців та багатьох народів (племен) Європи був за певними параметрами схожим. Подальший розвиток військово-морської справи на теренах України підтвердив високу військово-морську майстерність та бойові якості народів, що були попередниками русів.

В античні та елліністичні часи Чорне й Азовське моря перетиналися морськими шляхами, якими рухалися кораблі й судна грецьких колоністів та міст материкової Греції та Малої Азії, а згодом – римських завойовників (середина I ст. до н.е. – середина IV ст. н.е. [10, с.122]). Римський флот на Чорному морі забезпечував безперешкодність торговельного мореплавства та протидівав морському розбою – піратству, а разом із тим – реагував на воєнні виклики в акваторії Чорного моря і його узбережжя та перевозив війська та запаси в райони ведення воєнних дій [10, с.125].

Разом із тим, судноплавство активно здійснювалося і по внутрішніх водних артеріях – річках. Розгалужена річкова мережа Східноєвропейської рівнини сприяла суспільно-економічному розвитку місцевих племен і народів, а використання водних шляхів спричинив розвиток плавзасобів [10, с.26,135].

Військово-морська справа античних держав Північного Причорномор'я, як і суднобудування, пройшли досить складний шлях розвитку, в якому синтезувалися не тільки різноманітність плавзасобів та досягнення технічної та військово-морської думки еллінів і римлян. Досвід військово-морської справи держав Північного Причорномор'я простежується і подальших історичних епохах, зокрема, у середньовіччі [9, с.92]. Разом із тим, природні умови Полісся, Середнього Подніпров'я, зокрема, наявність значних лісових масивів, а також рівень соціально-економічного розвитку чинних на українських землях спільнот склали певні традиції та

культуру суднобудування і сприяли розвитку військово-морської справи загалом.

У період II–IV ст. ст. через територію сучасної України відбулося переселення готів з Балтійського моря у Причорномор'я і далі на південь. На думку істориків, завойовницькі чорноморські походи готських племен III ст., які сколихнули греко-елліністичний світ, представлений вже Східно-римською імперією, на просторі від Криму до Егейського і Середземного моря, стали можливими завдяки знанням морської справи місцевих причорноморських і приазовських племен та власному досвіду суднобудування та мореплавства готів і часткового перебезування ріками з Прибалтики частини побудованих там суден [10, с.141,146].

Слід зазначити, що в Подністрів'ї та Приазов'ї відбулося поєднання традицій суднобудування та мореплавства прибалтійських германських племен (готів та ін.), грецьких міст – римських колоній Північного Причорномор'я та традицій племен Меотиди (Приазов'я), які тривалий час займалися судноплавством у районі Дону та Азовського моря. Результатом поєднання традицій у період «великого переселення народів» і занепаду Римської імперії III ст. н.е. стало епохою «морського піднесення скіфів» Північного Причорномор'я. Морські походи у поєднанні із сухопутними стали основною формою боротьби причорноморських племен із Римом [10, с.148].

Слов'яни, з'явившись на історичній арені в епоху пізньої античності, активно почали використовувати гідрологічні системи як для пошуку нових земель і подальшого розселення, так і для встановлення контактів із сусідами та конкуренції із ними. Завдячуючи численним розгалуженим водним артеріям, давні слов'яни, що проживали на українських землях, опинилися на перехресті найважливіших головних цивілізаційних потоків, в одному з головних епіцентрів історичного протиборства й співробітництва Північ – Південь, а згодом Схід – Захід. І в другій половині I тисячоліття н.е. вони стали однією із основних груп, які формували етнічну карту ранньосередньовічної Європи [9, с.92].

Наступником Східної-римської імперії стала Візантія, яка поширила свій вплив на колишні римські міста у північному

Причорномор'ї протягом IV–VI ст.ст. н.е. Це, звісно, стало можливим за рахунок наявності потужного візантійського флоту. Саме морський транспорт і військовий флот були тим інструментом, який з'єднував території Візантійської імперії в єдиний державний і господарський механізм [10, с.154], що відрізняло її від Римської імперії, військову могутність якої забезпечувалася сухопутними легіонами [10, с.157].

Візантійський етап військового кораблебудування (починаючи з V ст.) базувався на результаті своєрідної технічної революції. Суднобудівники перейшли від античного способу побудови корпусу корабля (судна) –сформованої обшивки, що підсилювалася внутрішнім набором корпусу, до нового – конструювання корпусу від кіля і шпангоутів, які закривалися обшивкою. Саме використання кільової конструкції як основи для подальшого формування корпусу додало плавзасобам додаткової міцності та дозволило перейти від підводного тарану до використання його аналогу – надводної зброї – шпура (що згодом, зі зміною призначення, став бушпритом), який під час удару в борт ворожого судна виводив його з рівноваги аж до перевертання та трошив весла, чим позбавляв маневреності і можливості рухатися загалом. Другим технічним нововведенням стало використання трикутного латинського вітрила замість прямокутного або разом із ним, що дозволяло судну (кораблю), ловлячи не тільки попутний вітер, краще здійснювати маневрування, рухаючись як за, так бортом і навіть практично проти вітру. Суттєвим технічним доповненням стало будівництво кораблів 9суден) з повною палубою, яка захищала нижній ряд веслярів і давала змогу розмістити на кораблі зброю, кавалерію та підрозділи морської піхоти [10, с.158].

Накопичивши достатній досвід освоєння водних шляхів, східні слов'яни здійснювали протягом VII ст. походи по Чорному і Середземному морях: до грецького міста Солунь (Фессаллоніка, нині – Салоніки, 610 р.), острова Крит (623 р.), Костянтинополя (626 р.) і до південного узбережжя Італії (642 р.) [9, с.93].

Виникнувши в VI ст. та набувши досвіду у VII ст. від флотів давніх слов'ян, військове мореплавство на українських землях отримало свій подальший розвиток у добу княжої держави – Русі зі

столицею в Києві у IX–XII ст. ст., яка, широко використовуючи водні – морські та річкові артерії – та постійно розвиваючи власний військовий флот, розширила свою територію від Дунаю на заході до Азову на сході та від Балтійського та Білого морів на півночі до Чорного моря на півдні.

Виходячи із сучасної термінології, морська політика княжої України-Руси носила наступальний характер з нанесенням випереджувальних ударів по противнику, що призводило до відносно швидкого досягнення державних цілей й у повній мірі відповідало завданням зміцнення та утвердження у політичному світі княжої держави. Крім того, дії княжого флоту забезпечували територію держави від ворожих дій флотів сусідніх держав. Відтак, флот Київської держави користувався пріоритетом у розвитку загального княжого війська як війська морських піхотинців. Княжому флоту, зазвичай, визначалися такі головні завдання: транспортна доставка ріками і морем княжого десанту до узбережжя чи території противника; знищення флоту противника у відкритому морському бою і отримання переваги у війні до висадки десанту на вороже узбережжя, а також спільні дії десанту із сухопутними військами: кавалерією і піхотою [7, с.20].

Могутність молодої Київської держави повною мірою виявилася у походах під проводом київського князя Аскольда на столиці Візантії Константинополі у 860–874 р. р. Перший із них, у 860 р.. був спричинений блокуванням рибальства русів у пониззі Дніпра і Білобережжя (Тендрівської коси) та все більшими утисками київських послів і купців у Константинополі [4, с.403].

Відтак, навесні 860 р., накопичивши сили і завершивши підготовку до походу у пониззі Дніпра (район нинішнього Олешня), вирушив Аскольд проти греків (візантійців) суходолом і на кораблях, числом до 200, за іншими даними – до 360 (разом до 10 тис. війська). Час нападу русичів на Константинополь було обрано не випадково. За даними розвідки – відомості, добуті від руського населення Криму, торгових людей, посольств (своїх та іноземних) – навесні 860 р. візантійський імператор Михайло III на чолі свого війська з 40 тис. воїнів планував вирушити у похід проти арабів, які загрожували східним кордонам імперії. Тоді ж було

відправлено флот до о. Крит для боротьби з піратами, які грабували і топили в Середземному морі візантійські кораблі. У Константинополі залишився лише нечисленний гарнізон, який в разі ворожого нападу, міг розраховувати лише на міць мурів столичної фортеці, аніж на власні сили [6, с.70].

Відтворюючи ті події, можна сказати, що задумом Аскольда було передбачено: двома загонами – пішим по суходолу (за різними джерелами) і другим – на лодіях спочатку по Дніпру, а потім – морем уздовж узбережжя, використовуючи заходи з маскування і введення противника в оману, здійснити прихований перехід до Константинополя. З прибуттям до району зосередження (на підході до Босфору), рішучим маневром здійснити перехід протокою до пункту висадки, провести десантування сил поблизу столиці і, скориставшись відсутністю війська, здобути місто.

Останній похід на Візантію, який був організований Аскольдом у 874 р., також мав позитивні наслідки. До вирішальної битви між русинами і греками не дійшло, оскільки імператор Василь I Македонянин поквапився укласти з князем мирну угоду. Цього разу договір оформили з дотриманням усіх необхідних формальностей і факт підписання його чітко прописаний у джерелах – як давньоруських, так і візантійських [1, с.67].

У підсумку, морські і сухопутні походи 860, 866, 874 рр. стали вершиною зовнішньополітичної активності Аскольда і засвідчили про вихід Київської держави на арену світової політики. Разом із тим, походи Аскольда засвідчили про надзвичайно високий рівень розвитку військово-морської справи на київських землях. Підсумком цих походів стало укладення мирних угод, які відновили русько-візантійську торгівлю та регламентували її; зобов'язували сплачувати Візантію щорічну данину Русі; зобов'язували Русь надавати військову допомогу Візантії (походи на Персію); підтвердили дипломатичне визнання Візантійською імперією Русі як рівної держави; заклали основу русько-грецькому (візантійському) праву, у т.ч. морському.

Такі угоди укладалися, зазвичай, на термін 30 або 50 років. Саме в 907 році відбувся похід на столицю Візантії Константинополь київської дружини на чолі з князем Олегом, до якого він зібрав

військо із варягів, підкорених новгородських словен, східнослов'янських племен кривичів, древлян, радимичів, полян, дулібів, сіверян, хорватів, тиверців, в'ятичів, чуді, мері, частина якого попрямувала сухоходом, інша – морем (2000 лодій по 40 воїнів у кожній). З'ясувавши, що бухта Золотий Ріг перепнута ланцюгом, Олег прийняв рішення перетягнути судна волоком, під вітрилами, що справило потужний психологічний вплив на противника. Під психологічним враженням і загрозою тривалої облоги імператор був змушений піти на мир і русичами, сплативши по 12 гривень на «ключ»-уключину княжого флоту на одного воїна у лодії) [10, с.242]. Згодом, у 911 році, князь Олег знову здійснив похід на Костянтинополь одночасно сухопутним і морським шляхом.

Підсумками походів київського князя Олега стало укладення мирних угод, які передбачали: регламентацію морських торговельних відносини двох держав, зокрема: надання руським купцям значних пільг, утримання руського посольського двору в столиці протягом півроку; забезпечення запасами руських кораблів при їх поверненні на Русь; надання права безмитної торгівлі для руських купців у Константинополі та інших містах імперії; надання Руссю військової допомоги Візантії (участь у війнах проти персів 908–912 рр. тощо); виплату Візантією воєнної контрибуції, виплату "укладів" для руських міст; сплату Візантії щорічної данини Русі.

За тридцять років після походів князя Олега у 941 р. здійснив морський похід до Костянтинополя князь Ігор з дружиною. Утім, похід був невдалим. Візантійці (греки) уперше застосували проти кораблів флоту Ігоря «грецький вогонь», від якого більша частина кораблів флоту та дружини князя загинули. Частина війська, що рушила в Малу Азію, теж була розгромлена і лише з невеликим загоном князю вдалося повернутися до Києва. Тільки в 944 р. Ігор спорядив новий похід. Утім, візантійське посольство, зустрівши князя на Дунаї, запропонувало мирну угоду. У підсумку, було узгоджено: сплату Візантією військової контрибуції Русі; надання Києвом військової допомоги – захищати від нападів ворогів візантійські володіння у Криму, використання руського флоту від вторгнень з боку Болгарії проти Херсонесу [10, с.246,247].

На кораблях княжого флоту подорожувала з офіційним візитом до Костянтинополя княгиня Ольга, де й прийняла хрещення [10, с.247].

У війнах початку 960-х – 970-х років з в'ятичами, волзькими болгарами, хозарами, дунайськими болгарами та Візантією активно використовував річковий та морський флот син Ольги князь Святослав. Під час дунайських воєн 967-го, 969–971-х р. р. проти болгар, а потім ромеїв – Візантією – дружина Святослава використовувала кораблі та судна для перевезення війська, спорядження та припасів [10, с.247]. У результаті успішних походів було укладено мирні угоди, якими було передбачено: сплату Візантією данини Русі; надання військової допомоги Візантії – захищати від нападів ворогів візантійські володіння у Криму і було засновано місто Переяславець на Дунаї.

Крім походів на Візантію, Болгарію, у період із другої половини IX – до початку XI ст. ст. флот Русі здійснював походи на Каспій. Саме через Каспійське море й міста його південного і західного узбережжя через столицю Хазарського каганату м. Ітіль (в районі нинішньої Астрахані) через пониззя Волги і Дону, далі через Азовське й уздовж узбережжя Чорного моря та ріками Дніпро, Південний Буг до басейну Балтійського моря проходили торгівельні шляхи «з арабів». Перший, утім невдалий похід флотилії русів відбувся у проміжку між 864 і 884 роками на м. Абегсун на південно-західному узбережжі Каспію, де вона була розбита еміром Ширвана. Більш масштабним і вдалим був похід 913–914 рр., коли флот із близько 500 кораблів за погодженням із хозарами (за половину майбутньої здобичі) через керченську протоку, Азовське море, Дон і пониззя Волги вийшов у Каспійське море. Пройшовши рейдом через приморські міста південного і західного узбережжя, у районі нинішнього Баку вступили у морський бій із флотом місцевих племен, у якому здобули перемогу. На зворотньому шляху, незважаючи на домовленість, були атаковані хозарами і з великими труднощами Волгою зуміли повернутися. Більш вдалим був похід 943 р. через Ітіль та р. Кура до м. Бердаа (тодішня столиця кавказької Албанії), з якого повернулися з великою здобиччю. Походи 960-х років князя Святослава проти хозар на міста Ітіль та

Семендер (у районі теперішньої Махачкали) і заснування на Таманському півострові руського Тматораканського князівства, неможливі були б без використання флоту. Дружини русів ходили на кораблях у походи в Прикаспій у 1030–1032 р. р. на 38 кораблях, а в 1174 р. – на 73 кораблях і брали участь у місцевих міжусобицях в якості найманого флоту [10, с.249-250].

Низка морських походів київських дружин і флотилій князя Володимира на волзьких булгар у 985 р. та у 987 р. в Малу Азію (на підтримку Візантії) завершилися походом 989 р. на Херсонес (Корсунь). Результатом походу стало відновлення дипломатичних і торговельних стосунків Русі з Візантією, одруження князя на сестрі візантійського імператора Анні та прийняття християнства як державної релігії [10, с.251].

Останні морські походи княжих київських флотилій на Візантію відбулися у період найбільшого розквіту Русі за правління князя Ярослава (Мудрого). У 1023 р. відбувся похід київської флотилії воєводи Золотоноші на Костянтинополь. Через недотримання Візантією мирної угоди у 1043-му році відбувся останній похід на Візантію флотилії русів (близько 400 кораблів з 20000 війська) під проводом сина князя Ярослава (Мудрого) новгородського князя Володимира. Руська лодійна рать прорвала оборону візантійського флоту, що охороняла болгарське узбережжя. На вході у протоку Босфор відбулося зіткнення руського і візантійського флотів, під час якого київська флотилія зазнала у першому бою поразки. Решта флотилії під час повернення розбила візантійську ескадру з 24(14) кораблів, яка намагалася переслідувати русів. У підсумку було відновлено дипломатичні і торговельні стосунки між Руссю і Візантією, а імператор Костянтин IX Мономах вдав свою доньку заміж за сина князя Ярослава Всеволода [10, с.253-254].

Загалом, морські походи IX–XI ст. ст. на Візантію мали для Русі велике стратегічне значення: вони засвідчили про вихід нової східнослов'янської держави на простори світової історії, перетворили Київську Русь в одну з найсильніших держав середньовічної Європи. Угоди, укладені київськими князями з візантійськими імператорами, заклали основи торговельного і

морського права, сприяли розвитку торгівлі, збагаченню та зміцненню держави.

Протягом XI–XII століть княжі флотилії здійснили походи: у 1068, 1103 р. р. – проти половців на Дніпрові пороги і річку Буг; 1150 р. – походи проти суздальського князя Юрія Долгорукого на річки Десна і Прип'ять; 1151 р. – участь княжої флотилії в обороні Києва від нападу Юрія Долгорукого; 1159 р. – похід флотилії князя Ростислава Мстиславовича проти “берладників”; 1190-і рр. – походи княжих флотилій по Дніпру проти половців.

Слід зазначити, що зазнаючи впливу з боку варягів, античної культури, кораблебудування в Київській державі мало і свої, тільки їй притаманні особливості. Так, у проти суздальського князя Юрія Долгорукого, який прагнув оволодіти Києвом, у квітні 1151 р. київський князь Ізяслав Мстиславич використовував флотилію насадів – спеціальні бойові кораблі, у яких гребці знаходилися під суцільною палубою, а стрільці знаходилися на палубі і, прикриваючись латами, щитами і бортами, вели вогонь по противнику. При цьому, стернових весла було два – в носі і кормі, які мали підняті штевні і борти і однакові обводи, що дозволяло рухатися у будь-якому напрямку, не розвертаючи корабля. Уважається, що такі насади належали до суден типу ріка – море і становили новий етап в історії вітчизняного суднобудування [10, с.254].

Отже, розвиток військового флоту часів Київської Русі знаходився на достатньо високому технічному рівні своєї епохи. Діяла досить потужна суднобудівна промисловість, держава мала добротних фахівців-кораблебудівників. Військово-морська справа Київської Русі, розвиваючись самостійним шляхом, була тісно взаємопов'язана з військово-морськими здобутками флотів провідних європейських та східних держав, не поступаючись іншим у суднобудуванні, військово-морському мистецтві і морській доблесті.

З розвитком флоту розвивалося військово-морське мистецтво Київської держави. Княжий флот, зазвичай, виконував такі завдання: транспортування ріками і морем війська до узбережжя чи території противника і висадка його в якості морського десанту; знищення

флоту противника у відкритому морському бою, висадка десанту на вороже узбережжя, а також спільні дії десанту із сухопутними військами: кавалерією і піхотою; з часом – захист морських торгових шляхів і завоювання панування на морі. Відбувається перехід від лінійної тактики строєм фронту до ведення бою маневреними групами кораблів. Великого значення набувають види всебічного забезпечення – розвідка, тилове забезпечення.

У період княжих міжусобиць та золотоординської навали військово-морська справа на українських землях переживає період занепаду. І тільки завдяки існуванню та функціонуванню флотилії вигонців-берладників, які продовжували у другій половині XII ст. – у 1150-1180-х рр. – діяти у північно-західній частині Чорного моря, військово-морська справа збереглася. У 1184–1887 рр. надавали допомогу болгарам у боротьбі за незалежність проти Візантії. А напередодні та після битви на р. Калка (нині – Кальміус) у 1223 р. ця флотилія забезпечила переправу у пониззі Дніпра військ князя Данила Галицького [9, с.109].

Із занепадом Візантії господарем у Чорному морі став Генуезький флот. У той же час продовжував існувати торгівельний шлях по Дніпру і Чорному морю з Києва до Царгорода, який охороняли лодії берладників, а пізніше – литовсько-руських князів, що зберегло традиції торгівельного і військового кораблебудування на українських землях.

З утвердженням на українських землях Великого князівства Литовського його правителями вживаються заходи зі зміцнення чорноморського узбережжя та розвитку військово-морської справи зокрема. Під впливом генуезьких морських традицій розвивається торгівельне і військове кораблебудування на південноукраїнських землях, причому, освоюється будівництво більш маневрених вітрильних суден.

Під час литовської доби були значно розвинуті досягнення українців в мореплавстві і кораблебудуванні. Цей період став основою становлення майбутнього козацького флоту України, завдяки чому традиції княжого флоту України – Руси перейшли в нову історичну епоху.

Отже, виходячи з вищевикладеного, можна зробити наступні висновки.

1. Гідрологічні особливості території України та Північного Причорномор'я з часу виникнення людської цивілізації сприяли освоєнню водної мережі і розвитку мореплавства, а відтак зародженню і розвитку військово-морської справи на українських землях у середині першого тисячоліття нашої ери з успішних морських походів антів через Чорне море на Візантію.

2. Виникнення та існування впродовж тисячоліття на північному узбережжі Чорного моря античних держав стало важливим чинником, що сприяв подальшому розвитку військово-морської справи на українських землях. З приходом у цей регіон римлян, Чорне море стає ареною військово-морських зіткнень та шляхом, по якому в малоазійські провінції Риму просувалися морські загони причорноморських «варварів» та з Балтійського моря – готів. У цих походах формувалися навички кораблебудування та мореплавства, удосконалювалася стратегія і тактика морських походів, складалися традиції в організації морської справи, які у подальшому лягли в основу давньослов'янського мореплавства додержавного періоду та часів Давньоруської держави.

3. Нового поштовху військове мореплавство на українських землях набуло у добу княжої держави – Русі зі столицею в Києві у IX–XII ст. ст. вона увібрала в себе місцеві традиції та засвоїла новий досвід, що принесли на українські землі готи, а згодом і варяги, що дало поштовх до виходу на Чорне море східних слов'ян як військової сили, яка увійшла у зіткнення з наймогутнішою на той час Візантійською імперією. Русь, яка розширила свою територію від Дунаю східного берега Азову та від Балтійського та Білого морів на півночі до Чорного моря на півдні, заявила про себе на просторах світової історії як нова східнослов'янська держава, одна із наймогутніших у середньовічній Європі.

4. Традиції мореплавства і військово-морської справи у Північно-Західному Причорномор'ї, які продовжили справу Київської Русі, трансформувалися під впливом нових політичних і економічних реалій у Великому Князівстві Литовським. З XII ст. у Чорному морі на зміну візантійській прийшли традиції мореплавства

італійських міст – держав, що внесли новації у суднобудування та військово-морську справу в регіон Причорномор'я.

5. Поряд із мореплаванням, на українських теренах найбільш відомою трансконтинентальною магістраллю став шлях «із варягу греки», дніпровська ділянка якого функціонувала наприкінці IX–X ст. ст. Крім Дніпровського, велике військово-політичне та економічне значення мали Бузький, Дністровський, Прип'ятський, Деснянський, Донський шляхи та річкова мережа Приазов'я, які забезпечували комунікації між народами і державами Європи і Сходу. Типи суден, що виникли у давньоруські часи, перейшли у часи Козацтва, а в подальшому – з незначними удосконаленнями та модифікаціями проіснували на ріках України аж до початку XX ст.

Список використаної літератури:

1. Брайчевський М. Літопис Аскольда. – К.: Український центр духовної культури, 2001. – 130 с.
2. Брайчевський М. Ю. Вибране. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – Том II. – 815 с.
3. Военно-морской словарь / Гл. ред. В. Н. Чернавин. – М.: Воениздат, 1989 – 511 с.
4. Военно-морской энциклопедический словарь / Под ред. В. И. Куроедова. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Воениздат, 2003 – 960 с.
5. Грушевський М.С. Історія України – Руси: в 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – Т 1. – 1994. – 736 с.
6. Литвин С., Соколюк С. Похід київського князя Аскольда 860 року на Константинополь. – Воєнна історія. – 2012.–№ 1 (61). – С.70.
7. Мамчак М. Україна: шлях до моря. Історія Українського флоту. – Івано-Франківськ: МістоНВ, 2018. – 471 с.
8. Морська доктрина України на період до 2035 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 1108 від 18.12.2018 р. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF#Text>.
9. Рижева Н. Історія суднобудування на теренах України (від давніх до новітніх часів) – К.: ПП Сергійчук М.І., 2008. – 476 с.
10. Смагін І.І. Історія давнього вітчизняного судноплавання та суднобудування. – Житомир: Видавець О.О. Євенок, 2019. – 400 с.

Калініченко О.О.,

капітан 1 рангу запасу

*Інститут ВМС Національного
університету “Одеська морська
академія”, м. Одеса*

ДО ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: АРГУМЕНТАЦІЯ, ВІЗУАЛІЗАЦІЯ, СТРУКТУРИЗАЦІЯ (АВС)

За часів незалежності України у її вищих навчальних закладах, у відповідності до своїх учбових програм, простежуються спроби створення навчальних посібників по історії мореплавства взагалі [1] та військово-морської історії зокрема [2], [3], [4], [5], [6]. Схвалюючи взагалі ці спроби, хотілося б зупинитися на питаннях аргументації, візуалізації та структуризації матеріалу з військово-морської історії України з позиції україноцентризму.

В питанні аргументації дозволю собі зупинитися лише на суб'єкті історичного дослідження, тобто власне авторові на прикладі Ігоря Галутви (Чернігів) та Володимира Римковича (Одеса).

Основні віхи послужного списку Ігоря Григоровича Галутви це арктичний міжтеатровий перехід з Північного на Тихоокеанський флот на атомному торпедному підводному човні К-42 пр.627А на посаді командира штурманської бойової частини; затим командира атомного торпедного підводного човна К-151 пр.659Т, маючи за плечима довготривалий похід в Індійський океан на однотипному підводному човні; начальник штабу 72-ї окремої бригади підводних човнів що будуються або ремонтуються. Завершив свою флотську службу капітан 1 рангу на посаді начальника оперативного відділу-заступника начальника штабу 4-ї флотилії підводних човнів Тихоокеанського флоту. Тобто професійний моряк у своїх науково-популярних історичних працях знає про що пише. З під його пера вийшли археографічні розвідки про моряків українського походження: [7], [8], [9], [10], [11] та разом з автором цієї статті [12].

Іншим автором-мариністом був капітан 2 рангу Римкович Володимир Павлович, який взяв на себе суспільний обов'язок до кожного Міжнародного конгресу ветеранів-підводників, які проходили в Аргентині, Великобританії, Ізраїлі, Італії, Німеччині,

Польщі, Росії, Сполучених Штатах Америки, Україні, Франції, видавати історико-популярні твори [13], [14], [15], [16], [17], [18]. Сам Володимир Павлович проходив службу в електромеханічній бойовій частині на дизельних підводних човнах Північного флоту, став командиром БЧ-5 ПЧ С-267 пр.613 й закінчував службу по підготовці підводників ВМС Лівії.

Безумовно фахівцям підводної служби значно легше аналізувати дії інших моряків та писати про них, на відміну від тих дослідників, які знайомі з флотом лише по книжкам та архівам. Але основним недоліком вищеназваних авторів є відсутність фахової історичної освіти та орієнтація на радянсько-російські трактування історичних подій з усіма вадами, присутніми в такому випадку.

Візуалізація інформації у вигляді таблиць та світлин, часто-густо не тільки значно полегшує сприйняття тексту, а й наочно й доказово демонструє історичні факти та їх творців або ж учасників, замінюючи стоси сторінок хай і важливої, але одноманітної для сприйняття молодими читачами (курсантами, студентами, школярами) інформації, наприклад про Військово-морську історію України взагалі та Українську наукову школу мореплавства зокрема, зберігаючи Морський код Нації [25].

У порядку подання матеріалу, наведено чотири приклади такої візуалізації:

- Українська наукова школа мореплавства (табл. 1);
- світлини моряків-українців ХХ-поч.ХХІ ст., які служили у ВМС США і ВМФ СРСР (які сприяли становленню ВМС України) та Аргентини (табл.2);
- світлини найпотужніших радянських військових кораблів ХХ століття, командирами яких були моряки українського походження (рис.1, 2, 3);
- структурна схема «Військово-морська історія України» (рис.4).

Важливим питанням військово-морської історії України є проблема її періодизації. Свої погляди на періодизацію висказав заступник Командувача Військово-Морськими Силами України – начальник штабу ВМС ЗС України віце-адмірал Андрій Тарасов. Свої варіанти надали Ігор Фурман, Степан Яким'як, Сергій Соколюк. Певні пропозиції надійшли з Миколаєва.

Таблиця 1

Українська наукова школа мореплавання:

1. Лисянський Юрій Федорович - фундатор Української школи мореплавання (перший український океанограф та навколосвітній мореплавець)[11], [20].										
2. Завойко В.С.[7],[8] адмірал, дві навколосвітні подорожі, оборонець Петропавловська-Камчатського			3. Макаров С.Й. - адмірал, навколосвітня подорож, теорія живучості та непотопляє-мості корабля, кораблебудування, гідрографія у т.ч. арктична, нові прийоми бойового застосування мін, торпед, артилерії.				4. Гамалія П.Я.[9] капітан-командор, автор перших підручників для Морського кадетського корпусу.			
6. Завадовський І.І. (Антарктида)				7. Зарудний В.І. (атлас АЧБ)			5.Аркас М.М. – Ком-р ЧФ			
9. Міклухо-Маклай М.М. (Папуа-Нова Гвінея)			10. Шевченко Т.Г.[10] лоція Аральського моря		11. Тимченко Г.І. ком-р лінійного корабля «Марія Магдалена»		8.Хромченко В.С. – (Три навколосвітні подорожі, Арктика). Командир кораблів «Олена», «Америка».			
12. Леонтович К.С. – командир лінійного корабля «Сімеон і Анна»		13.. Шостак І.А. командир фрегату «Григорій Великий Арменії»			14. Сполатбго О.М.[23] командир крейсера «Адмірал Макаров»		15. Щастний О.М.[23], [24] – керівник Льодового походу 1918 р			
Українці, що полонили екіпаж фрегату «Тигр» 30.04.1854 [19, с.162-164]:										
16. Орест Кміт		17. Цигара		18. Белоненко		19. Закревський		20. Гричка П.		
						21. Степченко С.				
Адмірали Української держави[21]				22. Немітц О.В.		23.Остроградський М.М.		24. Хоменко О.О.		
25.Шрамченко В.М.		26.ШрамченкоС.		27.Савченко-Більський В.О.			28. Римський-Корсаков М.М.			
Австро-Угорщина[21]		Осередки Української школи підводного мореплавання:								
29. Павлюк Захар		(Три концепції підводного мореплавання, 8 осередків, 4 війни на морі)								
30. Окуневський Я.І.		1-й Балтійський [19]:						Зелений Кли (ДС) [19]:		
31. Заричий О.К.		33. Александровський І.Ф.			37. Петрашевський М.			50. Бурачок Є.С.		
США-Китай:		34. Бурачок С.О.			38. Федорович М.О.			51. Різнич І.І.		
32. Іреней Фендь (Дж.Фен, Фен Юсянь)		35. Лисянський П.Ю.			39. Стеценко В.О.			52. Підгорний Я.І		
		36. Барановський С.І.			2-й Балтійський [19]:			53. Сологуб В.В.		
Чорноморські осередки:					47. Долголенко О.Д.			54. Завойко Г.С.		
Одеський [19]:		43. Бланшар Г.			48. Гадд О.О.			55. Даниленко Є.Г.		
40. Джевецький С.К.		44. Заковенко І.С.			49. Стецюра М.В.			56. Трубенський В.В.		
41. Чайківський І.І.		45. Кременський В.П.			3-й Балтійський [19]:			57. Янович С.О.		
42. Лошинський М.Ф.		46.Тимченко-Рубан М.І.			66. Левицький П.П.			Водолазні спеціалісти:		
Оч.-Миколаївський:		Севастопольський [19]:			67. Маїсевич Л.М.			72. Бочкаленко Юхим		
58. Григоренко М.А.		62. Клочковський В.Є.			68. Подгурський М.Л.			73. Верховський В.П.		
59. Костенко В.П.		63. Кітшин М.М.			69. Руберовський К.І.			74. Бурачок П.С.		
60. Іваненко М.В.		64. Погорєцький В.В.			70. Гудима М.О.			75. Шпакович Ф.А.		
61. Умястовський Г.І.		65. Дворніченко			71. Терлецький К.Ф.			76. Варивода Г.І.		
Австро-Угорський осередок підводників-українців (1914-1918) [19], [22]:					77. Гандюк Ф.К.			Р		
80. Бакай Ю. (Bakay Julius)			85. Цона О.(Orest ritter von Zopa), Чернівці			78. Прокопенко І.Д			О	
81. Голуб Й. (Holub Josef)			86. Дюррігл Р.(Robert Durrigl), Коломия			79. Івасенко Ф.Ф.			Н	
82. Горняк Є.(Hornyak Eugen)			87. Ошкіц І.(Ivan Ouczikus)			90. Дворський К.(Karl Dvorsky)				
83. Пістель Х.(Hugo Pistel), Львів			88. Голік А. (Anton Holik)			91. Мезулянік К.(Karl Mezulanik)				
84. Чичерій Л.(Csicsery Ladislav)			89. Звідкавеселій Йозеф			92. АдамчукВ. (Wilhelm Adamchuk)				
Українці-підводники, що загинули на ПЧ «Морж» 17.05.1917[3, с.118-119].								Комерційне морське уч.		
93. Ковалевський Г.Г.		98.Данильченко М.Ф.		103. Макаренко М.С.		108. Панченко М.А.		Херсон, з 20.02.1834 Одеса, з 1898 Мор.секції РІТТ Миколаїв 1869-1874 Одеса, з 1871		
94. Кліндхук М.І.		99. Зелик Є.К.		104. Мюссин К.П.		109.Шарапанюк П.К.				
95. Білоокій М.С.		100. Каплинський Г.І.		105. Нікітченко Н.А.		110. Сидоренко В.Д.				
96. Гамей В.І.		101. Коломієць І.С.		106. Обіух З.І.		111. Харченко М.О.				
97. Гапотченко В.Х.		102. Кохаль Т.М.		107. Панченко В.К.		112. Побійча О.І.				
РОПІТ, Одеса з 1856		Військово-морські навчальні заклади в Україні:								
Морський кадетський корпус			Штурманське уч-ще		Уч-ще мор.артилерії		Кораблебудівне уч-ще			
Херсон		Миколаїв		Херсон		Миколаїв		Херсон		
1771-1795		1795-1798		1798-1826		1793-1795		1795-1837		
		1916-1917		1798				1798-1800		
								1800-1803		

Видатні моряки українського походження ВМС Аргентини, США, СРСР та України

Марчінко Річард
21.11.1940 –
командир
оперативної
групи швидкого
реагування ССО
ВМС США

**Карпенко Анатолій
Леонідович**, капітан
1-го рангу —
командир 17-ї
бригади морських
диверсантів ЧФ.

**Гайдемарі (Гайді -
Марія) Стефанишин-
Пайпер** Heidemarie
Martha Stefanyshyn-
Piper). 7 лютого 1963
р.н. Капітан 2 рангу
ВМС США. Астро-
навт. Брала участь в
космічних місіях
Шатла STS-115 і STS-
126. П'ять разів
виходила у космос.

**Пляченко Юрій
Олексійович**,
капітан 1 рангу –
командир загону
бойових плавців
ВМФ СРСР в
Анголі, Нікарагуа
(Холодна війна)

**Ярема Михайло
Бурда** (Jeremy M.
Boorda)
26.11.1939-
16.05.1996.
Адмірал. Шеф
Морських Опера-
цій ВМС США.
Брав участь у
морських опера-
ціях під час війн у
В'єтнамі та
Боснії.

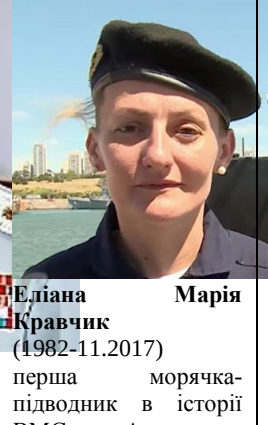
**Безкоровайний
Володимир
Герасимович**
(16.08.1944-
23.01.2017), віце-
адмірал, командував
3-ю флотилією
підводних човнів
Північного флоту.
Командувач ВМС ЗС
України.

Джон Бепко (John
J.Bepko III) 1946 р.н.
Контр-адмірал.

Степан Шишка
Командир ПЧАРБ
типу «Trident»
SSBN-730 Henry M.
Jackson, (1998-
2000), Заступник
Командувача
Північних Під-
водних Сил НАТО.

			
Пилипенко Володимир Степанович (25.10.1918-13.03.2005).	Клітний Микола Гаврилович, 19.07.1929 Підводні човни ТОФ. Командир Совгавань-ської ВМБ і Камч.ВФ.	Епана Кравчик (1982-11.2017) перша морячка-підводник в історії ВМС Аргентини. Загинула на ПЧ «Сан Хуан» пр.214 у Південній Атлантиці.	Пахальчук Федір Єфремович (16.11.1916-24.01.2012)
Мартин С. Сібітський – водолаз-рятувальник ВМС США. Врятував 23.05.1939 ПЧ Squalus (33 ч).			

Естафета командирів важких ударних кораблів українського походження

Рис.1. Кравченко Федір Іванович (08.02.1987-?) – командир лінкора «Паризька коммуна» з 08.1939 по 21.03.1942, Чорноморський флот. Москаленко Михайло Захарович (25.07.1898-30.07.1985) – командир лінкора «Жовтнева революція» з 1941 по 07.1942, Балтійський флот.

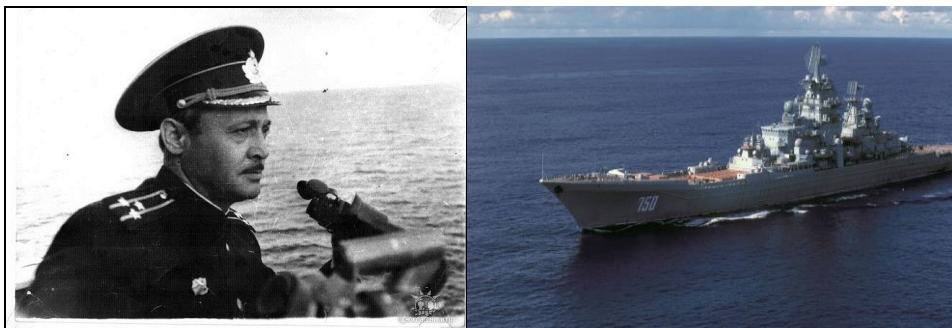

Рис.2. Здесенко Євген Григорович - командир важкого атомного ракетного крейсера «Фрунзе» з 31.10.1984 по 09.1987, Тихоокеанський флот.

Рис.3. Командири важких атомних підводних ракетних крейсерів стратегічного призначення 18 дивізії 1 флотилії Північного флоту (губа Нерпичья): **Павленко С.В.** ТК-202 з 15.12.1987 по 12.09.1991; **Федоренко І.В.** ТК-208 з 22.06.1991 по 01.12.1992; **Єфименко С.В.** ТК-13 1988-1992; **Тисецький А.С.** ТК-20 1886-1995

На рис.4 представлена авторська періодизація військово-морської історії України, як навчальної дисципліни, на основі медального проекту «Морська слава України», реалізованого в період 2007-2017р.р. [19, с.250-252, 331-339].

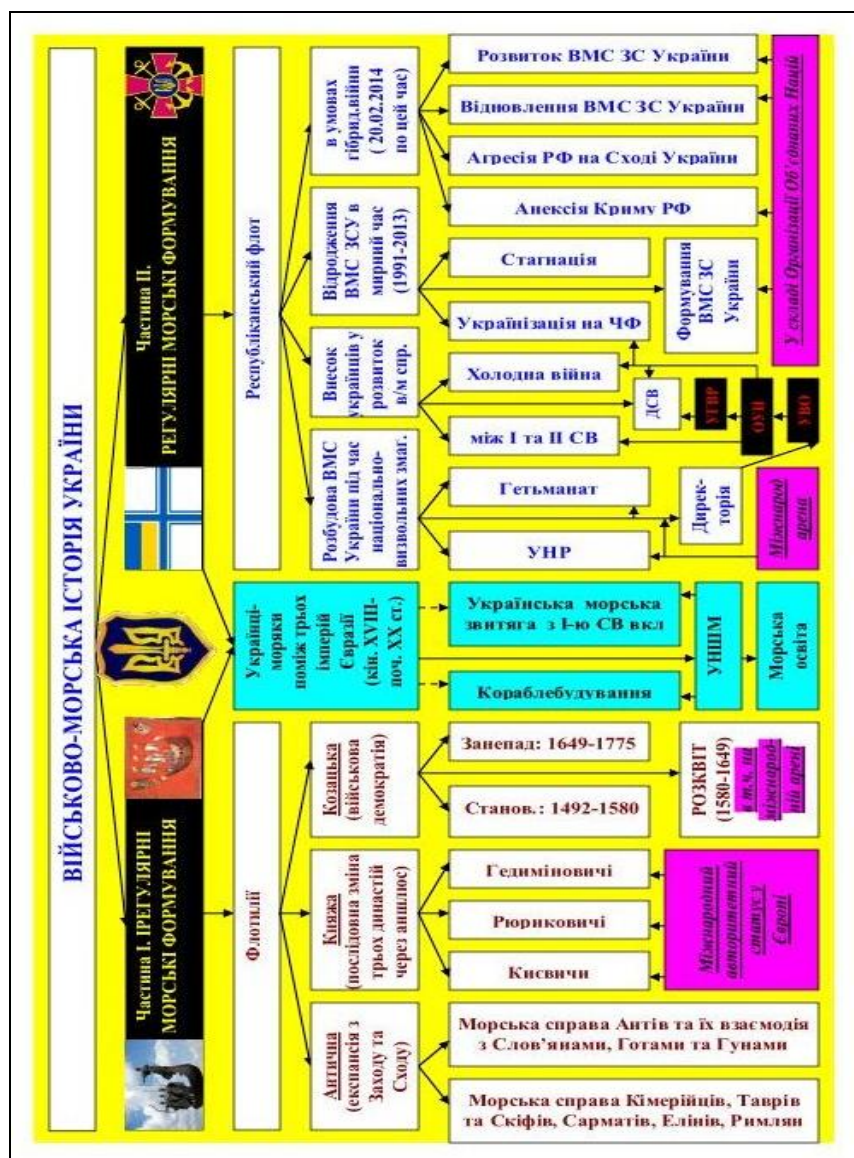

Рис.4 Структурна схема навчальної дисципліни «Військово-Морська історія України»

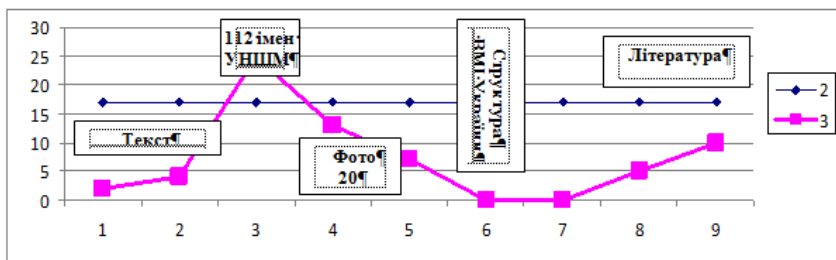

Рис.5 Посторінковий графік інформативності по критерію «нові прізвища»

Аналізуючи результати дослідження (рис.5), розглянемо способи подачі історичного матеріалу на прикладі данної праці, обравши за критерії:

1. Нові історичні прізвища.
2. Історичні події.

По першому критерію переможцем з найбільшим відривом є таблиця УНШМ з 112 прізвищами. Подача матеріалу через світлини коливається в межах 7-13 нових персон на сторінку в залежності від способу формування. Дещо менше (5-10 нових персон на сторінку) займає перелік літератури. Зауважимо, що в цьому випадку використовувався значно менший шрифт та інтервал, майже тотожний табличному. Останнє місце (2-4 нові персони на сторінку) займає звичайна текстова подача матеріалу з посиланнями у квадратних дужках. По другому критерію, поза конкуренцією є структурна схема навчальної дисципліни «Військово-Морська історія України» (рис.4).

Висновки:

по-перше, порівняння таблично-структурованої, фото- та текстової форми подачі історичного матеріалу, на прикладі даної статті, демонструє усі *pro-* та *contra* кожного способу, хоча у інформативному плані першість залишається за табличним варіантом;

по-друге, структурна схема «Військово-морська історія України» є цілком придатною для сприйняття офіцерами-слухачами Національного університету оборони України та курсантами Інституту ВМС Національного університету «Одеська морська академія» як навчальної дисципліни, завдяки:

- розмежуванню у часі застосування ірегулярного та регулярного флотів;

- висвітлюванню українського чинника, у довготривалий період української бездержавності, як у вигляді української наукової школи мореплавства, так і її складових: кораблебудування; морської освіти і науки; та власне морської звитяги українських моряків у воєнних кампаніях ХІХ-першої чверті ХХ ст.;

- акцентуванню впливу міжнародного визнання того чи іншого державного утворення, під орудою якого й діяли українські флотилії, на власне військово-морську історію України;

по-трет'є, на прикладі даної статті, світлини, займаючи однакову площу з текстом (по дві сторінки), значно ефективніше висвітлюють історичний матеріал, особливо персоналії, ніж власне текст по критерію «нові прізвища».

Рекомендаціями щодо методології викладення навчальної дисципліни «Військово-морська історія України» може бути комплексне використання усіх розглянутих методів подачі історичного матеріалу з залученням курсантів до самостійної роботи над таблицями (наприклад Українська наукова школа мореплавства) з підготовкою окремих доповідей на семінарах або рефератах.

Отож історична пам'ять про морські здобутки наших пращурів закладає міцний фундамент до відновлення морської могутності України і розбудови сучасних Військово-Морських Сил для усунення загроз з морського напрямку та утверджує Морський код Української Нації.

Список використаної літератури:

1.Безлуцька, 2017 – Безлуцька О.П., Добровольська В.А. Історія мореплавства : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Херсонська держ. морська акад. Херсон : ХДМА, 2017. 364 с. : граф., морські карти, рис.

2.Олійників, 2004 – Олійників О.С. Сторінки історії українського військово-морського флоту. Одеса: «Маяк», 2004. 198 с.: 8 л. іл. (укр.).

3.Калініченко, 2010 – Калініченко О.О. Когорта або роль українського чинника в зародженні, становленні та розвитку військової підводної справи (1595-1995). Видання друге, перероблене та доповнене. Одеса: КП ОМД, 2010. 160 с.

4.Безкоровайний, 2013 – Безкоровайний В.Г. Військово-Морські Сили України: минуле та майбутнє. Роздуми командувача флотом. Севастополь: «Флот України», 2013. 384 с. (укр.).

5.Яким'як..., 2013 - С.В.Яким'як, А.М.Гриценко, І.І.Фурман, С.М.Соколюк... Військово-морська історія України. Київ: НУОУ, 2013. 206 с. (укр.).

6.Мамчак, 2013 – Мамчак Мирослав. *Україна: шлях до моря. Історія Українського флоту*. Історичний нарис. Снятин: Місто НВ. 407 с. (укр.).

7.Галутва, 2010а – Галутва И.Г. Подвиг Адмирала. Киев: СПД ФП Максимов, 02.07.2010. 12 с. (рос.).

8.Галутва, 2010b – Галутва И.Г. Подвиг адмирала Завойко. Николаев: изд-во Ирины Гудым, 10.09.2010. 28 с. (рос.).

9.Галутва, 2011 – Галутва И.Г. Капитан-командор Платон Гамалея. // Харьков: Фарватер-submariners 4(20), 2011. С.30-32.

10.Галутва, 2013а – Галутва И.Г. Он был мне друг, товарищ и командир. Киев: СПД ФП Максимов, 21.02.2013. 16 с. (рос.).

11.Галутва, 2013b – Галутва И.Г. Украинский Магеллан – Юрий Федорович Лисянский. Чернигов: изд-во «Десна Полиграф», 22.07.2013. 32 с. (рос.).

12.Галутва, Калініченко, 2012 – Галутва И.Г., Калиниченко А.А. «К-42»: под Полярной звездой и созвездием Южного креста. Харьков: Фарватер submariners, 2012. 52 с. (рос.).

13.Римкович, 2000а – Римкович В.П. Подводные лодки на Черном море. Одесса: Исма-Инвест, Астропринт, 2000. 128 с. (рос.).

14.Римкович, 2002b – Римкович В.П. Морские брызги. Одесса: изд-во «Друк», 2002. 164 с. (рос.).

15.Римкович, 2002 – Римкович В.П. Подводники, герои, одесситы. Одесса:КП ОГТ,2002.115 с. (рос.).

16.Римкович, 2010 – Римкович В.П. Золотая шпага князя Боргезе. Одесса: КП ОГТ, 2010. 160 с. с ил.

17.Римкович, 2011a – Римкович В.П. Подводные лодки 613 проекта класс НАТО «Whiskey». Одесса: КП ОГТ, 2011. 194 с. (рос.).

18.Римкович, 2011b – Римкович В.П. Пионеры подводного флота. Одесса: КП ОГТ, 2011. 106 с. (рос.).

19.Калініченко, 2019 – Калініченко О.О. Кортик: діяльність підводних мореплавців Одеси останньої чверті XIX ст. як історичне обґрунтування можливого відновлення ВМС ЗС України. Одеса: КП ОМД, 2019. 400 с. (укр.).

20.Lisiansky, 1814 - Lisiansky Urey. A Voyage round the world in the years 1803, 4, 5, & 6: performed, by order of His Imperial Majesty Alexander the First, Emperor of Russia, in the ship Neva. London, 1814. (англ.).

21.Литвин, Науменко, 2007 – Литвин М.Р., Науменко К.Є. Збройні сили України першої половини XX ст. Генерали і адмірали. Львів, Харків, 2007. 244с.

22.Перелік – Перелік імен всіх австрійських підводників, які загинули під час Великої війни 1914-1918 pp. // URL: [http: //www.denkmalprojekt.org/U-Boote/k... te_wk1.htm](http://www.denkmalprojekt.org/U-Boote/k...te_wk1.htm). (англ.).

23.Емелин и др., 2018 – Емелин А.Ю., Горский Ю.А., Овечкин В.Л., Ирашин А.Б., Анучина А.И. «Колосальное дело». К 100-летию завершения Ледового похода Балтийского флота. //URL:[https://rgavmf.ru/virtualnye-vystavki/ kolossalnoe-delo-k-100-letiyu-zaversheniya-ledovogo-pohoda-baltiyskogo-flota](https://rgavmf.ru/virtualnye-vystavki/kolossalnoe-delo-k-100-letiyu-zaversheniya-ledovogo-pohoda-baltiyskogo-flota)(рос).

24.Комисаров, 2012-Анатолий Комисаров. Реабилитированный историей. // Харьков:Фарватер-submariners 6(28), 2012. С.22-24.

25.Степанов, 2016 - Степанова Є.В., Степанов В.М. Морський код України (теоретико-методологічні та прикладні аспекти дослідження). Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2016. 228 с.

*Гай-Нижник П. П., доктор
історичних наук, професор.*

*Науково-дослідний інститут
українознавства МОН України,
доктор історичних наук, м. Київ.*

УКРАЇНЬСЬКА МОРСЬКА ПІХОТА: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ І БОЙОВИЙ ШЛЯХ (1918–1921 рр.)

Кожна морська держава у складі національної армії обов'язково має військово-морські сили¹, а у їхніх лавах, як правило, є підрозділи морської піхоти.

Передумови до зародження української морської піхоти сягають задовго до утворення першої Української державності у ХХ ст. Іще 6 листопада 1917 р. зібрався І Загальночорноморський з'їзд, на якому було прийнято рішення про відправку до Києва для підтримки Української Центральної Ради загону моряків у складі 700 осіб. Загін цей склала перша українізована на Чорноморському флоті берегова частина – севастопольський півекіпаж під командуванням підполковника В. Савченка-Більського, який сформувався в Окремий морський курінь імені Петра Сагайдачного. Невдовзі, у січні–лютому 1918 р. вояки куреня взяли участь у боях з більшовиками у Києві. Ще одним, самоорганізованим загonom морської піхоти був Курінь морської піхоти Армії УНР, що створився у грудні 1917 р. в Одесі з українізованих підрозділів Чорноморського флоту. Цей загін брав участь у бойових діях проти більшовиків на початку 1918 р. на вулицях Одеси.

Народження української морської піхоти сучасного зразка припадає на 1918 рік, а саме на час існування Української Держави у формі Гетьманату Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р). Колишній бойовий генерал російської служби П.Скоропадський безперечно розумів важливість цього роду військ у забезпеченні збройної безпеки і потужності країни. Як «Верховний

¹Дивіться: *Гай-Нижник П.* Чорноморський флот і українське державотворення 1917–1918 років (До історії створення Військово-Морських Сил України) // Військовий музей (науково-методичний збірник). – Вип. 7. – К.: ЦМЗСУ, 2006. – С. 37–46.

Воевода Української Армії і Фльоти» він в перший же місяць свого перебування при владі звернув увагу на необхідність створення служби морської піхоти, тим паче, що Українська Держава володіла досить великою смугою узбережжя Чорного й Азовського морів. Відтак віце-адміралом А. Покровським було складено проект дислокації частин сухопутної оборони північно-західного району Чорного моря.

23 травня 1918 р. гетьманом П. Скоропадським було видано наказ №70 по Морському відомству «Про початок формування бригади морської піхоти у складі трьох полків для несення служби». Бригада морської піхоти, згідно з вищевказаним наказом, поділялася на три відділи:

- перший з них повинен був виконувати свої обов'язки на території від західного кордону Української Держави до Сичавки;
- другий – від Сичавки до Станіслава;
- третій – від Станіслава до Перекопу.

Завданням морських піхотинців було несення служби на узбережжі держави й у військово-морських фортецях, а також виконання десантних операцій. Крім основного призначення, ці полки морських піхотинців мали вартувати майно Морського відомства. Цим же наказом було призначено командирів полків і начальників відділів².

Початок саме такому складу частин морської піхоти поклав черговий наказ П. Скоропадського по Морському відомству.

Відповідно до нього кадровий склад частин у повній кількості складався з трьох полків, кожен з яких налічував по три курені, а курінь містив у собі чотири чоти (сотні) морської піхоти й одну кулеметну команду³.

²Гай-Нижник П. Українська морська піхота: історія створення // Морська Держава. – 2003. – №3.

³ЦДАВО України. – Ф. 2203. – Оп. 1. – Спр. 3г. – Арк. 25–25 зв.

⁴ЦДАВО України. – Ф. 2203. – Оп. 1. – Спр. 3г. – Арк. 111.

Гаврило Никогда

Формуванням бригади займався відділ морської піхоти Головного морського штабу Морського міністерства. 25 травня тимчасовим виконувачем обов'язків начальника відділу призначили підполковника Гаврила Никогда⁴. Передбачалося також створення трьох ескадронів морської кавалерії – в Одесі, Очакові та на Перекопі. Комендантом (пізніше командиром) 1-го полку морської піхоти став військовий старшина Іларіон Ісаєвич.

Згодом наказом П. Скоропадського по Морському відомству (й по Головному Управлінню по справах особистого складу фльоти), як згадував український морський капітан С. Шрамченко: «Його Світлість Ясновельможний Пан Гетьман всієї України, Військ козацьких і Фльоти 24 жовтня 1918 р. в присутності Своїй в місті Києві соізволив» підвищити І. Ісаєвича до звання полковника із затвердженням на посаді командира 1-го полку морської піхоти⁵.

12 червня 1918 р. при Головному морському штабі під керівництвом начальника відділу морської піхоти підп. В. Дашкевича-Горбачького було створено окрему комісію, що мала вирішувати усі поточні проблеми щодо її формування, до складу якої увійшли по одному представнику від Морського генерального штабу, відділів морської оборони і морської піхоти (з дозволом, за потреби, залучення інших посадовців з правом дорадчого голосу)⁶. 15 червня було ухвалено розпочати тимчасово формувати у кожному з трьох полків морської піхоти по одному куреню козаків у повному штатному обсязі. Командний склад такого куреня виглядав так: командир полку, завідувач господарчої частини, значковий, діловод, скарбник, лікар, курінний, командир 1-ї сотні, командир 2-ї сотні, командир 3-ї сотні, командир 4-ї сотні, командир кулеметної команди. Загалом же у такому курені за штатом мало би бути також старшин (з

⁵ Шрамченко С. Свято Українського Моря// Свобода (ДжерсіСіті). – 1956. – Ч. 80.

⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2203. – Оп. 1. – Спр. 3г. – Арк. 180 зв.

платнею: для одружених- 450 крб., для неодружених - 300 крб.⁷⁾ і цивільних: 3 штаб-старшини, 6 обер-старшин, 2 урядовця та 1 лікар⁸⁾.

Усіма справами морської піхоти, які не входили до повноважень Морського Генерального штабу, видав відділ морської піхоти при Головному штабі Морського міністерства. Від початку створення відділу ним завідував керівник збройних боївок при гетьманському перевороті 29 квітня 1918 р. полковник В. Дашкевич-Горбацький, а з 21 липня 1918 р. (згідно з наказом гетьмана по Морському відомству) на чолі відділу став полк Ястржембський.

*Кокарда підстарший
флоту Української
Держави (липень
1918 р.)*

15 липня 1918 р., згідно з наказом П. Скоропадського по Морському відомству, для морської піхоти було встановлено однострій у вигляді форми, подібної до частин піхоти з додатком чорного канту навколо погонів і якоря на них – золотого для старшин і підстаршин, жовтого – для козаків⁹⁾. Невдовзі морські піхотинці, як і всі військово-морські сили Української Держави, отримали (згідно з гетьманським наказом по Морському відомству від 18 липня 1918 р.) затверджений П. Скоропадським новий Військово-морський прапор. Пізніше, у 90-ті роки XX ст., цей прапор стане відзнакою Військово-Морських

Сил нової незалежної Української Держави.

1 серпня 1918 р. відповідно до наказів П. Скоропадського по Морському відомству було призначено й оголошено старшинський склад усіх трьох полків морської піхоти, а також призначено персональний склад Управління суходільної оборони північно-західного району Чорного моря.

Начальником суходільної оборони північно-західного району Чорного моря було призначено контр- адмірала Семена Семеновича

⁷⁾Луговський О. Формування збройних сил Української Держави (1918 р.). Організаційні аспекти // Військово-історичний альманах. – 2003. – Ч. 2(7). – С. 51.

⁸⁾ЦДАВО України. – Ф. 2203. – Оп. 1. – Спр. 3г. – Арк. 40.

⁹⁾Шрамченко С. Українська Морська Піхота 1917-1920 рр. // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1934. – Ч. 11. – С. 13–17.

Фабрицького¹⁰. Морські піхотинці, як і всі стар-шини і козаки, складали урочисту присягу на вірність Українській Державі (її текст було затверджено відповідним законом від 30 травня 1918 р.), а також відповідали перед законом про військову підсудність, що був затверджений гетьманом 30 травня 1918 р.

Крім того, як і їхнім колегам з інших родів військ Української Держави, морським піхотинцям відповідно до затвердженого гетьманом 1 серпня 1918 р. Закону «Про політично-правове становище служачи Військового відомства» заборонялося «входити до складу і брати участь у будь-яких спілках, гуртках, товариствах, партіях, радах, комітетах та інших організаціях, що мають політичний характер».

31 серпня 1918 р. диспонально - таємний наказ по Морському відомству визначив повну дислокацію всіх частин оборони Чорного моря, узбережжя північно-західного району. При цьому місцями розташування штабів полків морської піхоти призначалися: 1-го полку – м. Одеса, 2-го полку – м. Миколаїв, 3-го полку – м. Херсон. Посада начальника охорони сектору прирівнювалася до рангу начальника бригади. Начальниками охорони районів були: перший район – полк. Л. Ракитін, другий район – ген.-майор А. Качаровський, третій район – полк. П. Полянський. У кожному з цих районів планувалося тримати 2 гарматні курені, полк морської піхоти та ескадрон морської кавалерії, а також певну кількість зв'язкових та транспортних відділів¹¹.

Одночасно було сформовано й три ескадрони морської кінноти, з яких перший окремий ескадрон перебував в Одесі, другий – в Очакові, третій – в Перекопі¹².

¹⁰Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська: (Від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – Львів, 1992. – С. 441.

¹¹Луговський О. Формування збройних сил Української Держави (1918 р.). Організаційні аспекти // Військово-історичний альманах. – 2003. – Ч. 2(7). – С. 51.

¹²Шрамченко С. Українська Морська Піхота 1917–1920 рр. // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1934. – Ч. 11. – С. 13–17.

При цьому частини морської піхоти розміщувалися наступним чином:

Одеса:

(1-ий полк морської піхоти під командуванням підп. І. Ісаєвича)

- Управління Корпусу морської охорони;
 - Штаб 1-го району морської охорони;
 - Штаб 1-го полку морської піхоти;
 - Штаб 1-го ескадрону морської кавалерії;
 - Телеграфний і телефонний взводи морської піхоти.
- (Всього бл. 300 осіб).

Миколаїв:

(2-ий полк морської піхоти; два його курені)

- Штаб 2-го району морської охорони;
 - 2-й батальйон 2-го полку морської піхоти;
 - 2-й артилерійський батальйон;
 - Телеграфний і телефонний взводи морської піхоти.
- (Всього бл. 1200 осіб, 8 гармат).

Очаків:

(2-ий полк морської піхоти; один його курень; 2-ий ескадрон морської кавалерії¹³)

- 1-й батальйон другого полку морської піхоти;
 - 1-й артилерійський батальйон;
 - Штаб 2-го ескадрону морської кавалерії;
 - Напів рота саперів і мотоциклет на команда.
- (Всього бл. 800 осіб, 12 гармат).

Херсон:

- Штаб 3-го району морської охорони,
- Штаб 3-го полку морської піхоти.

Перекоп:

- Штаб 3-го ескадрону морської кавалерії.

¹³Пархоменко В. Військові формування Центральної Ради та Гетьманату у Миколаєві // Воєнна історія. – 2004. – № 1 (3).

Як і в Одесі, у Миколаєві були розташовані два інженерні взводи (телеграфний і телефонний), а в Очакові – піврота саперів і мотоциклетна команда. II-й відділ сухопутної оборони обслуговували радіостанції Миколаєва та Очакова. Активно почав формуватися особовий склад дивізій. Було також вирішено укомплектувати артилерію морської піхоти 76 мм гірськими гарматами Шнайдер-Дангліса зразка 1909 р., по шість гармат на батарею (таке рішення обумовлювалося тим, що така гармата має відносно малу вагу, порівняно з звичайною польовою гарматою, й відтак є легкою у передислокації)¹⁴.

*Адмірал
Андрій Покровський*

Однак проект, запроваджений адм. А. Покровським, був втілений в життя лише частково. Уся берегова інфраструктура, озброєння та обладнання дісталися Україні в спадщину від російської армії. Проблема полягала у комплектуванні особовим складом названих частин сухопутної оборони узбережжя Чорного моря. В умовах німецької окупації країни були лише частково сформовані три полки морської піхоти неповного складу та деякі допоміжні підрозділи.

Уже в жовтні 1918 р. до служби у лави Українського Війська мали бути закликані новобранці 1899 року народження, утім через внутрішньополітичну і зовнішню ситуації, що склалися восени 1918 р., набір призовників було відкладено на пізніший час¹⁵. Проте 14 грудня 1918 р. Українську Державу (Гетьманат П. Скоропадського) було повалено.

Морські ж піхотинці продовжили вірно служити своїй Батьківщині вже під прапором Української Народної Республіки. У січні–лютому 1919 р. Армія УНР втратила контроль над чорноморським узбережжям, а також була змушена залишити Київ. Штаб берегових військ перенесли до Вінниці, а згодом керівні структури опинилися на Прикарпатті.

¹⁴Відродження. – 1918. – Ч. 71. – 26 (13) червня.

¹⁵Гай-Нижник П. Українська морська піхота: історія створення // Морська Держава. – 2003. – №3.

Тоді, від 3 лютого 1919 р. у Вінниці розпочалося формування морського полку, перенесеного за згодою Військового секретаріату ЗО УНР до Коломиї. Вже 24 березня 1919 р. морський міністр М. Білінський наказом по морському відомству ч. 1/101/53 затвердив штат 1-го Гуцульського полку морської піхоти. Його командиром було призначено сотника Володимира Гемпеля (від 9 травня 1919 р – полк. Петра Сича). Комплектування полку проводилося моряками, які проходили службу на Адріатичному флоті колишньої Австро-Угорщини. До його складу мали поступити мобілізовані військовими апаратами УНР та ЗО ЗУНР громадяни, які раніше проходили службу на російському та австро-угорському флотах. Задля доповнення штату полку М. Білінський та С. Шрамченко звернулися по допомогу до галичан (бокорахів), що мали досвід сплаву лісу річками Черемош і Прут. Ці бокорахи й склали більшість козаків полку. Більшість же старшин була з гетьманських полків (найбільше з 34-го Лубенського пішого полку)¹⁶. Наприкінці березня 1919 р. формування полку було завершено в Бродях у складі 2374 осіб, а саме: старшин – 63, лікарів – 5, урядовців – 9, козаків – 2297. В розпорядженні полку було 415 коней (з них верхових – 142, обозних – 273)¹⁷.

*Морський міністр УНР
М. Білінський та С. Шрамченко (в
однострої 1-го Гуцульського полку
морської піхоти, 1919 р.)*

Остаточню ж формування Гуцульського полку морської піхоти завершилося у травні 1919 р. Тим часом полк дістав наказ виступити до Рівного, одержати там всю необхідну зброю, технічні засоби та одяг і вирушити на фронт під Київ.

Були встановлені тимчасові окремі відзнаки для полку на зразок загальновоїнського однострою армії:

¹⁶Петренко І. Дещо з історії «1-го Гуцульського полку морської піхоти» // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1934. – Ч. 2. – С. 3–5.

¹⁷Шрамченко С. Свято Українського Моря // Свобода (ДжерсіСіті). – 1956. – Ч. 80.

на лівому рукаві старшин і підстаршин полку зображався металевий золотий якір зразку встановленого на кокарді старшин українського флоту, у козаків– такий самий якір чорного кольору. Погони старшин і підстаршин мали металевий золотий якір, у козаків – такий самий жовтий.

Наказ же по Морському відомству(Ч. 18/132/74)від 16 квітня 1919 р., що був виданий в Станиславові, встановлював:«для старшин чорний френч, чорніштани-галіфе до висоти чобіт з золотим позументом («лямпасом»), у підстаршин і козаків – з червоним кантом. Чорний шкіряний пас. Для підстаршин встановлювалися жовті відзнаки на лівому рукаві під жовтим якором. У тому числі: ройовий– один кут, чотовий– два і бунчужний– три. Для старшин запроваджувалися золоті позументи на обидвох рукавах –відзнаки трохи подібні до тих, що були прийняті в загальній Українській Армії. Зокрема, хорунжий мав один, поручник– два, а сотник – три тонкігалуни; отаман (курінний) – один, підполковник (помічник командира полку) – два і полковник – три широкі галуни. Було встановлено для коменданта дивізії морської піхоти, в склад якої входив «І Гуцульський полк морської піхоти», відзнаки на полковімоднострою: два широкі, вишиті, переплетені галуни, а для морського міністра (почесно!) – три галуни. Холодною зброєю старшин, підстаршин і козаків був багнет. Кортик, як специфічна щоденна зброя старшин і кондукторів українського державного флоту, старшинам і підстаршинам морської піхоти не був наданий, але часом, з власної ініціативи, вони його носили»¹⁸.

9 квітня, територія між Миколаєвом, Очаковом і Херсоном у смузі 75 верст навколо них, була проголошена Приморським фронтом, а Морський міністр –його командувачем.

У травні 1919 р. 1-й Гуцульський полк морської піхоти брав участь у наступі на фронті у складі формування «Запорізька Січ», пізніше реорганізованого в 2-гу окрему пішу дивізію Армії УНР.

¹⁸Шрамченко С. Українська морська піхота 1917–1920 рр. // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 8–9.

Перше бойове хрещення полк здобув 5 травня 1919 р. під Волочиськом при переправі через Збруч з Галичини в боях з більшовиками¹⁹.

*Старшина
1-го Гуцульського полку
морської піхоти.
квітень 1919 р.*

Морські піхотинці відзначилися у боях з більшовиками за Волочиськ, Фельштин (нині Гвардійське), Ярмолинці, Бар, Жмеринку тощо²⁰.

14 липня 1919 р. наказом по Морському відомству (ч. 274) було оголошено про формування 2-го полку морської піхоти у Кам'янці-Подільському. Виконуючим обов'язки коменданта полку було призначено коменданта 1-го куреня 1-го Гуцульського полку морської піхоти поручника Ілька Сича. Після того полк вирушив на фронт.

Влітку ж було ухвалене рішення про створення на базі двох полків дивізії морсь-

кої піхоти під командуванням колишнього морського міністра М. Білінського (перший же Гуцульський полк увійшов до складу 12-ї дивізії Київської групи Армії УНР, а пізніше – до Київської збірної дивізії). Штаб дивізії морської піхоти деякий час перебував у Кам'янці-Подільському, а потім вирушив на схід на фронт до своїх частин. Дещо пізніше у Бродях було сформовано 3-й полк морської піхоти.

29 липня 1919 р. морський міністр Микола Злобін провів інспекцію новоствореного 2-го Гуцульського полку морської піхоти та увів його своїм наказом до складу дивізії Морської піхоти. С. Шрамченко згадував: «Пригадую собі, яке гарне вражіння робила запасово-учбова сотня 2-го полку, коли добре одягнена і вимуштрована, вона з піснями проходила по Кам'янці.

¹⁹Петренко І. Дещо з історії «1-го Гуцульського полку морської піхоти» // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1934. – Ч. 2. – С. 3–5.

²⁰ 23 травня – День створення української Морської Піхоти // Український інститут національної пам'яті. Офіційний сайт. – 2019. – 23 травня [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://uin.gov.ua/pres-centr/novyny/23-travnnya-den-stvorenniya-ukrayinskoyi-morskoyi-pihoty>

29 липня 1919 р. відбувся її інспекторський перегляд морським міністром на площі біля кам'янецького залізничного двірця.

Був гарний день. Тільки що одержано відомості про успіх наших з'єднаних армій проти більшовиків. Уже звільнені від ворога були і Проскурів, і Жмеринка, і Вапнярка. Під команду «струнко!» морський міністр прийняв рапорт коменданта 2-го полку, який приїхав з фронту і в супроводі автора цих рядків і сотенного коменданта обійшов фронт сотні. Потім морський міністр у короткій промові поздоровив сотню з нашими успіхами на фронті і побажав їй того ж, що сотня зустрінула «славою». Сотня в той же день вирушила на фронт до місця перебування штабу дивізії морської піхоти»²¹.

*С. Шрамченко та Б.
Гловацький, чиновник
морської піхоти, 1919 р.*

Усерпні 1919 р. під час офензиви об'єднаних українських армій на Київ – Одесу 1-й Гуцульський полк наступав в напрямку Христинівки (Черкащина). Найбільшого свого складу полк набув у вересні–жовтні 1919 р., коли його чисельність сягала до 700 козаків за реєстрами, бойовий склад піхоти ж становив 200–300 багнетів, а кіннотної сотні – до 50 шабель²². У подальшому морські піхотинці, що були розділені між частинами частинами Армії УНР, переносили усі тяжкості її війни з більшовиками та денікінцями, потерпали від епідемії тифу й, зрештою, у грудні 1919 р. опинилися разом з усім республіканським

військом у так званому «Трикутнику смерті». Варто зазначити, що під час відступу морські піхотинці не зазнали великих втрат завдяки не лише належному бойовому вишколові, а й дисциплінованості та

²¹Шрамченко С. Українська морська піхота 1917–1920 рр. // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 8–9.

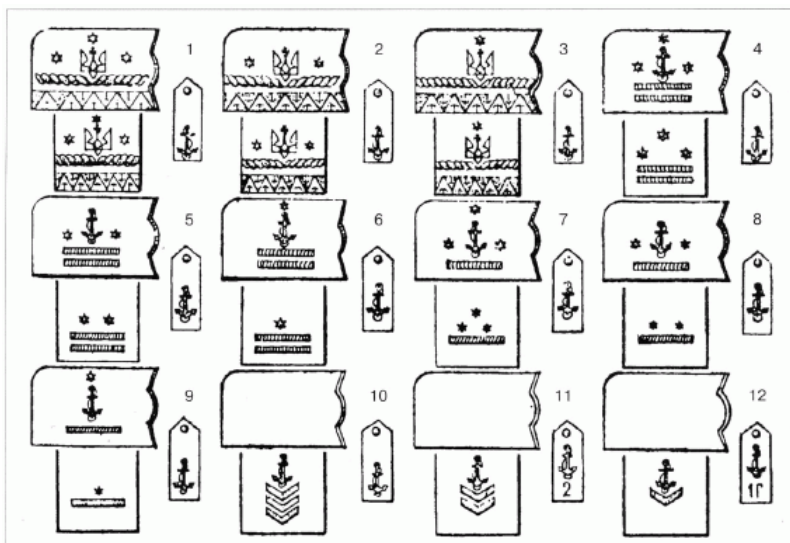
²²Петренко І. Дещо з історії «1-го Гуцульського полку морської піхоти» // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1934. – Ч. 2. – С. 5.

розумного використання свої кінноти на чолі з сотн. Новиковим.

Жоден з підрозділів морпіхів також і не здався у полон дені кінцям (як то було, скажімо, в ГА), а натомість з наказу ген. М. Омеляновича Павленка й от. Ю. Тютюника навіть здійснили рейд у запілля Добровольчої армії. Невдовзі ж, 6 грудня 1919 р. морські піхотинці з Любара вирушили у Перший зимовий похід. У ньому 1-й Гуцульський полк морської піхоти увійшов до складу 5-го збірного полку Київської дивізії, як сотня, а кіннота влилася до збірного кіннотного полку, куди багато пішло й піхотинців з полку.

Ось як згадував про той Зимовий похід морський піхотинець, пор. І. Петренко: «З початком зимового походу стали ми відчувати велику страту в людях: багато хорувало на тиф, а багато й втікало. З початку в сотні було багато старшин на посаді козаків, а по новому році к-т сотні, б. к-т 1 гуц. полку пор. П. Сич з братом І. Сичем захорували на тиф і спробували пробратися на Полтавщину кіньми. Це їм по чуткам не вдалося: більшовики їх злапали й розстріляли. Перебули зимовий похід в пішій сотні зі старшин: сотн. Михайло Піддубний, пор. Іван Петренко і пор. Петро Коротун, а в кінній сотні: сотн. Новиків, сотн. Цегельниченко і хорунжий Горецький. Здається, всі, а може про кого й забув. Козаків збереглося чоловіків 30 в піхоті й стількиж, може й більше трохи в кінноті. В складі Збірного полку Київської дивізії приймали участь у всіх боях з добр. армією й з червоними. Вознесенськ (поповнення зброєю й набоями), Балта, Вапнярка й перехід через фронт до 3-ої залізної дивізії в Мясківці, Савчині в районі Ямполя на Поділлю. Цей самий гурток «гуцулів» перебув кампанію року 1920, як окрема 1 сотня 29 стрілецького куріння»²³(рис.1)

²³Петренко І. Дещо з історії «1-го Гуцульського полку морської піхоти» //Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1934. – Ч. 2. – С. 4–5.

*Знаки различия морской пехоты периода
Директории, 1919—1920 гг.
(петлица на воротнике, шитье на рукаве и погон):
1) генерал-полковник; 2) генерал-поручик;
3) генерал-хорунжий; 4) полковник;
5) подполковник; 6) атаман морской пехоты;
7) сотник; 8) поручик; 9) хорунжий;
10) бунчужный; 11) чотовый;
12) ройовий 1-го Гуцульского полка морской пехоты.*

Рисунок 1 -Нарукавні відзнаки гуцульського морського піхотного полку, 1920 р.

Після завершення Першого Зимового походу 1-й Гуцульський полк не стали відновлювати, а колишні його вояки продовжили нести службу в складі 4-ї Київської стрілецької дивізії. У квітні 1920 р. переформовані полки морської піхоти УНР взяли участь в спільному українсько-польському визвольному поході і 7 травня звільнили Київ, який проте невдовзі змушені були залишити. Утім, слід зауважити, що у той короткий час звільнення Києва, на Дніпрі почала формуватися Дніпровська воєнна флотилія та Дніпровський флотський півекіпаж, а в дивізії морської піхоти з'явився бронепотяг «Чорноморець». Як і Військова флотилія (до цього – 1-й флотський півекіпаж) він перебував у розпорядженні командира 1-ї Запорізької стрілецької дивізії. З червня до листопада 1920 р. морські піхотинці воювали на Поділлі та в Галичині. Морська піхота була причетною й до т. зв. «чуда на Віслі», коли під стінами фортеці Замостя українські морські піхотинці, в рамках польської оборонної операції, стали

кістяком у горлі зупиненої атаки більшовицької 1-ї Кінної армії С. Будьонного та військ М. Тухачевського. Крім того, 21 листопада 1920 р. на берегах Збруча під Підволочиськом саме морський курінь, підтримуваний вогнем бронепотяга, забезпечив відхід українського війська і до останнього тримав бій з ворогами. «Чорноморець» із загоном морської піхоти останнім залишив землю Великої України та перейшов Збруч. Після ж укладеного поляками 9 листопада 1920 р. перемир'я з більшовиками, українські морські піхотинці були інтерновані поляками ж в таборах Олександрів, Каліш, Щепюрно.

Група українських морських піхотинців, інтернованих в польських таборах, 1920 р

Однак на цьому героїчна історія українських морських піхотинців не закінчилася. 25 жовтня 1921 р. розпочався Другий Зимовий похід, участь в якому взяли й морпіхи. «І 2-ий зимовий похід генерала Ю. Тютюнника в листопаді

1921 р. з таборів інтернованих нас не минув, – писав у спогадах І. Петренко. – Пішли знову всі й чимало залишилося там під Базаром і входять в рахунок «359» розстріляних більшовиками. В цій похід брав участь і творець 1-го Гуцульського полку Морської піхоти бл. п. ст. лейт. М. Білінський, який був ранений в ногу й по перемозі кінноти Котовського під М. Миньками, не бачучи можливості втекти, застрілив себе сам. Згинув без вісти сотн. Піддубний М., а раненим вернувся з походу пор. Петренко. А тепер розсіялося по цілому світі й сліду не залишили»²⁴. Багато з морських піхотинців загинули звитязною смертю за свободу і незалежність Вітчизни. Сьогодні морська піхота захищає свою відроджену новітню незалежну державу Україна та є гідним героїчним спадкоємцем і продовжувачем слави своїх попередників.

²⁴Петренко І. Дещо з історії «1-го Гуцульського полку морської піхоти» //Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1934. – Ч. 2. – С. 4–5.

*Михайлуца М.І.,
доктор історичних наук,
професор.*

*Одеський національний морський
університет, м. Одеса.*

НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У РУСІ ЗА СТВОРЕННЯ ФОНДУ ОБОРОНИ (1944-1945 рр.): АКТУАЛЬНІСТЬ МИНУЛОГО ДОСВІДУ

Події останніх років і підступна війна РФ проти України, яка стала на європейський шлях розвитку, виборючи своє право на демократичний вибір суспільно-політичного розвитку, бореться за загальнолюдські цінності і свободи продукували такий шалений поштовх патріотичних рухів на захист України проти зовнішньої агресії. Утворення добровольчих підрозділів, парамілітарних формування у багатьох регіонах України, викликали до життя волонтерські зачини, історичні корені яких можемо знаходити як у глибокому минулому, так і в тяжкій історії радянсько-німецької війни 1941-1945 рр. Не вірно вважати, що усі рухи, які радянська історіографія огульно номінувала як патріотичні, були виключно зініційовані радянською ідеологічною та партійно-державною номенклатурою. Однак, не відкидаючи цього факту, варто усвідомлювати, що любов людини до рідного міста, села, вулиці, до рідної землі – «малої» Батьківщини тощо, не змогла викоринити сталінська ідеологічно-пропагандистська система. А відтак, сотні тисяч громадян тоталітарної держави попри довоєнні соціальні приниження, репресії, голоди, розкуркулення, депортації тощо все ж проявляли свої щирі почуття патріотизму, саможертви, доброчинності, допомоги пораненим, родинам комбатантів, організовували й брали участь у різноманітних фондах оборони, зокрема й на побудову військової зброї – танків, літаків, військових кораблів тощо.

Ініціативи населення спрямовані на допомогу фронтові в роки радянсько-німецької війни 1941-1945 рр. мали широкий спектр форм. Однак, необхідно усвідомлювати, що всі ці рухи малине скільки радянську (соціалістичну) сутність, чи то символізували моральні переваги сталінської тоталітарної системи, а насправді

були продюзовані глибинною сутністю та почуттями любові до комбатантів, до своїх захисників, яких помилково було би на загал (як з історичної точки зору, так і з моральної) ототожнювати з партійно-державним керівництвом і, зокрема, з постаттю Й. Сталіна. Водночас, ці рухи, які ми зараз називаємо волонтерськими, були спрямовані на вирішення гострих проблем забезпечення фронту усім необхідним: від зброї, харчування й до моральної підтримки, власне тими питаннями, якими мала опікуватися держава. І попри пропагандистську тріскотню довоєнних партійно-ідеологічних органів, засобів агітації і пропаганди в СРСР на кшталт «броня толста и танки наши быстры», все ж країна і РСЧА (Червона армія) не були забезпечені зброєю, боєприпасами, іншими засобами ведення переможної війни, до того ж невдачі і прорахунки сталінського воєнного керівництва упродовж 1941-1942 рр. призвели до значних втрат як живої сили, так і військової техніки.

Ось тут ситуацію спас народ, той народ, якого сталінські спецслужби й партійні органи мільйонами розкуркулювали, катували голодом, карали таборами, позбавляли права голосу і права власності, віри й релігійних практик, експропріювали, депортували тощо. Цей народ краще аніж його вожді зрозумів необхідність єдності і допомоги армії що бореться з ворогом. Молодь, похилого віку люди, чоловіки й жінки, робітники й селяни, інтелігенція і побожні люди – ініціювали різноманітні починання, спрямовані на збір коштів задля будівництва військової техніки. На завершальному етапі радянсько-німецької війни навесні 1944 р. на звільненому півдні України, зокрема на Одещині і Придунав'ї, Миколаївщині та Херсонщині постала важлива задача побудови військового флоту. Молодь Ананіївського району влітку звернулася до обласних молодіжних організацій з ініціативою про збір коштів на будівництво загону торпедних катерів «Одеський комсомолец». Звичайно ж партійні й ідеологічні органи підтримали ініціативу знизу, доручивши підлеглим структурам обговорення на місцях та активного залучення трудящих мас. До пропаганди патріотичного пориву активно долучилася обласна більшовицька преса [1]. Результатом пожертви на потреби фронту стала зібрана молоддю Одещини станом на грудень 1944 рума – 11,3 млн. крб [2].

У жовтні 1944 р. розгорівся патріотичний рух на Миколаївщині, зокрема на будівництво літаків «Допризовник Миколаївщини». В цьому регіоні знайшла своє втілення в життя ініціатива підтримки своїх земляків бойовою зброєю. Побудовані літаки на кошти миколаївців передавалися або уродженцям краю, або «Миколаївським» дивізіям, які носили зазначену назву як знак вдячності за звільнення від нацистських окупантів. Наприклад, на зібрані кошти працівників області – понад 2 млн. 675 тис. крб, була побудована авіаескадрилья, яку передано було 17-й повітряній армії [3]. Її командувач – генерал-полковник авіації В.О. Судець, надіславши листа на адресу трудящих Миколаївської області, висловив велику вдячність за любов і турботу про армію і визволителів, що спонукало їх з потроєною енергією і хоробрістю бити ворога.

Значний внесок сільське населення Миколаївщини і Херсонщини зробило у будівництво танкових колон «Колгоспник Миколаївщини» та «Херсонський колгоспник». Тут, ще у лютому 1944 р. було розгорнуто серед колгоспного активу рух сотисязників. Почалося з того, що голова колгоспу «Червоний колос» Скадовського району С.М. Грець перерахував із особистих заощаджень 100 тис. крб. Аналогічні суми внесли й голови інших господарств району – А.Н. Смоличенко, М.І. Прудський, А.П. Осиний. До ініціативи очільників долучилися й колгоспники, зокрема Привольнянського району – І.С. Шличек, М.В. Кравченко, А.І. Войцеховський, які зголосилися передати на будівництво танків по 50 тис. крб. [4]. Такий жест селянства не обійшов увагою навіть центральний рупор комуністів – газета «Правда» невеликою заміткою від 3 травня 1944 р. заакцентувала увагу читачів на патріотичному зачині на Півдні України.

Загалом населенням Миколаївщини було зібрано на побудову танків понад 30 млн крб [5]. У травні 1944 р. на адресу очільників Миколаївської області надійшло повідомлення від маршала бронетанкових військ Я.М. Федоренка про те, що на зібрані кошти сільськими трудівниками Миколаївської області побудовано танкову колону, яку військовим командуванням було передано 23-му гврдійському танковому полку 70-ї армії (ще 70 А, Окрема армія військ

НКВС) під командуванням генерал-лейтенанта танкових військ В.С. Попова [6].

Від своїх сусідів не відставала й щойно утворена Херсонська область, де в окремих районах населення долучалось до підтримки армії озброєнням. Так, на будівництво танкової колони в Чаплинському районі було зібрано – 4 млн 900 тис. крб, в Ново-Троїцькому – 1 млн 560 тис., Херсонському (сільському) – 1 млн 200 тис. крб, Голопристанському – 2 млн 450 тис. крб [7].

На пів року пізніше влітку 1944 р. було звільнено й Придунайський край (Південну Бессарабію) де була утворена спочатку Аккерманська, а згодом – Ізмаїльська область. Тут також допомага армійським підрозділам озброєнням перебувала у постійному полі зору громадських організацій, молодіжних та комсомольських організацій, незорганізованого населення, які зразу ж за відступом румунської армії, підпали під ідеологічний і пропагандистський контроль з боку місцевої партноменклатури. Так, Болградський районний осередок комсомолу розглядав ініціативу молоді села Кайраклія з приводу збору коштів на авіаескадрилію. А постановами загального зібрання мешканців с. Василівки Кілійського району від 30 листопада і від 3 грудня 1944 р. були прийняті зобов'язання зібрати 200 тис. крб на побудову двох бойових літаків [8]. У цьому регіоні надважливим було пропагувати саме такі вчинки, що комуністична влада й робила. Приписуючи собі в заслуги бажання селянина І. Фурмузакі з Ренійського району, який усі свої збереження передав на підсилення бойової міці країни, партноменклатура поряд з тим, пропагувала ніби прихильність до СРСР з боку місцевого населення, яке десятиліттями перебувало під румунською владою. Виступаючи рупором влади, на однастайності трудящих мас у цьому русі наголошувала й газета «Придунайська правда» [9]. Працівники підприємств, селяни одноосібники та колгоспники, торговці та інші категорії населення Ізмаїльщини, зокрема – ренійці у слід за земляком І. Фурмузакі передали до банку 1 млн 125 тис. крб, а трудівники Болградського району – 1 млн. 520 тис., 47 грамів золотих речей і виробів. Вражає своєрідна жертвовність селянина с. Бановка А.В. Дериволкова, який передав 520 крб золотою монетою [10]. Кошти, що надходили від населення значно зростали: якщо за місяць станом на 6 січня 1945 р. на

будівництво бойових кораблів було внесено 17 млн. 22 тис. крб, то 25 січня загальна сума становила 20 млн 65 тис. 66 крб. [11]. На зазначені кошти згодом були побудовані броньовані катери «Саратський патріот», «Ренієць», «Червоний дунаєць» та інші. У березні 1945 р. бронекатер «Саратський патріот» було включено в діючий підрозділ Дунайської військової флотилії. Поряд з тим, населення активно збирало коштами танкову колону і авіаескадрилію «Ізмаїлець». Лише трудівники Лиманського, Саратського, Старокозацького районів області внесли на будівництво танкової колони 4 млн 270 тис. крб. [12].

Отже, населення півдня України попри антигуману й відверто ворожу політику у передвоєнний період й щодо селянства зокрема, брало посильну участь у формуванні фондів оборони, збору коштів на побудову різних видів озброєння на завершальному етапі радянсько-нацистської війни.

Список використаної літератури:

1. Большевистское знамя, 1944, 6 серпня.
2. Одесская область в Великой Отечественной войне, 1941-1945 гг. Одеса : Маяк, 1970, с. 377.
3. Державний архів Миколаївської області (ДАМО), ф. 10, оп. 1, спр. 155а, арк. 81-82; спр. 280, арк. 9, 21.
4. Там само, спр. 120, арк. 8, 13-14.
5. ДАМО, ф. 10, оп. 1, спр. 280, арк. 22.
6. Південна правда, 1944, 12 травня.
7. Державний архів Херсонської області (ДАХО), ф. 46, оп. 1, спр. 280, арк. 22.
8. Комунальна установа «Ізмаїльський архів (КУ «ІА»), ф. 1216, оп. 1, спр. 2, арк. 4-5, 9 зв.-10.
9. Придунайська правда, 1945, 12 січня.
10. Державний архів Одеської області (ДАОО), ф. 4980, оп. 1, спр. 77, арк. 15; Приданайская правда, 1945, 9, 12 січня.
11. Там само.
12. Приданайская правда, 1945, 15 січня.

Палієнко С.В.,

кандидат історичних наук.

*Національний військово -
історичний музей України,
м. Київ*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ЗА УЧАСТІ ВМС (НА ПРИКЛАДІ ФОЛКЛЕНДСЬКОЇ ВІЙНИ)

Фолклендська війна 1982 року – це конфлікт між розвинутими державами – Аргентиною та Великою Британією, де вперше після Другої світової війни вирішальну роль відіграли ВМС. Ця війна суттєво вплинула на суспільство в обох країнах та багато в чому обумовила їх подальший політичний розвиток. Уже пройшло майже 40 років після війни – достатньо часу, щоб обидві держави змогли зважено оцінити ті події та вибудувати відповідну політику національної пам'яті. Тому, зважаючи на те, що відбулося в 2014 році та відбувається дотепер в Україні, буде актуальним розглянути досвід колишніх ворогуючих країн щодо меморіалізації подій, пов'язаних з Фолклендською війною, та сформулювати певні рекомендації для нашої країни.

Проблема місць пам'яті військового конфлікту на Фолклендських островах досліджувалася британським археологом Тоні Полардом (Tony J Pollard), проте його студії обмежувалися безпосередньо острівною територією [1; 2]. Українські вчені розглядали військові аспекти війни [3], її місце у міжнародних відносинах [4] тощо, проте проблем меморіалізації конфлікту ніхто з них не торкався. Тому дане дослідження ставить собі за мету проаналізувати, у яких формах обидві сторони зберігають історичну пам'ять про Фолклендський конфлікт, та як цей досвід може бути використаний у сучасній Україні.

Перш ніж перейти до розгляду військових меморіалів, необхідно навести стислу хронологію основних подій Фолклендської війни 1982 року. Так, 2 квітня відбулася висадка аргентинської

морської піхоти на о. Східний Фолкленд, а наступного дня Аргентиною було захоплено острови Південної Джорджії. 5 квітня Велика Британія відправляє перші кораблі оперативної групи ВМС, оголосивши з 12 квітня 200-мильну зону навколо островів зоною бойових дій. 25 квітня британці поновлюють контроль над Південною Джорджією і завдають 1 травня бомбового удару по аеродрому в Порт-Стенлі на Фолклендах. 2 травня британський підводний човен HMS Conqueror потопив аргентинський крейсер ARA General Belgrano, а наступного дня аргентинською ракетою знищено британський есмінець HMS Sheffield. 14 травня бійці 22-го полку SAS здійснили вдалий рейд на аргентинський аеродром, розташований на острові Пebbл, та вивели з ладу 11 аргентинських бойових літаків.

Висадка британців на о. Східний Фолкленд розпочалася 21 травня, коли було захоплено плацдарм біля Сан-Карлосу, але в той день було потоплено фрегат HMS Ardent. Через два дні пошкоджено фрегат HMS Antelope, який невдовзі затонув, а 25 травня британці втратили есмінець HMS Coventry та контейнеровоз MV Atlantic Conveyor. 26 травня Велика Британія розпочала наступ і через два дні звільнила Гус-Грін і Дарвін.

8 червня аргентинські ВПС атакували британські десантні кораблі RFA Sir Galahad та RFA Sir Tristram, перший корабель було втрачено. У ході нічних боїв 11–12 червня британські військові встановили контроль над вершинами гір Лонгдон, Ту Сістерз и Херріет, а 13–14 червня – Темблдаун, Уільям та над хребтом Уайрлесс-Рідж. Увечері 14 червня аргентинські війська у Порт-Стенлі капітулювали. Безповоротні втрати Великої Британії у ході конфлікту склали 258 осіб, Аргентини – 649. [5].

Отже перейдемо до огляду місць пам'яті, які безпосередньо знаходяться на Фолклендських островах. Їх усіх можна розподілити на декілька груп:

- меморіали, присвячені ураженим кораблям;
- меморіали на місцях битв;
- військові цвинтарі та меморіали загиблим;

- меморіали на честь перемоги та присвячені окремим підрозділам.

На острові меморіалізовано наступні британські кораблі: HMS Sheffield; HMS Coventry; HMS Glamorgan; MV Atlantic Conveyor; RFA Sir Galahad та RFA Sir Tristram (меморіал Fitzroy). Меморіали встановлені на місцях битв за гірські вершини: Лонгдон, Темблдаун, Херріет, Ту Сістерз та гірській хребет Уайрлесс-Рідж. На Фолклендах знаходяться два військових цвинтарі: британський у Блу Біч та аргентинський поблизу Дарвіна, також є окремі могили з меморіалами британського пілота Ніка Тейлора (Nick Taylor) та екіпажу аргентинського Learjet. Меморіали встановлені на місцях загибелі підполковника Герберта «Н» Джонса (Herbert 'H' Jones) та капітана Гевіна Гамільтона (Gavin John Hamilton). Також є й інші об'єкти: Меморіал на честь звільнення 1982 р., Меморіальний ліс, Меморіал Фокс Бей, меморіал у Саппер Хіл, присвячений Корпусу королівських інженерів, меморіал у пам'ять про загиблих бійців 2 батальйону Парашутного полку (2 PARA), а також залишки польового шпиталю в Аякс Бей. Далі перейдемо до розгляду місць пам'яті, пов'язаних із Фолклендською війною, у Великій Британії.

Так, у реєстрі воєнних меморіалів на сайті Імперського воєнного музею (<https://www.iwm.org.uk/memorials>), який містить близько 90 000 об'єктів, за запитом Фолклендський конфлікт (1982) відображається 441. Ці об'єкти можна розділити на дві категорії:

- пам'ятки, котрі також присвячені загиблим у інших, окрім Фолклендської, війнах (як правило, це – 1 та 2 Світова війни, іноді кампанії в Іраці й Афганістані), розташовані по всій країні;

- пам'ятні знаки, безпосередньо присвячені Фолклендській війні.

У другій категорії слід виокремити меморіальні дошки в церквах та на будівлях із іменами загиблих військовослужбовців, а також пам'ятні знаки на честь окремих людей. Решту меморіалів, безпосередньо присвячених Фолклендській війні також можна класифікувати:

- меморіали національного рівня (наприклад, меморіал в Національному меморіальному дендраріумі (Стаффордшир), Національний меморіал Фолклендської війни Уельсу тощо);

- меморіали місцевого рівня (наприклад, Фолклендська арка у Фаремі);

- меморіали, присвячені представникам певних військових з'єднань, родів військ (пам'ятник The Yomper на честь морських піхотинців у Портсмуті);

- меморіали, присвячені загиблим кораблям (наприклад, есмінцю HMS Sheffield);

- меморіальні дерева, алеї, сади, гаї.

Окремо слід виділити Меморіальну каплиця Фолклендських островів у коледжі Пангборн.

У Аргентині події війни, яку називають Мальвінською, також меморіалізовано. Меморіальний комплекс загиблим на Мальвінських островах (Monumento a los caídos en Malvinas) розташований у центрі столиці – Буенос-Айреса, а також подібні меморіали є й у багатьох інших великих містах (наприклад, Лома Негра, Сан-Хуан, Альта-Гарсія та в інших). У Піларі знаходиться меморіальний комплекс з кентафом, що є копією аргентинського військового цвинтаря у Дарвіні на Фолклендах із копією церкви з Порт-Стенлі. Окремо слід виділити меморіали у провінції Вогняна Земля, Антарктида та острови Південної Атлантики – міста Ріо-Гранде та Ушуайя. Адже з цієї території безпосередньо здійснювалось забезпечення військових дій під час конфлікту, зокрема вильоти бойової авіації. Тому в першому місті, окрім великого меморіального комплексу, присвяченого загиблим, є ще декілька меморіалів, пов'язаних із темою цієї війни. Один з них стосується загиблого аргентинського крейсера ARA General Belgrano.

Отже, Аргентина та Велика Британія продовжують зберігати пам'ять про Фолклендську війну, яка окрім музейних експозицій, творів масової культури, знайшла втілення й у меморіалах. На Фолклендських островах меморіалізовано як поля битв, місця загибелі та поховання вояків, так і власне події війни, зокрема загибель кораблів. У Великій Британії існують окремі меморіали, безпосередньо присвячені Фолклендській війні, підрозділам чи родам військ, що брали участь у конфлікті, меморіальні знаки на честь окремих загиблих військовослужбовців чи кораблів, а також

вбиті згадуються в контексті жертв інших воєн, зокрема 1 і 2 Світових. Усі ці пам'ятки є як національного, так і локального рівнів. У Аргентині меморіали, присвячені Фолклендській війні наявні в столиці та в багатьох інших великих містах, а на півдні – у місті Ріо-Гранде існує декілька локацій, пов'язаних із цією темою, зокрема із потопленим ARA General Belgrano. Подібні місця пам'яті регулярно використовуються у церемоніях із вшанування загиблих.

Якщо говорити про застосовування сьогодні в Україні цього досвіду меморіалізації сучасних військових конфліктів за участю ВМС, то можна рекомендувати також окрім вшанування пам'яті загиблих під час бойових дій військовослужбовців ВМС України меморіалізувати й втрачені в 2014 році українські бойові кораблі, що можуть стати символом відродження Українського флоту в майбутньому.

Список використаної літератури:

1. Pollard, T. (2015) Islands of no return: memory, materiality and the Falklands War. In: Carr, G. and Reeves, K. (eds.) *Heritage and Memory of War: Responses from Small Islands*. Series: Routledge studies in heritage (9). Routledge (pp. 177 – 193).

2. Pollard, T. (2016) Mapping the cultural heritage of the Falklands War. In: Smith, S. D. (ed.) *Preserving Fields of Conflict: papers from the 2014 fields of conflict conference and preservation workshop*. South Carolina Institute of Archaeology and Anthropology (pp. 201 – 209).

3. Комаренко, О. Примаченко, І. (2010). Конфлікт Великої Британії та Аргентини навколо Фолклендських островів 1982 р.: військовий аспект. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія, 102, 28-31.

4. Примаченко, І.О. (2015) Фолклендське питання в міжнародних відносинах: 1982–2015 pp. Гілея: науковий вісник, 97, 464-467.

5. Smith, G. (1989). *Battle Atlas of the Falklands War 1982 by Land, Sea and Air*. Penarth.

Фролов С.М.,
кандидат історичних наук,
капітан 1 рангу.

Національний університет
оборони України імені Івана
Черняхівського, м. Київ.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ФЛОТ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945-1968 рр.)

Основна частина Чорноморського флоту була розташована на теренах України, яка зазнала значних втрат та руйнувань під час окупації Німеччиною. Так, за результатами обстеження Надзвичайною урядовою комісією СРСР м. Севастополь було зруйновано на 94%, загальні втрати склали 2,5 мільярдів карбованців в цінах 1944 р. Вже у 1945 р. розпочалося виконання двох одночасних завдань, це відновлення міської інфраструктури та створення військово-морської бази Чорноморського флоту. У 1947 р. в умовах загострення міжнародної напруженості та конфронтації з Туреччиною Радянському Союзу у найкоротші терміни був потрібен боєздатний та сильний флот на Чорному морі. Але мети можна було досягнути лише за умови відновлення та створення Головної бази Чорноморського флоту. Цьому питанню велику увагу приділяло вище військово-політичне керівництво країни, зокрема, Головнокомандувач Сталін І.В. Про що свідчить його секретний візит у супроводі заступника голови Ради Міністрів РРФСР Косигина А.М. та голови Держплану СРСР Вознесенського М.А. у серпні 1948 р. до м. Севастополя. За результатами даного візиту було підготовлено дві Постанови Ради Міністрів СРСР “Про відновлення міста та Головної Базі Чорноморського флоту – Севастополя” та “Про заходи щодо прискорення відновлення Севастополя” відповідно. Ними визначалося основне завдання – «всебічне прискорення відновлення Севастополя, як першокласної військово-морської фортеці» та конкретні строки завершення будівельних

робіт (протягом 3–4-х років). В подальшому Севастополь став не тільки Головною військово-морською базою Чорноморського флоту, але і розпочав розвиток як науково-промислове, та культурно-промислове місто на теренах України.

У відповідності до постанови Ради Народних Комісарів СРСР від 27 листопада 1945 р. № 2988-883 “О десятирічному плані військового суднобудування” в перше десятиріччя після війни Чорноморський флот отримав значну кількість нових бойових кораблів – сучасні крейсери, ескадрені міноносці, підводні човни, сторожеві кораблі, тральники, мисливці за підводними човнами, торпедні катери. Корабельний склад Чорноморського флоту поповнився трофеями та приймав від вітчизняних підприємств військові кораблі, які були закладені ще до 1941 р.

В умовах мирного часу втратили практичне значення деякі самостійні об'єднання флоту, зокрема, Дунайська та Дніпровська військові флотилії які були розформовані. Зникла необхідність у морських оборонних районах та тимчасових пунктах базування.

У військових частинах та підрозділах Чорноморського флоту розпочалася повноцінна оперативна та бойова підготовка. Так, в період 1946-1948 рр. корабельний склад залучався до відпрацювання навчально-бойових завдань, виконання артилерійських та торпедних стрільб.

У 1948 р. під керівництвом командуючого флотом адмірала Ф.С. Октябрського були проведені перші флотські навчання, на яких відпрацьовувалась взаємодія між надводними силами, морською піхотою та авіацією, роль якою значно зросла у повоєнний період.

У вересні 1949 р. під керівництвом командувача флотом віце-адмірала М.Є. Басистого були проведені спільні флотські навчання з військами Одеського військового округу.

Розпочато будівництво бойових кораблів за новими проєктами.

В цих проєктах максимально враховувалися досвід війни та нові спроможності сучасного виробництва та науки. Яскравим

прикладом цього процесу став легкий крейсер проєкту 68-біс. Головний крейсер цього проєкту названий “Свердлов”, був закладений на Балтійському суднобудівному заводі 15 жовтня 1949 р. та прийнятий до складу ВМС 15 травня 1952 р. (рис. 1).

Рисунок 1 - Крейсер проєкту 68-біс “Свердлов”

На Чорноморському суднобудівному заводі (м. Миколаїв) було побудовано 3 легких крейсера проєкту 68-біс. З 1951 р. завод розпочав їх здавати флоту. Він повністю відповідав першій післявоєнній програмі кораблебудування СРСР, зокрема, завантаженню суднобудівної промисловості та підготовці військових моряків. Основним призначенням крейсера були: захист лінкорів та важких крейсерів від атак ескадрених міноносців, прикриття від атак ескадрених міноносців та торпедних катерів, вогневе ураження берегових об'єктів, а також самостійні дії на комунікаціях противника. Однак узагальнюючи тактико-технічні дані крейсера можна констатувати, що він був не кращим представником свого класу. Так, за основними характеристиками легкий крейсер проєкту 68-біс поступався аналогічному крейсеру типу “UUS Cleveland” ВМС США у великій водотоннажності, швидкострільності головного калібру (152-мм), наявності уніфікованих озброєнь на один борт 8-ми 127 мм проти 6-ти 100 мм на радянському та ін.

Миколаївський суднобудівний завод імені 61-го комунара з 1949 р. розпочав будівництво ескадрених міноносців проекту 30-біс. Головний корабель даного проекту був закладений на стапелі заводу ім. А.А. Жданова 16 травня 1948 р. та прийнятий до складу ВМС. (рис. 2).

Рисунок – 2 Ескадрений міноносець проекту 30-біс “Скорий”

Всього для Чорноморського флоту завод побудував 18 кораблів цього проекту. Створення ескадрених міноносців проекту 30-біс відрізнялося низкою позитивних та негативних особливостей. До позитивних можна віднести те, що міноносці вперше були побудовані як зварені кораблі із використанням крупноблочних методів будівництва. Це дозволило здійснювати їх будівництво у найкоротші терміни. Однак недоліки в артилерійському озброєнні значно знизили ефективність ППО корабля.

У період з 15 по 25 жовтня 1953 р. загін у складі крейсерів “Фрунзе”, “Куйбишев” та чотирьох ескадрених міноносців відвідав Румунську Народну Республіку та Народну Республіку Болгарія. Це був перший після війни поход кораблів Чорноморського флоту з дружнім візитом.

В умовах “Холодної війни” було відроджено військові частини спеціальної розвідки ВМФ СРСР. Так, 24 червня 1953 р. директивою Головного штабу ВМС № ОМУ/5897сс на

Чорноморському флоті був відкритий штат № 63/704-В 6-го морського розвідувального пункту (6-й МРП), чисельністю сімдесят три особи. Місцем базування частини визначалася бухта Омега, м. Севастополь.

6-й МРП був окремою військовою частиною, що підпорядковувалася начальнику розвідки Чорноморського флоту. Його завданнями були:

- проведення бойової підготовки особового складу самостійно та спільно зі з'єднаннями, частинами та кораблями флоту;
- виконання спеціальних завдань командування.

Основними підрозділами 6-го МРП було визначено розвідувально-диверсійний та розвідувальний загони. На них було покладено наступні завдання:

- ведення прихованого спостереження з води безпосередньо в портах та ВМБ противника;
- розвідка на узбережжі противника;
- здійснення диверсій на узбережжі та під водою.

Формування зазначеної військової частини, яка отримала № 34391, відбувалося у м. Севастополі і тривало з вересня до 7 жовтня 1953 р. Її формування було покладено на начальника розвідки Чорноморського флоту генерал-майора Дмитра Багратовича Намгаладзе.

Отже, 6-й МРП Чорноморського флоту став першою частиною спеціального призначення розвідки ВМФ СРСР, відродженою у повоєнні роки, став 6-й МРП Чорноморського флоту. У період його функціонування (1953–1968 рр.) було визначено оптимальну організаційно-штатну структуру частини відповідно до завдань, що нею вирішувалися, розроблено та впроваджено керівні документи з бойової та оперативної підготовки водолазів-розвідників, випробувано та прийнято на озброєння досконалі ПЗР та водолазне спорядження, створено матеріально-технічну базу. Ця військова частина стала невід'ємною складовою структури Чорноморського флоту, спроможною успішно вирішувати специфічні завдання “Холодної війни” на морі. Одним із

пріоритетних напрямків підготовки водолазів-розвідників 6-го МРП були тренування з виходу з підводного човна через торпедний апарат з ПЗР та повернення до нього. Вони давали можливість водолазам-розвідникам здійснювати вихід з підводного човна на ПЗР, подолати відстань до узбережжя, виконати поставлене завдання на березі та повернутися на підводний човен.

Слід зазначити, що незважаючи на те, що автономність та морехідність дозволяли військовим кораблям Чорноморського флоту виконувати завдання на значній відстані від пунктів базування до 1954 р. вони не виходили за межі Чорного моря. Основною причиною цього було недооцінювання вищим військово-політичним керівництвом СРСР загрози з південно-західного морського напрямку

Діяльність ВМС західних країн, особливо США, у Середземному морі була активізована після створення військово-політичного блока НАТО. Штаби двох із чотирьох регіональних командувань збройних сил НАТО в Європі знаходилися в акваторії Середземного моря. Так, протягом 7-мі місяців 1953 р. Чорноморські протоки відвідали більше 60 іноземних військових кораблів. У цьому ж році НАТО створило у Середземному морі з'єднання ВМС зі складу флотів Великобританії, Франції, Італії, Греції та Туреччини. Воно регулярно проводило великомасштабні маневри (за участю до 100 тис. осіб).

В цих умовах вище військово-політичне керівництво СРСР вимагало від ВМФ нейтралізації даної загрози. Вихід кораблів Чорноморського флоту до Середземного моря повинен був закріпити дипломатичні зусилля Радянського Союзу демонстраційними діями флоту.

До виходу у Середземне море передував візит загону чорноморських кораблів у складі крейсерів “Куйбишев”, “Фрунзе” та чотирьох есмінців проекту 30-біс у період з 15 по 25 жовтня 1953 р. до західних причорноморських портів Констанца та Варна.

Флагманським кораблем походу у Середземне море був обраний найсучасніший крейсер проекту 68-біс “Адмірал Нахімов”,

побудований у 1952 році у м. Миколаєві. Його командиром був учасник війни, досвідчений артилерист капітан 2 рангу Чулков Леонід Дмитрович. Військові моряки та мешканці Севастополя називали його “красунчиком”. А за підсумками бойової та політичної підготовки екіпаж крейсера у 1953 році зайняв перше місце у ВМФ.

28 травня 1954 р. загін військових кораблів Чорноморського флоту вийшов із Севастополя та взяв курс до узбережжя Республіки Албанія.

Результатами візиту стали щорічні офіційні та делові заходи військових кораблів Чорноморського флоту до портів Албанії. А у 1958 р. у Албанському порту Влера була розгорнута система базування для радянських кораблів. Отже, Чорноморського флот, що базувався на теренах України почав закріплюватися у Середземноморському регіоні.

У 1950-1960 рр. у Чорноморському регіоні відбувалося нарощування бойового потенціалу блоку НАТО, зокрема, Туреччини. Ця країна, маючи важливе стратегічне положення, з 1952 р. стала членом військово-політичного союзу держав НАТО. Командування блоку зосередило свої основні зусилля над контролем протокових зон Босфору та Дарданелл. Слід зазначити, що Чорноморські протоки є єдиним шляхом, що з'єднують чорноморські держави з відкритим морем. У разі закриття проток Чорне море залишається ізольованим від Світового океану. Такий контроль ускладнював вихід радянських кораблів (суден) та підводних човнів із Чорного моря до Середземного і, водночас, забезпечував прохід бойових кораблів об'єднаних військово-морських сил НАТО в Чорне море.

У 1967 р. перед Чорноморським флотом було поставлено нове завдання, пов'язане з протидією постійно діючому 6-му флоту США у Середземному морі, зокрема атомним підводним човнам з балістичними ракетами, що становили найбільшу загрозу для СРСР. Їх загальна чисельність станом на 1967 р. у ВМС США складала 41 од., з яких 10 – постійно знаходилися у Середземному морі. За

рахунок скритності дій підводних човнів та можливості запусків балістичних ракет з будь-якого напрямку на відстані до 4600 км було збільшено радіус ураження території Радянського Союзу. При цьому було знижено імовірність виявлення та знищення цих ракет. У червні 1967 р., для протидії 6-му флоту США у Середземному морі та виконання завдань безперервності висвітлення і оцінки обстановки на можливих морських напрямках головних ударів противника, у ВМФ СРСР рішенням Політбюро ЦК КПРС та Радою міністрів СРСР було сформована 5-а оперативна ескадра кораблів ВМФ СРСР.

Починаючи з цього часу особовий склад 6-го МРП у складі розвідувальної групи (по 8 чи 11 осіб) розпочав несення бойової служби способом бойового чергування на кораблях 5-ї оперативної ескадри кораблів ВМФ СРСР у Середземному морі в готовності приступити до виконання розвідувально-диверсійних завдань проти морських та берегових об'єктів противника. Можна констатувати, що це завдання 6-м МРП виконувалося вперше, в подальшому воно також покладалося на частини спеціального призначення розвідки ВМФ, що несли бойову службу на інших оперативних ескадрах кораблів радянського флоту. На підставі розпоряджень начальника розвідки Чорноморського флоту розвідувальні групи бригади постійно знаходилися на бойовій службі на кораблях 5-ї оперативної ескадри в Середземному морі. Це дозволяло водолазам-розвідникам вивчати Середземноморський ТВД та складати формуляри важливих об'єктів противника. В разі початку збройної агресії проти СРСР вони були готові негайно приступити до виконання розвідувально-диверсійних.

Внаслідок протистояння між військово-політичними блоками країн НАТО та Варшавського договору створювалися сприятливі умови для проведення скритних операцій у будь якій країні світу. Тому частини та підрозділи спеціального призначення флотів знайшли широке застосування в локальних війнах і збройних конфліктах повоєнного періоду.

Тому у зв'язку з розширенням спектру спеціальних завдань проти морських та берегових об'єктів противника у 1968 р. 6 МРП було переформовано у 17 окрему морську бригаду спеціального призначення (далі – 17 ОМбр СпП) розвідки Чорноморського флоту, яка в СРСР стала єдиною подібного роду. Командиром військової частини було призначено колишнього командира 6-го МРП капітана 2 рангу І. Алексеєва, якому присвоєне військове звання капітана 1 рангу. Зазнала змін у бік збільшення організаційно-штатна структура військової частини, яка вже включала такі бойові підрозділи: загін водолазів-розвідників; загін водолазів підводного мінування; загін водолазів радіо та радіотехнічної розвідки; рота спеціального радіозв'язку та рота зв'язку. Якщо штатна чисельність 6-го МРП складала 128 військовослужбовців, то чисельність 17-ї ОМбр СпП була збільшена у понад три рази – до 412 військовослужбовців. Така організаційно-штатна структура пов'язувалася із завданнями, які покладалися на 17-й ОМбр СпП.

З оснащенням флотів НАТО ядерними боєприпасами перед Чорноморським флотом, зокрема 17 ОМбр СпП, постало нове завдання – знищення їх носіїв у базі. Зазначимо, що до того часу знищення окремого корабля рахувалось як виконання тактичного завдання, то тепер знищення, наприклад атомного підводного човна, набувало оперативної ваги. Тому велике значення приділялося саме першим операціям зі знищення сил флоту противника у пунктах базування. Їх успішні результати давали можливість різко змінювати співвідношення сил на морському ТВД та створювати сприятливу обстановку для вирішення інших оперативних завдань.

Таким чином, Чорноморський флот, що знаходився на теренах України мав важливе стратегічне значення у період “Холодної війни” на Середземноморському та Чорноморському ТВД.

СЕКЦІЯ II. ІСТОРІЯ ВІЙН ТА ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА, ВОЄННО-ІСТОРИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

*Музичко О.Є., доктор
історичних наук, доцент*

*Одеський національний
університет ім. І.І. Мечникова,
м.Одеса*

УЧАСТЬ ВІЙСЬКОВИХ ОДЕСИ У СПРАВІ ЗБЕРЕЖЕННЯ АРТЕФАКТІВ ТА ДОКУМЕНТІВ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ У ПЕРШІ ДЕСЯТИРІЧЧЯ XX СТ.

Найбільш відомими в історії України є військові, що прославилися у війнах та битвах різних епох (наприклад, Іван Богун, Петро Болбочан та багато інших). Проте, окрім свого основного фаху, військові завжди відрізнялися потягом до реалізації в інших галузях, здебільшого пов'язаних з військовим мистецтвом. Однією з таких галузей була історична наука, зокрема, її військовий розділ. Рефлексіям над військово-історичними подіями, передусім, з огляду на їх великий патріотично-виховний потенціал, приділялась увага на усіх етапах військового навчання. У фарватері більшості військових процесів була Одеса – головне місто Південної України. Метою цього нарису є висвітлення участі військових, офіцерів, Одеси у справі збереження артефактів та документів воєнної історії у перші десятиріччя XX ст., час фінального етапу існування Російської імперії, російської та Української національної революцій, кількох війн локального та світового значення. В історіографії існують згадки щодо нашої теми, але суто біографічні, без використання комплексного підходу [7, с. 22].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. офіцери (діючі та у відставці) реалізовували свій інтерес до історичних досліджень здебільшого співпрацюючи в Одеському товаристві історії і старожитностей (ОТИС), що переймалося питанням охорони військово-історичних об'єктів, передусім Аккерманської фортеці. У

1908 р. одеські військові заснували власне товариство: відділення Імператорського Російського військово-історичного товариства. Як часто бувало й буває і до сьогодні історичні питання актуалізували ювілеї. Тим більше, у 1904 р. розпочалася війна між Російською та Японською імперіями. Це стимулювало звернення до дати з військової історії Одеси – ювілею захисту міста під час Кримської (Східної) війни артилерійською батареєю Щоголева від атаки британського флоту. В результаті, в акваторії Одеси сів на міліну британський фрегат «Тигр». Низка гармат та інших предметів з фрегату були захоплені як трофеї.

У 1903 – 1904 роках полковник Сулейман Сулькевич, член ОТІС, який на той час служив в Одесі, у подальшому один з найвідоміших діячів Криму періоду революції 1917 – 1920 років, висунув ініціативу встановити на площі в Одесі одну з гармат з фрегату «Тигр», що на той момент лежала закинутою та нереставрованою [8]. Ініціативу підтримав також ад'ютант штабу Одеської військової округи, викладач Одеського піхотного юнкерського училища, В.М. Черемісінов [10]. На початку ХХ ст. штабс-капітан М.С. Галкін видав працю про військово-історичні пам'ятки Ізмаїлу, в якій закликав їх зберігати від руйнування [2]. 3 лютого 1901 року полковник генерального штабу Д.П. Парський прочитав в Одеському піхотному юнкерському училищі повідомлення «Про пам'ятки севастопольської оборони», в якому після докладного опису різноманітних військових пам'яток висловився щодо подальшого їх збереження [9]. Про необхідність охорони військових пам'яток, головним чином військових цвинтарів, наголосив у своїй доповіді 9 травня 1909 р. один з провідних членів одеського військово-історичного товариства, командир стрілецького полку, полковник М. І. Кіяновський [1].

Потяг одеських військових до збереження історичних артефактів найбільше відбився у найпотрібніший момент: у період політичної нестабільності, руйнувань. У червні 1918 р. за ініціатииви відомого військового історика, генерала-лейтенанта М. М. Головіна в Одесі була заснована воєнно-історична комісія, що діяла у складі приблизно 30 осіб, переважно військових [6, арк. 9]. Базувалася комісія за адресою Лермонтовський провулок, 6. У 1919 р. її

очолював згаданий вище В. М. Черемісінов, на той момент генерал-майор, голова польового відділу Військово-вченого архіву та завідуючий архівною частиною та діловодством військово-наукової комісії при Військово-науковому відділі Головного Управління Генерального штабу. Головною метою комісії було збереження документів армійських частин, що брали участь у Першій світовій війні. До Одеси були передані документи частин з Волині. У грудні 1918 р. до архіву Одеської комісії було передано архів колишнього управління представника ради міністрів при австро-німецькому командуванні в Одесі генерала Рауха. Співробітники комісії розбирали документи з архіву штабу Одеської військової округи [3, арк. 21]. У 1919 р. зберігач воєнно-історичного музею четвертої стрілецької бригади А. Посохов повідомляв про архів частин добровольчої армії, який просив взяти на зберігання до комісії [4, арк. 8].

У липні 1919 р. В. М. Черемісінов повідомляв до Києва про те, що після уходу військових частин Одеського гарнізону на театр воєнних дій срібні труби і т.п. здавали у ломбарди у міський та приватні. Після ліквідації ломбардів не ясною залишалась доля цих предметів [4, арк. 6]. В архіві Одеської комісії було зібрано 60 тисяч справ, 600 військових частин та закладів. У віданні Одеської комісії перебували 25 складів архівних документів військових частин, зокрема, у Житомирі, Вінниці, Проскурові, Феодосії. Завданням комісії у 1920 р. проголошувалася підготовка документів для відправлення їх до архівосховищ Москви. Заслугою співробітників комісії слід визнати обґрунтування рішення не відправляти документи до Москви, адже слушно зазначалося, що відповідні матеріали доречніше вивчати на місці історичних подій.

Члени комісії В.М. Сушков та М.В. Лебедев у 1920 р. написали доповідну записку з низкою пропозицій: 1) Одеську воєнно-історичну комісію перейменувати у Центральний воєнний архів загальних справ колишніх Південно-Західного та Румунського фронтів як відділ Воєнно-історичної комісії у Москві; 2) встановити штат у 16 співробітників; 3) заснувати окреме відділення при воєнному архіві, при якому б розроблялися вказівки для усіх родів військ [6, арк. 17]. Серед двох авторів проекту найцікавішою є постать Михайла Васильовича Лебедева. Уродженець Одеси,

випускник Одеського піхотного юнкерського училища 1893 року, він до того ж скінчив Петербурзький археологічний інститут. Брав участь у Російсько-японській та Першій світовій війнах. Від 1917 р. – генерал-майор. У 1918 р. служив в армії Української держави гетьмана П. Скоропадського у званні генерал-хорунжего, а потім в армії Української народної республіки. У 1919 – 1921 роках перебував з перервами в Одесі, де, зокрема, був співробітником архівної служби. У 1931 р. репресований та розстріляний комуністами. У 1921 – 1923 роках на основі попереднього досвіду в Одесі успішно діяло обласне відділення військової секції Єдиного державного архівного фонду в Одесі під керівництвом видатного військового діяча та науковця Олександра Олександровича Рябініна-Скляревського, ще однієї жертви комуністичних репресій [7, с. 22].

Частина великого архіву згаданих вище військових комісій, низка фондів, стала основою для Державного архіву Одеської області. Незважаючи на те, що у 1950-х – 1970-х роках цілу низку фондів було передано до московських архівів (передусім Військово-історичного) до сьогодні в Державному архіві Одеської області зберігається багато документів, що дійшли до нас завдяки зусиллям військових. Сьогодні історичний досвід військових на ниві військово-історичної праці має бути використаний для меморіалізації героїчного захисту України від російського агресора.

Список джерел та використаної літератури:

1. Военное сообщение // Одесский листок. 1909. 10 мая.
2. Галкин М.С. Измаил и его военно-исторические памятники. – Одесса: типо-лит. Штаба Одес. воен. окр., 1902. – 92, [3] с.
3. Державний архів Одеської області. – Ф. Р-4874. – Оп. 1. – Спр. 1.
4. Державний архів Одеської області. – Ф. Р-4874. – Оп. 1. – Спр. 2.
5. Державний архів Одеської області. – Ф. Р-4874. – Оп. 1. – Спр. 3.
6. Державний архів Одеської області. – Ф. Р-4874. – Оп. 1. – Спр. 4.
7. Малинова Г.Л., Сапожников И.В. А.А. Рябинин-Скляревский: материалы к биографии. – Одесса; Киев, 2000. – 222 с.
8. Одесские новости. 1903 7 февраля № 5881.
9. Одесский листок. 1901. 4 февраля. № 32.
10. Черемисинов В.М. Забытый трофей (Историческая справка из архива бывшего Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора) // Одесские новости. – 1903. – 13 марта. – № 68.

*Воронов С.О., завідувач філією
Національного військово-
історичного музею України –
Центральним військово-
морським музеєм України*

*Національний військово-
історичний музей України,
м.Київ*

ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВОДНО-АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СФЕРІ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ І МУЗЕЄФІКАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Спочатку, дуже коротко, коротка підводно-археологічна автобіографія Чорного моря. 230-60 млн років назад, під час Юрського періоду, між Тихим і Атлантичним океаном (об'єднуючи їх) знаходилося солоне море Тетіс. Море мало величезну площу від Гібралтару на заході, і, включаючи сучасні Чорне і Азовське моря, простягалось до гір Паміру, Гімалаїв і Тянь-Шаню на сході. В районі сучасного Чорного моря вулканічна діяльність розпочалася біля 70 млн років назад в Тріасовий період. Саме дякуючи вулканам Чорне море отримало першу сушу – декілька островців, які на сьогодні є складовою частиною гір Кримського півострова. Десять років до середини третичного періоду, біля 30 млн років назад, в ході процесів гороутворення, море Тетіс багаточисленними рухами земної кори було відокремлене спочатку від Тихого, а потім і від Атлантичного океану. Біля 7-5 млн років назад, в міоцен, створення Кавказьких, Карпатських і Альпійських гір зменшило площу моря Тетіс. Утворилися декілька морів з незначною солоністю. Територія сучасних Чорного, Азовського, Каспійського і Аральського морів входила в зону так званого Сарматського моря. Це море простягалось від центральних Альп до західної стіни Тянь-Шаню. Впадіння в Сарматське море значної кількості прісної води річок Дніпра, Дунаю, Південного Бугу, Волги, Сирдар'ї, Амудар'ї і

багатьох малих, суттєво зменшили рівень солоності моря і повністю змінили флору і фауну. Біля 3-2 млн років назад, в самому кінці міоцену, Сарматське море значно зменшується і знову отримує зв'язок з океаном. Знову в водоймі відновлюється морська флора і фауна. А море отримує назву Меотичного. 1,5 млн років назад, в пліоцені, з'єднання Меотичного моря з океаном знову призупиняється, і на його місці з часом виникає майже прісне Понтичне озеро-море, територія якого вміщає сучасні площі Чорного, Азовського і Каспійського морів. Біля 1 млн років назад настав льодовиковий період, який своєю тектонічною діяльністю розділив Чорне і Каспійське моря. 150-100 тисяч років назад створюються протоки Босфор і Дарданели, які з'єднують пра-Чорне море з Середземним і вже в який раз змінюють флору і фауну з річкової на морську. Але, біля 20-18 тисяч років назад протоки призупиняють пропуск солоної води і внаслідок глобального танення льодовиків Чорне море знову стає прісноводним. І, нарешті 7-5 тисяч років назад (існує навіть точна цифра – 7150 років) внаслідок глобального потепління і танення льодовиків, води поступово проривають Босфор і Дарданели, і Чорне море отримує сучасний вигляд. Вірогідно що останній етап становлення Чорного моря проходив вже за участі людини. І саме пошук слідів цих культур, які проживали на берегах Чорного моря в цей історичний період, і є самою великою науковою інтригою і пригодою для археологів. Історіографія цієї гіпотези (праці античних авторів і легенди багатьох народів) потребують дуже серйозного підходу і обережності в дослідженні цієї теми. Офіційна наука не заперечує що на дні Чорного моря, в мажах прадавнього узбережжя, на глибині приблизно 200 м можуть бути сліди життєдіяльності невідомих культур, які могли існувати 10-20 тисяч років назад. Доказами цього можуть бути і залишки поселень і міст, і сліди корабельних катастроф. І саме головне – Чорне море має природні можливості зберегти ці сліди в первозданному вигляді.

Багаточисленні зміни, які відбувалися в Чорному морі починаючи з Юрського періоду, спровокували часті зміни солоності, що в свою чергу викликало масову загибель флори і фауни. В результаті цього замкнутий тип моря і його батометричні

особливості і відсутність вертикальної циркуляції створили шар води який містить сірко-водень. В зв'язку з відсутністю в цьому шарі кисню, тут також відсутні і головні вороги археологів – мікроорганізми які знищують органічні і не органічні пам'ятники. За інформацією Морського гідрофізичного інституту НАН України цей шар займає біля 87% обсягу Чорного моря. Сірко-водень розповсюджується в шарі води від дна до глибин 150-200 м. Існують факти про його підйоми на глибину до 50-70 м і навіть на поверхню моря. Безумовно, наявність сірко-водню в Чорному морі не є чимось виключним. Він зустрічається в глибинних впадинах Каспійського, Балтійського і Аравійського морів. Але, жодне із згаданих морів не має такої яскравої і наповненої історії яка містить події від народження людства до сучасності. Саме тому Чорне море є унікальним природним музеєм і археологічним заповідником в якому навіть античні кораблі можуть зберігатися в цілому вигляді.

Вже з XIX століття глибини Чорного моря цікавлять істориків. В 1894 р. перша наукова експедиція в Феодосії (А.Л. Бертъе-Делагард) відкрила для науки унікальний світ підводної археології Чорноморського басейну. В подальшому дослідження античної Ольвії (Л.П. Коллі, Б.В. Фармаковський, В.І. Деренкін) лише підтвердили виключність Чорного моря як джерела нових знань про стародавні епохи. Залучення в 1920–1930 рр. до досліджень організації НКВС “ЕПРОН” дозволило академіку Р.А. Орбелі провести перше планомірне вивчення античних міст Херсонес, Феодосії, Пантикапеї і Ольвії. Вже тоді були визначені перспективні плани розвитку підводної археології, затверджені завдання по створенню гідро-археологічної мапи СРСР і Музею підводних досліджень. В 1950-1960 рр. проведено ряд широкомасштабних підводно-археологічних досліджень з використанням легководолазного спорядження і першого спеціального обладнання. Були розроблені перші методики досліджень. В.Д. Блаватським було проведено розширене дослідження акваторії озера Донузлав, Ольвії і Херсонесу. В цей час підводна археологія сформувалася як автономний розділ археологічної науки, отримала свою теоретичну і науково-методичну основу. Перші дослідження українських археологів були

проведені в 60-х роках в акваторії Ольвії (Харківський університет спільно з Херсонеським заповідником), і біля острова Березань (В.В. Лапін). Фактично, становлення української підводної археології, і зайняття нею головних позицій в галузі, відбулося в 1970–1980 рр.

Найбільш значними роботами українських вчених стали дослідження підводної частини Ольвії (С.Д. Крижицький), акваторій західного узбережжя Чорного моря і Придністров'я (М.В. Агбунов), району островів Березань і Тендрівська коса (В.В. Назаров), узбережжя м. Судак (І.І. Баранов), району озера Донузлав (В.Н. Таскаєв, С.І. Симонюков), затопленої частини античного міста Акра в Керченській протоці (К.К. Шилик, А.Н. Шамрай). З 1967 р. проводяться регулярні дослідження акваторії р. Дніпро в районі острова Хортиця (Г.І. Шаповалов). В кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. Одеським археологічним музеєм було проведено цикл підводних розвідок акваторії острова Зміїний (С.Б. Охотников, А.С. Островерхов). В 1999 р. Експедицією підводних археологічних робіт (Національний заповідник “Хортиця”) було здійснено перший підйом затонулого корабля - військового вітрильно-гребного судна типу “дубель-шлюпка” часів першої Російсько-турецької війни (В.В. Нефьодов, М.А. Остапенко, Д.Р. Кобалія). Велика робота була проведена експедицією Київського Національного університету імені Тараса Шевченка (С.М. Зеленко) на шельфі в районі м. Судак і с.м.т. Новий Світ (АР Крим).

В 2001-2004 рр. Інститутом археології НАН України було проведено цикл підводних досліджень акваторій островів Тендрівська коса, Довгий, Круглий, Джарилгач (В.В. Назаров, С.О. Воронов). В 2004 р. проведено підйом плавзасобу XVIII ст. типу “бригантина” (Д.Р. Кобалія, В.В. Нефьодов). В роботі підводних археологів розпочато широке використання гідролокаторів бокового обзору, ехолотів і металодетекторів.

Період активного розвитку підводної археології в Україні розпочався в 2004-2005 рр. Інститутом археології було розпочато створення сучасної законодавчої і методичної бази підводно-археологічних досліджень в Україні. Верховною Радою прийняті Закони “Про охорону культурної спадщини”, “Про охорону археологічної спадщини” і ратифікована Європейська конвенція про

охорону археологічної спадщини. Україна однією з перших морських держав ратифікувала Міжнародну Конвенцію про охорону підводної культурної спадщини ЮНЕСКО. Конвенція ЮНЕСКО фактично стала першим законодавчим актом який декларував – наша країна має велику морську історію і безцінну підводну спадщину, яку необхідно досліджувати і зберігати для нащадків. Урядом України було затверджено Постанову “Про затвердження Порядку видання дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам’яників, охоронюваних археологічних територіях, в зонах охорони, в історичних ареалах населених міст, а також досліджень слідів життєдіяльності людей, що знаходяться під землею поверхньою, під водою на території України”. При розробці законодавчих актів були використані загальносвітові досягнення в організаційних і технічних сферах забезпечення підводних досліджень. Суттєво розширилися хронологічні межі діяльності вчених. Законом “Про охорону культурної спадщини” до компетенції археологів були включені об’єкти і пам’ятки XVIII, XIX і XX століть по Другу світову війну включно. По ініціативі українських вчених в міжнародний обіг введено нове поняття – міжнародний морської меморіал. В водах України затонуло 5 суден на борту яких загинуло більше людей ніж на «Титаніку». Всі ці судна мають статус братських могил.

В 2004 р. згідно з вимогами Міжнародної конвенції про охорону підводної спадщини ЮНЕСКО, Інститутом археології НАН України створено Департамент підводної спадщини - спеціалізоване державне підприємство, головним завданням якого є розвиток в Україні підводної археології. Вченими Департаменту створено перший Реєстр об’єктів підводної культурної спадщини України, і морська мапа “Пам’ятники підводної культурної спадщини України”. Всі відомі і відкриті на той момент об’єкти від неогену до новітньої історії були взяті на державний науковий облік. В Реєстрі і на мапі вперше зафіксовані всі об’єкти археології і історії які знаходяться в виключній /морської/ економічній зоні, територіальному морі і внутрішніх водах України. В 2005 р. на облік взято 2103 об’єктів які представляють культурну спадщину Чорноморо-Азовського морських басейнів і Дніпровсько-Дунайської

річкових систем. Вченою Радою Інституту археології затверджена “Методика досліджень підводної спадщини України”. Створена Інспекція археологічного надзору ДПС, яка діє згідно з делегованими Державною службою з питань національної спадщини України повноваженнями.

З 2005 р. Вченою Радою Інституту археології НАН України затверджується щорічна Програма досліджень підводної спадщини України, яка містить комплекс робіт направлених на пошук пам’ятників, вивчення, паспортизацію, картографування, консервацію, реставрацію і музеєфікацію. В 2005 р. археологами вперше було здійснено підйом з річки затонулого під час Другої світової війни танка виробництва США «Шерман»-“М-4” (С.О. Воронов). В 2006 р. Департаментом було ініційовано створення комплексу Морського музею України в мм. Севастополі, Києві і Керчі. В технологічний процес досліджень вперше були включені телекеровані підводні апарати і автономні населені підводні апарати. В ході досліджень було отримано досвід робіт з не традиційними для археології артефактами і пам’ятниками (озброєнням і технікою XIX і XX ст). В 2006 р. археологами з глибини 32 м. (Каркінітська затока, Чорне море) був піднятий літак штурмовик «Іл-2», збитий в 1944 р. З затонулого в 1917 р. біля острова Зміїний на глибині 36 м. есмінця «Лейтенант Зацаренный», була піднята бібліотека командира, і комплекс корабельного шпиталю. В прибережній смузі в м. Одеса були виявлені кістки великих ссавців меотичного ярусу неогену, які попередньо ідентифіковані як розрізнені, фрагментовані частини кісток скелетів гіппаріона і хілатерія (попереднє датування: 7-8 млн. лет).

До 2006 р. основна частина відомих затонулих пам’ятників археології і історії була розташована в прибережній смузі, в місцях найбільш небезпечних з точки зору мореплавання. За інформацією Морського гідрофізичного інституту, хвильові процеси в штормових умовах руйнують всі об’єкти які знаходяться на донній поверхні до глибин 20 м. Враховуючи що майже 90% пам’ятників з якими на той час працювали археологи - це залишки античних міст або плавзасобів які затонули на глибині в середньому 10 м, висновок достатньо сумний – вчені приречені працювати з максимально пошкодженими або знищеними артефактами. Це перший фактор який вимагав, в буквальному сенсі, поглиблення робіт в Чорному

морі. Наявність в Чорному морі сірко-водневого шару, дає шанс виявлення на глибинах його існування добре збережених пам'ятників навіть античної епохи.

Саме процес освоєння археологами великих глибин привів до сенсаційного результату. В ході досліджень 2006-2008 рр. в співробітництві з вченими США і Федеративної Республіки Німеччини (міжнародні експедиції “Чорне море-2006”, “Візантія-2007” і 3-я глибоководна експедиція) проведених на глибинах від 100 до 2190 м, за дві неділі було виявлено 531 не відомий науці об'єкт. В ході попереднього обстеження 17 з них виявилися цінними і унікальними пам'ятниками середньовіччя і новітньої історії. Вчені зрозуміли – перед ними безцінні скарби науки і культури в недоторканості збережені морем.

Літом 2009 р. успішно пройшло випробування першого українського телекерованого підводного апарату «Софокл 1». Тепер Україна в одному ряду з країнами високих технологій в сфері підводної робото-техніки. Створений вченими Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, під керівництвом д-ра техн. наук, професора Блінцова В.С. підводний апарат-робот успішно пройшов випробування в ході яких був обстежений шельф Чорного моря на глибинах до 140 м. в районі південного берега АР Крим. Саме в результаті цих експедицій були відкриті “Фороський Візантійський корабель” і “Гринівська бригантина”.

Саме 9 серпня 2009 року в історії досліджень Чорного моря зафіксовано факт відкриття найвідомішого об'єкту: на глибині 126 м. в сірко-водневному шарі, виявлений практично цілий середньовічний корабель епохи Візантії (пізніше введений в науковий обіг під назвою «Фороський корабель»). Його відкриття – результат тісного співробітництва археологів і суднобудівників. Локальне місце катастрофи цього корабля було виявлено в ході випробувань ТПА «Софокл-1», за 20 км на S від мису Форос. Порівняно з раніше відкритим в 2006 р. візантійським торговим кораблем (малим латинським вітрильником), це було гігантське судно. Загальна візуально зафіксована довжина судна складала біля 36 м. Враховуючи що носова і кормова частини знищені часом,

можливе припущення що загальна довжина судна була біля 50 м. Приблизна ширина біля 7 м. В ході обстеження апарат зумів з допомогою маніпулятора підняти на поверхню невелику дошку, фрагмент бортової обшивки. В результаті радіо-вуглецевої експертизи проведеної Київською радіо-вуглецевою лабораторією Інституту геохімії оточуючого середовища, було отримано попереднє датування життєдіяльності виявленого судна: 1020-1190 роки. Вірогідніше за все корабель належав Візантії. Не виключено що він міг належати одній з Італійських республік: Генуї, Пізі чи Венеції. Вірогідний тип корабля: нав, кокк чи велика галера. В ході візуального обстеження місця корабельної катастрофи роботом зафіксовано що останки корабля збережені на 70%. Телекамери робота побачили добре збережені фрагменти суднового набору (шпангоути, бімси, стрінгери), палубні дошки, дошки обшивки, частину фор-штевня, біля 15 весел в уключинах, щогли, реї, вантаж амфор в кількості біля 20 шт які належать до широко розповсюдженого в Причорномор'ї середньовічному типу (грушовидні амфори з дугосхожими ручками), і значна кількість не ідентифікованих предметів. В районі напів-баку був зафіксований вертикально стоячий металевий стрижень с трьома отворами в верхній його частині (вірогідно флаг-шток або веретено якоря). Весла видні лише по правому борту. Щогла покладена вздовж лівого борту. Чутко видно частину кильової дошки і фрагменти планширя лівого і правого бортів. Палуба занесена мулом на 65%.

2009 р. ознаменувався консолідацією наукових і державних установ і відомств в питаннях створення ефективних механізмів збереження підводної спадщини. Наказом Міністерства культури і туризму в Державний реєстр нерухомих пам'ятників України, в категорію пам'ятників місцевого значення, включені перші 18 підводних об'єктів. Це перші українські підводні пам'ятники взяті державою під охорону, які офіційно отримали юридичний статус підводних об'єктів культурної спадщини України.

Щорічно Департаментом проводилося до 20 експедицій. З 2009 року розпочали роботу підводно-археологічні експедиції в Національних заповідниках "Херсонес Таврійський" (Р.Н. Рейда) і "Ольвія" (В.В. Вахонєєв). Проведені глибоководні розкопки

Візантійського корабля біля мису Херсонес і літака Люфтваффе “Ju-52” під Одесою. Здійснено п’ять експедицій по пошуку санітарного транспорту «Армения» і лінійного турецького корабля «Капуданіе».

2010 р. відкрив нову сторінку в вивченні історії Чорного моря. Зроблені виключно цікаві відкриття в археології і історії, в результаті яких ми суттєво розширили наші знання про Чорне море. Згідно з рішенням конференції 1-ї Міжнародної конвенції про охорону підводної культурної спадщини, спільно з Національним заповідником “Херсонес Таврійський” розпочато створення Музею підводної археології України. На території Національного заповідника «Херсонес Таврійський» з 2009 року створена Головна база підводної археології України.

В 2011 р. при підтримці Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури України (ректор, доктор філософії, професор Чернець В.Г.) Департамент вніс до Закону України “Про державну прикордонну службу” повноваження про охорону підводної спадщини.

В 2012 р., за ініціативою вчених Департаменту підводної спадщини, в Криму було створено Кримську республіканську установу “Чорноморський центр підводних досліджень”. Вченими Центру в Міжнародному дитячому центрі «Артек» створено музей “Скарби Чорного моря”. Основана Міжнародна дитяча академія підводної археології. При підтримці художників-реставраторів Реставраційної майстерні Національного музею історії України (професор Менжулін А.І.) при таборах “Лісовий” і “Озерний” створено лабораторію по реставрації підводних пам’ятників (завідуюча Воронова О.А.). На території «Артека», з використанням законсервованих об’єктів періоду Кримської війни (артилерійська гармата і два якоря) встановлені три пам’ятника. На базі Пам’ятника архітектури Національного значення “Дача Стамболі” (м. Феодосія) створена єдина в Україні лабораторія по консервації і реставрації підводних знахідок. Експедиції 2012-2013 рр. постійно поповнювали музейні фонди “Артека” і Феодосійського виставково-музейного центру підводної археології. Серед самих відомих робіт Центру – відкриття самого стародавнього затонулого в Чорному морі плавзасобу – античного корабля V ст. до н. е. (акваторія

Кінбурнської коси в Миколаївській обл.), розкопки затонулої частини античного міста Акра (Вахонєєв В.В.), і виявлення пропалого безвісти в 1944 р. підводного човна ЧЧФ «Щ-216» (акваторія півострова Тарханкут).

В 2014 р. в зв'язку з анексією Криму призупинило свою офіційну діяльність єдина в Україні державна установа, яка займалася питаннями підводної спадщини – Чорноморський центр підводних досліджень. На 1.02.2019 р. залишаються недоступними 49% берегової смуги України і 51% пам'ятників (безпосередньо акваторія АР Крим). Ситуація в питанні збереження цих об'єктів характеризується як не керована. Правоохоронними органами фіксуються факти розграбування і не санкціонованого підйому підводних пам'ятників. Головні державні музейні заклади присвячені морській історії України залишилися в Криму (м. Феодосія, Севастополь і Балаклава). В результаті анексії Україна втратила доступ до всіх колекцій і експозицій цієї тематики.

В 2015 р. розвиток підводно-археологічних досліджень в Україні продовжує Науково-дослідний інститут пам'ятнико-охоронних досліджень Міністерства культури України. З 2006 по 2015 рік п'ять офіційних делегацій України в Конвенції ЮНЕСКО “Про охорону підводної культурної спадщини” активно популяризували досягнення української науки, вносили пропозиції про удосконалення механізму збереження підводної спадщини. Вчені “Чорноморського центру підводних досліджень” приймають участь, як експерти і свідки, в роботі слідства Міжнародного трибуналу (м. Гаага) по арбітражному провадженні з метою захисту прав прибережної держави в прилеглих до Криму морських зонах в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці.

В 2017 р. вчені, при підтримці Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності (заступник голови Комітету, голова підкомітету з питань державної політики в сфері свободи совісті і релігійних організацій Єленський В.Є.) ініціювали Закон України від 8 січня 2018 р. № 2289-VIII «Про внесення змін в Закон України «Про охорону культурної спадщини» (про надання об'єктам підводної культурної спадщини статусу Морського меморіалу)».

З 2017 по 2018 рр. Центральним військово-морським музеєм України в ході експедицій було обстежено 75% донної поверхні акваторії Північного Причорномор'я (територіальні води які прилягають до узбережжя Миколаївської і Херсонської областей) і виключної економічної зони України в районах Каркінітської затоки і Одеської банки. На основі отриманих результатів доповнена мапа розташування об'єктів підводної культурної спадщини України. Всього, додатково, на донній поверхні виявлено ще 507 об'єктів, з них 15 попередньо ідентифіковані. Серед них є об'єкти які можуть належати палеоліту/неоліту, античності, середньовіччю (Візантійська імперія), до подій Російсько-турецьких війн, Першої і Другої світових війн. Серед знахідок не ідентифіковані архітектурні споруди, вітрильні і веслові плавзасоби, цивільні і військові судна і кораблі, катери, різні зразки авіатехніки. Інформація про наявність більшості виявлених об'єктів, які мають відношення до ХХ ст, отримана з фондів Bundesarchiv, Abteilung Militararchiv (Freiburg). Особливу увагу було приділено обстеженню південно-західної частини акваторії острова Тендрівська коса (Херсонська обл.), північної частини акваторії острова Березань, Одеської банки і півострова Кінбурнська коса (Миколаївська обл.). По результатах досліджень в 2017 р. вченими-археологами музею розроблений проект створення першого в Чорному морі підводного музею, присвяченого історії Військово-морського флоту в ХХ ст. під назвою "Морської парк Тендрівський".

Значну роль в розвитку глибоководного потенціалу підводної археології України відіграло міжнародне співробітництво. В рамках спільного проекту Збройних сил України (Управління цивільно-військового співробітництва) і Уряду США (Дирекції Європейсько-Середземноморського регіону місії Агенства по захисту військовополонених) проводиться розслідування загибелі літака ВПС США над Чорним морем під час Холодної війни. Висотний, стратегічний літак-розвідник «Martin B-57f Canberra» (ідентифікаційний №63-13287) пропав 14 грудня 1965 р. Літак вилетів на виконання завдання, але на базу в призначений час не повернувся. На сьогодні в США діє державна програма пошуку загиблих громадян країни, в рамках якої Центральним військово-

морським музеєм України здійснюється пошук залишків екіпажу літака. 1 грудня 2018 р. завершено перший етап операції. Вченим вдалося локалізувати три квадрати вірогідного місця падіння «RB-57f». Дякуючи експедиції створена необхідна матеріально-технічна база, яка дозволить проведення результативних пошукових робіт, під час яких буде задіяно науково-дослідне судно ЄС «Oceania». Кінцева мета проекту – виявлення частини фюзеляжу з кабіною пілотів і підйом останків членів екіпажу для захоронення в США.

ЦВММУ позиціює себе не лише як склад морських експонатів і пов'язаною з ними інформації, але й як справжній дослідний центр, який займається вивченням морів і підготовкою експедицій. В 2020 р. вченими ЦВММУ завершено формування Наукового реєстру підводної культурної спадщини України, до якого увійшли всі відомі затонулі в водах України рухомі і нерухомі об'єкти і пам'ятники археології і історії. На протязі 2014-2020 рр. істориками акумульовано більшість існуючих, як в Україні так і за кордоном, архівних матеріалів і результатів польових досліджень. В Реєстрі, крім переліку пам'ятників які відносяться до античності і середньовіччя, додатково представлена деталізована інформація про затонулі об'єкти і військову техніку часів Першої і Другої світових війн і Громадянської війни в СРСР. Робота містить об'єктивну, багатосторонню і максимально повну фактологічну базу. Представлено інформацію про всі відомі затонулі в водах нашої країни об'єкти: поселення і міста, військові кораблі і катери, цивільні судна, військово-повітряну техніку і бронетехніку. Інформація про кожен об'єкт містить: історичну (архівну) довідку, технічні характеристики, матеріали останніх досліджень, картографічну інформацію. В переліку зафіксовано лише об'єкти, інформація про які підтверджена, як мінімум, з двох державних незалежних джерел. Об'єкти є важливими історичними свідченнями подій минулого на території України.

Всього до Реєстру включено: 2063 пам'ятки (по факту на 29.ІІІ.2020 р.).

Географічний поділ:

Акваторія Чорного моря: **1692** об'єкт;

Акваторія Азовського моря: **161** об'єкт;

Акваторія р. Дніпро та Дніпровської водної системи: **106** об'єктів;

Акваторія р. Дунай та Дунайської водної системи: **109** об'єктів;

Історичний поділ:

Період після 2-ї Світової війни: 37 об'єктів;

2-га Світова війна: об'єктів; **1595** об'єктів;

Громадянська війна в СРСР: **55** об'єктів;

1-ша Світова війна: **31** об'єкт;

Російсько-Турецькі війни - Кримська війна – початок ХХ ст.: **264** об'єкти;

Середньовіччя: **23** об'єкти;

Антична епоха: **51** об'єкт;

Пізdnій плейстоцен, залишки пізньопалеолітичного поселення: 1 об'єкт;

Меотичний ярус неогену: 1 об'єкт;

Після анексії Криму на базі ЦВММУ заново формується єдина в Україні спеціалізована лабораторія по консервації і реставрації піднятих з води артефактів. Ряд вчених ЦВММУ отримав великий досвід робіт на базі Інституту археологічної океанографії Університету Род Айленд, США (директор Р.Д. Баллард). Історики пройшли навчання на операторів телекерованих підводних апаратів “Seaeye Panther XT-1500” (Великобританія), і пілотів глибоководних населених підводних апаратів “С-Explorer 3” виробництва Нідерландів, і здійснили навчальні занурення на острові Мальта. Обидва апарати дозволяють безпечно проводити підводно-археологічні і гідротехнічні роботи на великих глибинах.

Без перебільшення – Чорне море – унікальне місце, повне пам'ятників міжнародного значення, які вимагають термінових підводно-археологічних досліджень. А значить вчених чекає сама цікава в світі робота – писати історію. І попереду таємниці затонулих міст і кораблів, наукові відкриття і сенсації. Великий музей під назвою “Чорне море” чекає. І ми чудово розуміємо що двері до нього лише привідкриті.

*Ільєнко А.Б., полковник юстиції
(в запасі)*

*Національний військово-
історичний музей України,
м. Київ*

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА ДО ПРОЕКТУ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЦЕНТРАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО МУЗЕЮ УКРАЇНИ

20.09.2006 р. Україна, однією з перших морських держав, ратифікувала Міжнародну Конвенцію про охорону підводної культурної спадщини ЮНЕСКО (закон №164-V/164-16). Документ фактично став першим правовим державним актом, який задекларував – наша країна має надзвичайно багату і виключно цікаву підводну спадщину.

Україна – морська держава. Морське узбережжя Чорного та Азовського морів від гирла річки Дунай до Таганрогської затоки складає біля 4000 кілометрів. Заповідники на узбережжі Чорного моря за красою ландшафтів вже давно конкурують з узбережжями Середземного і Червоного морів. Але головна цінність наших морів – підводні скарби в вигляді затонулих античних міст та кораблів різних епох і націй. Жодне море планети не має такої яскравої історії. І лише Чорне море має сірково-водневий шар який є консервантом затонулих пам'яток. За інформацією Морського гідрофізичного інституту НАН України цей шар займає біля 87% обсягу Чорного моря. Саме завдяки йому Чорне море є унікальним ексклюзивним природним музеєм старовини, археологічним заповідником в якому навіть античні корабля можуть зберегтися в цілому вигляді. Доступ до пам'яток створить галузь підводного туризму, або дайвінгу, як цивілізованої галузі відпочинку, оздоровлення та освіти яка ефективно діє серед більшості

приморських країн. На 2017 рік у світі існують 57 морських музеїв які висвітлюють історію того чи іншого регіону. Всі морські держави мають спеціалізовані музейні заклади які демонструють всьому світу виключність власного історичного розвитку. Такі музеї є найціннішими родзинками туристичної сфери країн які вкладають значний внесок до бюджетної сфери держав. Морський музей в Барселоні, Британський Королівський морський музей, Морський музей в Гамбурзі – є головними музейними закладами країн які не мають на своїй території такого накопичення історичних подій які проходили від неоліту до сучасності в Україні. На сьогодні цей напрямок в Україні практично не розвивається і не використовується.

В 2019 р. на науковому обліку в сфері підводної спадщини України є 2750 затонулих кораблів та 24 античних міста і поселення розташованих під водою. Об'єкти характеризують культурну спадщину Чорноморського і Азовського морських басейнів, та Дніпровської і Дунайської річкових систем, і знаходяться в виключній /морській/ економічній зоні, територіальних і внутрішніх водах України. В ході кожного експедиційного сезону археологи України відкривають по декілька десятків нових підводних пам'яток. Зареєстровано всі відомі затонулі в водах України об'єкти (поселення та міста, кораблі, військово-повітряна техніка та бронетехніка) від античності і середньовіччя до новітньої історії. Свою чергу на музеєфікацію на дні чекають 1270 пам'яток (готова музейна експозиція). Страхова вартість цих наукових і матеріальних цінностей складає біля 5 млрд. євро. Всі об'єкти є важливими історичними свідченнями подій минулого в водах України. Античні та середньовічні об'єкти мають виключну наукову і матеріальну цінність. Частина з них не має аналогів в історії світових підводних досліджень, і без перебільшення є світовим надбанням культури та науки. Значення цих пам'яток високо оцінено в 2013 р. з боку ЮНЕСКО.

У 2014 р. в зв'язку з анексією Криму зупинила свою діяльність єдина в Україні державна установа яка займалася питаннями підводних пам'яток – кримська республіканська установа «Чорноморський центр підводних досліджень». В цьому ж році науковці Центру, виїхали з півострова до м. Київ. Вдалося також евакуювати частину музейних фондів та матеріально-технічної бази Чорноморського центру. Та саме головне – повністю вдалося евакуювати архівні електронні та письмові фонди Центру (координати місць загибелі всіх затонулих кораблів).

На 1.06.2020 р. залишаюся недоступними 49% берегової смуги України (безпосередньо акваторія АР Крим). Ситуація в питанні збереження цих об'єктів характеризувалася як катастрофічна. Правоохоронними органами фіксуються багаточислені факти розграбування і знищення підводних пам'яток. При таких темпах розграбування доступних об'єктів, через 2-3 роки є реальний шанс їх повної втрати як пам'яток історії України. Головні державні музейні заклади присвячені морській історії України залишилися в Криму (мм. Феодосія, Севастополь і Балаклава). В результаті анексії Україна втратила доступ до всіх колекцій і експозицій цієї сфери.

Пропозиція:

В зв'язку з вищевикладеним виникла пропозиція про розвертання на материковій частині України єдиної музейної установи присвяченої морській історії – Центрального військово-морського музею України (далі - Музей). Головним базовим приміщенням музею передбачається приміщення Одеського військово-історичного музею (м. Одеса, вул. Пирогівська, 2/4).

Скоробогатов М.С., курсант

*Національна академія Сухопутних
військ імені гетьмана Петра
Сагайдачного, м. Львів*

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ВІЙСЬКОВО – МОРСЬКИХ СИЛ, ВІЙСЬКОВО – ПОВІТРЯНИХ СИЛ ТА СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В ХОДІ ФОЛКЛЕНДСЬКОЇ ВІЙНИ

Військовий конфлікт Аргентини з Великобританією за право на володіння Фолклендськими островами відбувся майже 40 років тому, однак є до сих пір актуальним для вивчення з військової точки зору, адже став єдиним зразком локального конфлікту між двома розвиненими країнами, в якому одночасно були задіяні флот, авіація і сухопутні війська. В світовій історіографії даний конфлікт розглядали американські дослідники М. Гастінгс і С. Дженкінс в своєму ґрунтовному дослідженні під назвою «The Battle for the Falklands», увагу в якій дослідники звернули саме на військовий аспект даного конфлікту. Серед праць виданих в Великій Британії особливо вирізняється праця «Battle Atlas of the Falklands War 1982 – by Land, Sea and Air» Г. Сміта, яка надає докладну ілюстрацію бойових дій, при цьому намагаючись залишатися в рамках наукового об'єктивізму. В вітчизняній історіографії проблемою висвітлення конфлікту займався Д. Татарков у праці «Конфликт в Южной Атлантике: Фолклендская война 1982г.», плюсом якої було широке використання іспаномовних джерел, але з військової точки зору ця праця не може рахуватися всеосяжною.

В більшості досліджень історики приділяють більше уваги технологічній стороні бойових дій, приписуючи перемогу британців їхній перевазі в плані технологій, однак справжня причина крилася в організації взаємодії флоту, авіації і сил десанту. І взаємодія ця була

породжена саме необхідністю координації дій флоту, повітряних сил та десанту перед власне самою операцією.

Наприкінці березня 1982 року, коли аргентинська військова машина закінчувала останні приготування до вторгнення на Фолклендські острови, прикриваючись спільними аргентино – уругвайськими навчаннями, міністерство оборони Великобританії дало розпорядження командуванню Військово – морських Сил про відправку трьох атомних багатоцільових підводних човнів, але ВМС мали одну субмарину, готову до виходу. Перша реакція на розпорядження міністерства оборони в штабі підводного флоту в ставці ВМС в Нортвурді викликала здивування, однак атомна субмарина HMS «Спартан» була негайно відізнана в доки Гібралтару, біля якого приймала участь в навчаннях. Там навчальні торпеди були замінені на бойові (зняті з дизельного підводного човна «Оракул») і субмарина за 48 годин вже була на шляху до Фолклендських островів. Атомний підводний човен HMS «Сплендід» вийшла наступної доби, а підводний човен HMS «Конкверор» - через чотири доби, з бази підводного флоту в Фаслейні. Фактично підводний флот Великобританії був не в стані оперативно зреагувати на військову загрозу, що було зумовлено не стільки неготовністю командування до дій, скільки тим, що британський уряд з середини 60-х років скорочував видатки на власні військово – морські сили. Ситуацію врятувало командування флоту, яке не боялося проявити розумну ініціативу. Зустріч начальника головного морського штабу, сера Генрі Ліча з старшим оперативним складом сталася в другій половині 29 числа, коли було віддано розпорядження про відправку атомних човнів до Фолклендів. Військові підняли питання про вірогідну необхідність відправки більш чисельного оперативного з'єднання, було об'єктивно оцінено сили аргентинського флоту, і готовність матеріальної частини британського флоту до ведення бойових дій в значному віддалені від своїх баз. Сер Генрі Ліч висунув ідею

застосування всього британського флоту проти гідного противника. Для більшості офіцерів ця ідея була утопічною: міністерство оборони збиралося через кілька років ліквідувати авіаносні і морські десантні ударні групи. Проте, на базі 1 флотилії, за згоди прем'єр – міністра, Маргарет Тетчер почали завчасно формувати оперативне з'єднання під командуванням талановитого командувача флотом сера Джона Філдгауза. Отримавши повідомлення про захоплення Аргентиною Фолклендських островів, прем'єр – міністром Великобританії було скликано екстрене засідання кабінету міністрів, на якому зокрема було сформовано Військовий кабінет. В нього входили сама Маргарет Тетчер, міністр оборони і командувачі родів військ. В його обов'язки входило загальне керівництво операцією по звільненню Фолклендських островів. Також в негайному порядку було сформовано штаб управління, під керівництвом адмірала Філдгауза, 317 і 324 оперативні з'єднання. Для забезпечення дій даних підрозділів було мобілізовано 70 суден торговельного флоту, серед яких було 4 лайнера, 3 пороми, 6 ролерів, 5 контейнеровозів, 8 універсальних суден, 23 танкери, 3 танкери – хімовози, 4 буксири, 2 спеціальних кораблі для обслуговування нафтопромислів, і 5 рибацьких траулери. Крім того, урядом було закуплено озброєння на суму більш ніж 60 млн. доларів.

Після завершення приготувань, з 1 по 5 квітня сили 324 оперативного з'єднання були відправлені в Південну Атлантику, а з 6 по 9 квітня на десантні кораблі відбувалося завантаження особового складу і техніки 3-ої бригади морської піхоти і 5-ої піхотної бригади. Проміжною базою для цих сил мав стати острів Вознесіння. В цілому британський план дій в Південній Атлантиці полягав в наступному: 317 – е оперативне з'єднання королівських ВМС Великобританії повинно було не пізніше 30 квітня підійти до 200-мильної військової зони, оголошеної навколо островів. Імітацією проведення десантної операції в районі Порт – Стенлі спровокувати аргентинський флот на активні дії і завдати йому поразки за

допомогою підводних човнів. Завоювавши перевагу на морі, в взаємодії з дальньою авіацією Військово- Повітряних Сил забезпечити локальну перевагу в повітрі, і після оточення острова створити сприятливі умови для проведення десантної операції, і захоплення адміністративного центру острова.

В умовах нестабільної внутрішньої і зовнішньої політичної ситуації, Великобританії і особисто Маргарет Тетчер потрібний був швидкий воєнний успіх . Треба було піти на таке застосування військової сили, яке при мінімумі витрат і незначній протидії сил противника гарантувало б успіх. Острів Південна Георгія, події на якому власне і послужили причиною для війни ідеально підходив для цієї цілі, оскільки британське військове керівництво не мало достатньо великих сил в регіоні, і по даним британської розвідки, аргентинці не мали на острові великих сил. Розташування Південної Георгії далеко від материка робило неможливою підтримку аргентинського гарнізону з повітря, а присутність британських підводних човнів повинно було б завадити діям аргентинського флоту. Успішне проведення такої операції демонструвало б тверду позицію Великобританії в питанні щодо приналежності островів. Саме ці причини і спонукали Маргарет Тетчер віддати 7 квітня розпорядження адміралу Філдгаузу в найкоротші терміни відновити військову присутність Великобританії на Південній Георгії. Операція отримала назву «Параквейт».

Для захоплення островів було сформовано десантну групу, що складалася з спецпризначенців. У взаємодії з кораблями і авіацією десантній групі вдалося змусити аргентинський гарнізон в Лейті капітулювати 26 квітня. В подальшому британському флоту і авіації вдалося остаточно перехопити ініціативу, після загибелі аргентинського крейсера «Адмірал Бельграно», аргентинський флот припинив будь-які дії в акваторії Фолклендських островів, а авіація Аргентини, незважаючи на успіх (було потоплено есмінець «Шеффілд») понесла великі втрати від

винищувачів «Sea Harrier». В подальшому Королівським ВМС і ВПС вдалося блокувати аргентинський гарнізон в Порт – Стенлі. Поступово бойовий дух гарнізону падав. 9 червня сили британського десанту були зосереджені для вирішального штурму, а 12 червня почалась операція по звільненню висот навколо Порт – Стенлі. Незважаючи на доволі сильний аргентинський спротив, британські частини за підтримки сухопутної артилерії та підрозділів ВПС 15 червня взяли Порт – Стенлі і підняли прапор над резиденцією губернатора. Фактично на цьому активна фаза бойових дій була закінчена.

Аналізуючи успіх дій Великобританії в ході війни можна прийти до висновку, що саме розумна взаємодія ВМС, ВПС, та частин Сухопутних Військ стала запорукою перемоги. На відміну від Аргентини, де флот, авіація і сухопутні війська діяли без координації дій, війська Великобританії діяли як єдиний організм саме завдяки створенню Військового кабінету. Тим самим було доведено, що в умовах проведення бойової операції з залученням різних родів військ, необхідно утворювати командування, які б не залежали від командувачів родів військ, а лише від власне тих людей, під чиїм керівництвом і здійснювалися операції.

Список використаної літератури:

1. Хастингс Макс, Дженкинс Саймон. Перевод с английского А. Колина. Битва за Фолкленды. — М.: Эксмо, 2014. — 704 с.
2. Вудворд С. Фолклендская война. Мемуары командующего Фолклендской ударной группы. — Симферополь: Доля, 2005.- 430 с.
3. Sir Lawrence Freedman. The Official History of the Falklands Campaign Vol. II, – London, 1996. - 620 p.
4. Fremont-Barnes G. The Falklands 1982: Ground operations in the South Atlantic (Osprey Campaign № 244),p. 20.

Черних В.О., курсант
Дяченко В.І., кандидат
педагогічних наук

*Інститут Військово-Морських
Сил Національного універси-
тету “Одеська морська
академія”, м.Одеса.*

МЕТОДИКА ЗАГАРТУВАННЯ ТІЛА І ДУХУ КОЗАКІВ НА ЗАПОРІЗЬКІЙ СІЧІ (ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІЗ СУЧАСНІСТЮ)

Сучасний стан розвитку українського суспільства позначився посиленням уваги до відродження духовних істин, повернення до витоків формування громадянських ідеалів. Це зумовлено нагальною потребою духовного відродження української нації, подолання ціннісного вакууму і загальної соціальної кризи.

Об’єктом дослідження у вибраній темі послужили філософсько-педагогічні праці І. Беха[1], В. Зеньковського[2], В. Онищенка[3], Т. Тюріної[4] та ін., які аргументовано доводять, що сучасна педагогіка сприяє об’єднанню людей, даючи їм спільне підґрунтя спільності життєвих прагнень та інтересів. Вчені в історичній проекції показали, що *козацька педагогіка – система поглядів на навчання і виховання, що традиційно склалася у середовищі українських козаків на Запорізькій Січі, яка є складовим елементом народної педагогіки*. Проведене дослідження аргументує, що козацька педагогіка синтезувала гуманізм і глибокий демократизм українського світогляду, загартовувала тіло та дух козаків, виховувала великий пласт національних традицій, багатий досвід самоврядування та рівень формування правосвідомості.

Козацька система виховання заперечувала політичне прислужництво, рабську психологію, втрату людиною самостійності й гідності, слабкодухість, пасивність, невіру в свої сили. Одним із найвищих здобутків цієї системи виховання – це виховання у людей нестримного прагнення волі, жаги до активного життя[6].

Козацька педагогіка в усній формі зберегла, передаючи з покоління в покоління найкращі духовні цінності народу, досвід

фізичного виховання, формування і навчання особистості, не зафіксовані письмово прогресивні й результативні форми, методи, засоби виховного впливу на дітей. Серед історико-педагогічних і методичних узагальнень цієї багатоаспектної проблеми особливо значущими є роботи С. Сірополька[5], М. Стельмаховича[7], А. Цьося[8,9], О. Шпака, І.Трухіна[10], Ф. Щербини[11], К. Юр'євої[12] та ін.

Однак, як показало вивчення джерел, на сьогодні відсутні цілісні дослідження теорії та практики національного, громадянського виховання молоді з урахуванням кращих досягнень козацької педагогіки, традицій і надбань фізичної культури козацького побратимства.

Метою дослідження даної роботи є: вивчити та узагальнити особливості організації та змісту загартування тіла та духу козаків на Запорізькій Січі, здійснив шипорівняльну характеристику із сучасністю.

Починаючи з перших років свого існування, Запорізька Січ майже безперервно вела важку збройну боротьбу з загарбниками. Такі специфічні умови призвели до того, що запорізьке козацтво в досить короткий історичний проміжок часу виробило одну з найпередовіших на той час систем підготовки воїнів.

Відомо, що переважну більшість запорізького воїнства складали прості селяни, котрі практично не мали військового досвіду[13]. Отже, для ефективного виховання воїнів необхідний був постійний військово-фізичний вишкіл. При цьому складна військова ситуація сприяла поширенню військово-фізичної підготовки українського народу, і майже все населення України «... було в неустанній її виправі»[14]. Павло Алепський, подорожуючи разом зі своїм батьком Україною так характеризує побут українського народу того часу: «Вони від дитини вчаться їздити верхи, стріляти з рушниць і луків та бути відважними» [15].

Розглядаючи особливості фізичної культури Запорізької Січі, необхідно в першу чергу зупинитися на особливостях фізичної культури всього українського народу. Адже в системі народної української освіти (і в теорії і на практиці) переважав комплексний підхід до виховання, де поруч з вдосконаленням моральних якостей велика увага приділялась і тілесному (фізичному) вихованню дітей.

Важливу роль у вихованні української молоді (особливо сільської) відігравали парубоцькі громади – своєрідні об'єднання неодружених юнаків. До громади приймали хлопців, які досягнули 16–18 річного віку, причому громада особливу увагу звертала на зріст та фізичну силу нового товариша, маючи надію придбати в його особі хорошого бійця. Парубоцькі громади високо цінували в своїх товаришах сміливість, кмітливість, а за порушення загальноприйнятих норм життя (пияцтво, крадіжки тощо) ганебно виганяли з членів громади.

При обранні отамана головними рисами претендента мали бути: природна краса, високий зріст, значна фізична сила, зовнішнім своїм виглядом кандидат в отамани мав викликати до себе довіру, а також бралися до уваги його розумові здібності.

Як правило, під час народних гулянь члени парубоцьких громад широко застосовували різноманітні види боротьби, танців, багато різновидів рухливих ігор: «у багатьох селах молодь незріла влаштовує гуляння, ... причому займається боротьбою, співом...»[11].

В Україні дуже поширеними були скачки і перегони, приурочені до різдвяних свят. Взимку, окрім перегонів досить розповсюдженими були їзда на санчатах із запряженими собаками на лови. Серед найменших дітей популярним було ковзання на льоду[16]. В довгі зимові вечори молодь випробовувала свої сили в грі у шахи, які були відомі на Україні ще з княжих часів. У весняні та літні дні серед молоді поширеними були ігри з м'ячами та кулями[15].

Поряд з означеними вище елементами фізичної культури в цей період досить поширеними були так звані ігрища, присвячені святам Івана Купала, початку хліборобського сезону, його завершенню, а також багатющі поклади інших обрядів та традицій, в яких використовувались ігри, танці, фізичні вправи.

Одним з найсильніших, найвпливовіших чинників формування своєрідного козацького укладу життя були саме надзвичайно міцні народні традиції. Високий рівень розвитку фізичної культури, як важливого компоненту всієї культури українського народу, сприяв вихованню здорового, міцного покоління людей. А це, в свою чергу, великою мірою слугувало підйому військової організації Запорізької Січі.

Завдання, які ставили перед козацьким військом війни, вирішувалися за допомогою спеціальних вишколів, імітації фрагментів передбачуваного бою, вдосконалення вміння чітко зводити табір, копати шанці, в чому козаки були неперевершеними майстрами. Описуючи військову організацію запорізького війська, венеціанець Альберто Віміна говорить: «...ця республіка може уподібнюватися спартанській, ...вони (тобто козаки – авт.) можуть змагатися зі спартанцями по суворості свого виховання...» [18].

В мирні дні, як правило, козаки свій вільний час присвячували фізичній підготовці: «об'їжджали коней, вправлялися у стрільбі, фехтуванні на шаблях, значне місце серед козацького життя займали так звані промисли: мисливство та рибальство» [17].

Звичайне повсякденне життя запорізьких козаків на Січі складалося таким чином. Козаки вставали до схід сонця, відразу вмивалися джерельною чи річковою водою, далі молилися Богу й за якийсь час після цього сідали за стіл до гарячого сніданку. Час до обіду проводили по різному: «хто об'їжджав коня, хто оглядав зброю, хто вправлявся у стрільбі...» [17].

Як бачимо, козаки використовували крім фізичних вправ і інші засоби вдосконалення, а саме: умивання холодною водою, сон на свіжому повітрі, що підкреслює досить високий рівень розвитку культури фізичної.

Також козаки досконало володіли всіма видами вогнепальної і холодної зброї. Крім цього вони досконало володіли своїм тілом. Серед козаків набули поширення багато видів боротьби, а саме бою на кулачки, «навхрест», «на ременях», «спас», але, як підкреслює дослідник козацьких одноборств В. Пилат, вершиною бойового мистецтва козаків був гопак, який з часом перетворився в народний танець [19].

В Січовій школі поруч з вправами для вдосконалення володінням вогнепальною зброєю застосовувались спеціальні вправи для вдосконалення верхової їзди, уміння володіти холодною зброєю, правити човном (чайкою, дубом), швидко плавати тощо [17]. Найулюбленішими розвагами у козаків були ігри та змагання на силу, витривалість, прудкість. Отже, під час навчання органічно поєднувалися елементи фізичного гарту з військовим вишколом.

3 викладеного вище матеріалу можна зробити таку порівняльну характеристику із сучасністю:

1. Причинами фізичного розвитку козаків була необхідність уміло і гідно захищати свою країну, народ та віру, що є такою ж причиною і сьогодні, тому що українські військовослужбовці (воїни) зараз розвивають себе фізично, щоб захистити свою країну, свій народ як і в ті часи.

2. Причинами, які впливали на фізичний розвиток молоді в часи козацтва були такі, як створення парубоцьких громад, в яких молодь розвивала себе фізично. В теперішній час юнаки підвищують свою фізичну підготовку та витривалість на заняттях з фізичної підготовки та захисту Вітчизни.

3. Січові школи, в яких навчались майбутні козаки, - це як теперішні ліцеї з підвищеною військово-фізичною підготовкою, в яких сучасні юнаки загартовують себе. У сучасній українській армії військовослужбовці покращують та загартовують себе на заняттях з бойової підготовки, майже так само як це було колись в Запорізькій Січі.

Отже, аналіз історичних матеріалів дає підстави зробити такі висновки:

1. В Запорізькій Січі функціонувала ефективна система фізичного виховання, основу якої складали елементи народної фізичної культури, звичаї та традиції українського народу: народні ігри, танці, різноманітність і багатство котрих давали можливість вирішувати переважну більшість завдань фізичного виховання і вишколу козаків. Вона носила виключно національний характер.

2. Систему фізичного виховання козаків визначають такі основні компоненти:

а) початковий відбір, де першочергове значення мав рівень розвитку фізичних і моральних якостей людини;

б) здоровий спосіб життя, а саме: ефективне використання сил природи: водні процедури (умивання водою), сон на свіжому повітрі, інші способи загартування, поміркованість у харчуванні, вживанні алкоголю;

в) національні за своїм змістом специфічні засоби та методи вишколу козаків (герці, гопак тощо).

3. В системі фізичного вдосконалення козаків переважали ігрові та змагальні форми використання фізичних вправ; часто у поєднанні з піснями або музикою.

4. Пріоритетне місце в структурі спеціальної фізичної підготовки козаків належало:

а) цілеспрямованому розвитку рухових якостей (сили, спритності, витривалості);

б) вдосконаленню навичок у плаванні, пірнанні, бігу, їзді верхи тощо;

в) вдосконаленню майстерності у володінні різними видами зброї та засобами пересування.

5. Найсуттєвішим результатом, вінцем розвитку системи фізичного виховання козаків, слід вважати національні види бойового мистецтва – гопак та спас, основу яких складають:

а) система духовного і морального виховання людини;

б) система фізичних (бойових) рухів.

6. Важливим здобутком освітянської роботи на Запорізькій Січі була реалізація принципу гармонійного виховання людини, особливо в структурі Січової школи, де поруч із загальноосвітніми предметами багато уваги приділялось психофізичному вдосконаленню майбутніх козаків.

Перелік використаних джерел і літератури:

1. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості / І. Д. Бех // Вибрані наукові праці: у 2 тт.: Т.1/ Іван Дмитрович Бех. — Чернівці: Букрек, 2015. — 840 с. — (Серія «Школа майбутнього»).

2. Зеньковский В. В. Русская педагогика XX века. — Париж, 1960.

3. Онищенко О. Історія християнської церкви на Україні. — К.: Наук. думка, 1992. — 104 с.

4. Тюріна Т. Поведінка людини в соціальному довіллі: навчально-методичний комплекс для студентів усіх спеціальностей денної та заочної форми навчання національного університету «Львівська політехніка». — Львів: СПОЛОМ, 2011. 78 с.

5. Сірополко С. Історія освіти на Україні. — К.: Наук. думка, 2002. — 912 с

6. Киевская старина [Електронна копія] : ежемес. ист. журн. — Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1882– . № 6-7 : — Электрон. текст. дан. (1 файл : 9,1 Мб). — 1887.

7. Стельмахович М. Незалежній Україні — автентичну українську педагогіку // Вісн. Прикарпат. ун-ту: Педагогіка. Івано-Франківськ, 1998. Вип. 1.

8. Цьось А.В. Розвиток фізичного виховання на території України з найдавніших часів до початку XVIII століття.- автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктор наук з фізичного виховання, 2005. 15 с.

9. Цьось А.В. Фізичне виховання в календарній обрядовості українців. Волинський державний університет імені Лесі Українки. 2000. 376 с.

10. Шпак О., Трухін І. Психолого-технологічні основи шкільного виховання: Навч. посібник, - Дрогобич: Вимір, 2003.

11. Щербина Ф. История Кубанского казачьего войска. Том I (История края). Екатеринодар: «Печатник», 1913. — 729 с.: илл.

12. Юр'єва К.А. Порівняльно-культурологічна етнопедагогіка у боротьбі з міфами педагогічної свідомості. - Постметодика, Вип. 2 (93), С. 32-40, 2010.

13. Грушевський М.С. Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII віці / Мих. Грушевський. — Київ ; Львів: Друк. «С. В. Кульженко» в Києві, 1912. — 248 с.

14. Г. Боплан. «Опис України кількох провінцій королівства польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн, сіра де Боплана в Руані, у Жана Кайуе, при королівському дворі».

15. Булос Ібн Аз-Заїм (Павло Халебський). Подорож патріарха Макарія // Дзвін. — 1990. — № 9. — С. 119.

16. Яворницький Д. І. Як жило славне запорожське низове військо / Д. І. Яворницький. — Вид. 3-тє. — Катеринослав: Друк. І. Вісьман та І. Мордхілевич, 1918. — 36 с.

17. Яворницький Д. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний // В. Щербак (упорядник, автор передмови). Коли земля стогнала. — К.: Наукова думка, 1995. — С. 309. — ISBN 5-319-01072-9.

18. Riccardo Picchio. E.M. Manolesso, A. Vimina e la Polonia, Venezia ; Roma: Istituto per la collaborazione culturale, 1965.

19. Пилат Володимир Степанович // сайт kozakfest.org.ua.

Гаврилишин Ю.І., курсант.

*Національна академія
сухопутних військ імені
гетьмана Петра Сагайдачного,
м. Львів*

АГІТАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ У 1918-1921рр.

В період української революції 1917-1921 років вперше була проголошена незалежність України і створено національні збройні сили. Досвід застосування агітаційних та прогандистських заходів у армії УНР також був першим для українців за новітньої доби, тому він привертає до себе особливу увагу. Таким чином, постає необхідність у дослідженні маловивчених елементів агітації та пропаганди армії УНР, тим паче, якщо воно дасть змогу провести історичні паралелі з сучасним етапом розвитку України.

Центральною Радою було створено вільне козацтво, тобто добровольчі військово-міліційні об'єднання, з метою охорони правопорядку. Цікавою особливістю був козацький звичай за яким їх організовували у вигляді територіальної самооборони з виборною старшиною, а керівництво за зразком січового та гетьманського урядів.

На початку 1918 року Симон Петлюра та Віктор Павленко розпочали організацію двох Сердюцьких дивізій. Сердюками називали найманих, піхотних вояків, які охороняли кордони Війська Запорозького, формували гвардію Гетьмана та охороняли його резиденцію. Сердюцькі дивізії формувалися з метою долучення до їх лав фахівців високих рангів та патріотів України. Проте, ще на стадії формування їх розкритикував уряд УНР та Володимир Винниченко.

Після перемоги антигетьманського повстання та утвердження при владі Директорії УНР, було сформоване профільне відомство в галузі агітації та пропаганди. В 1918 році Директорією був виданий Декрет про створення Управління преси та інформації, головою якого став Осип Назарук. Завдання нового відомства полягали в освідженні широких мас про самостійні та державницькі інтереси

УНР. Розгорнувши потужну агітаційно-пропагандистську діяльність, міністерство виступало невід'ємною складовою боротьби за державність. Основним видом пропаганди були друковані аркушівки та листівкова література. Цілу низку листівок було поширено у зв'язку з прилученням вояків Української Галицької армії у липні 1919 році до визвольних змагань на Наддніпрянщині. Міністерство випустило листівки, в яких висловлювалося сподівання на плідну взаємодію двох українських армій на антибільшовицькому фронті. Листівка «До галицьких жовнірів» мала підзаголовок «З приводу більшовицьких прокламацій до козаків Галицької армії», викладені в ньому тези розвінчували облудну «червону» пропаганду серед бійців УГА, знайомили їх із дійсною історією визвольних змагань на Великій Україні та постаттю Симона Петлюри, як борця за українську державу. Для запобігання провокацій, було надруковано летючку «Більшовицька брехня». Окрім того, поширювалися аркушівки серед місцевого населення, які були покликані подолати інформаційну прірву між українцями по обидва боки Збруча, сприяти втіленню в життя проголошеної Актом Злуки ідеї соборності. Вагоме значення відігравали агітки про поповнення добровольцями Армії УНР, оповіщення до населення про формування «Кінного коша», заклики до жіноцтва допомагати воякам. У листівковій формі представлялися також деякі накази Головного отамана Армії УНР, обмін вітаннями між Республіканськими Військами та повстанським табором зі взаємними запевненнями провадити спільну боротьбу проти більшовиків. Друкувалися, у вигляді метеликів, більш ємнісні тексти, котрі мали вплинути на апатичні настрої подільського селянства. В листівці писалося про байдужість українців до виконання громадянських обов'язків, відсутність любові до рідного краю, недалекоглядність, нарощення сил ворогом та нерозуміння прийдешньої небезпеки. Наприкінці агітка закликала схаменутись та, пам'ятаючи про подвиги і жертвовність лицарів України, зробити маленький внесок в оборону держави.

Невід'ємним заходом з проведення агітації та пропаганди була українізація частин російської армії. Перші частини українського війська отримали назви на честь гетьманів та

керівників Запорізького війська. Цілком логічним є звернення до часів козацької доби, адже тоді Україна мала державність та військо, яке неодноразово здобувало перемоги на полях битв. Оспівування та романтизм козаччини від кінця XVIII століття передавав «козацький бойовий дух» тих часів та сприяв хронологічному наближенні періоду запорожців до вояків УНР.

З початком процесу становлення преси, був надрукований «Вістник Українського Військового Генерального Комітету», який мав на меті: інформування про військове життя на фронті і в тилу, політичне, культурне, економічне становище в Україні. Згодом, на зміну старому віснику, були випущені «Вістник Генерального Секретаріату Військових Справ» та «Військово-науковий Вістник Генерального Штабу УНР». Останній призначався для найвищого складу військ і флоту УНР. У ньому були опублікована інформація, щодо важливих військово-політичних та військово-економічних питань. В усіх часописах була одна мета – об'єднання українських сил, задля розбудови війська та держави.

Чимало українських військових частин отримували найменування на честь видатних діячів української військової історії. Так, існував Запорозький полк кінних гайдамаків імені Костя Гордієнка, Запорозький піхотний полк імені Гетьмана Петра Дорошенка, Стародубський полк імені Гетьмана Івана Скоропадського, Полтавський полк імені Гетьмана Петра Сагайдачного, кінний полк імені Тараса Шевченка, полки імені Мазепи і Гонти, курінь імені Наливайка тощо. На добровольчих засадах було організовано Гайдамацький кіш Слобідської України – одну з найбільш боєздатних українських частин періоду першої більшовицько-української війни.

Однією з перших спроб організувати ідеологічний вплив на військових було створення «Статуту української народної армії ЗС УНР». Згідно з поглядами тодішньої влади – регулярні війська сприймалися, як засіб панування над трудовим людом, тому метою влади було скасування армії. Проте, ідеологічні погляди не дозволяли реалізувати сусідні держави, армії яких загрожували незалежності України. Владою також передбачалося, що збройні сили в умовах мирної обстановки мають бути переформатовані у

народну міліцію. Вважалося, що захист держави від ворога – обов'язок кожного громадянина УНР.

В УНР були впроваджені «козацькі» звання, які використовувалися усіма українськими державними утвореннями періоду Української революції, оскільки, як було сказано раніше, їхнім ідейно-історичним підґрунтям були козацькі часи.

Разом з законом «Про утворення Українського Народного Війська» 3 січня 1918 року, військові частини в УНР отримували назви частин відповідно до традицій часів козаччини. В процесі розбудови війська – ставка робилася на фахівців високих рангів, яким було байдуже до української ідеї. В армії відчувався серйозний брак ідеологічної роботи та використання історичних знань в пропагандистській та агітаційній діяльності. Тому у жовтні 1918 року гетьманом Павлом Скоропадським було прийнято рішення, видати універсал «Про відродження козацького стану». Державний керманіч сподівався привернути увагу національно-свідомого контингенту, однак незабаром Гетьманат зазнав краху, тому ідея відродити козацький стан залишилася нереалізованою.

Суттєві зрушення в питаннях ідеологічної роботи з'явилися з приходом до влади Директорії. Було утворене відомство, яке відповідало за видавничу та пропагандистську діяльність. 31 грудня 1918 року Директорія видала декрет «Про утворення управління преси та інформації», згідно з яким було створено міністерство преси та пропаганди УНР. До складу відомства увійшли вже існуючі установи: Українське телеграфне агентство, Управління всіх радіотелеграфів на Україні, Бюро преси, Центральне інформаційне бюро, Інформаційне бюро армії, Державна друкарня, Центральне управління у справах друку, урядові часописи тощо.

В 1919 році наказом міністра морських справ УНР Михайла Білінського, кораблі, які будували в Миколаєві, отримали українські назви замість російських: лінкор «Соборна Україна», колишній «Імператор Микола І»; легкі крейсери «Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний», колишній «Адмірал Істомін»; «Гетьман Богдан Хмельницький», колишній «Адмірал Нахімов»; «Гетьман Петро Дорошенко», колишній «Адмірал Лазарєв»; «Тарас Шевченко»,

колишній «Адмірал Корнілов»; плавбаза підтримки підводних човнів «Дніпро», колишній «Ельборус».

В умовах ведення бойових дій на кілька фронтів значна увага в Армії УНР приділялася питанням контрпропаганди. З метою протидії більшовицькій та білогвардійській пропаганді, командування Армії УНР видало накази про заборону писемної та усної агітації проти Директорії і Головного Командування військ УНР, незалежності і об'єднання українських земель в одну національну державу і за введення на територію України іноземних військ. Державною мовою у відновленій Українській Народній Республіці проголошувалася українська, вона була обов'язковою для вживання в армії, на флоті, в усіх урядових і громадських установах.

Командування Армії УНР дбало про підвищення рівня національної свідомості та освіти своїх військових. При кожній військовій частині, чисельністю не більше полку, створювалися бібліотеки-читальні. Їх наповнення становили книги різного характеру: для розвитку світогляду козаків, виховання любові до України, формування вірності інтересів України та служили нагадуванням про історичні традиції «Українського лицарства». При бібліотеках-читальнях засновувалися курси і школи загальноосвітнього характеру. Значну увагу, у контексті ідеологічного впливу, командування Армії УНР приділяло поширенню серед військовиків ідеалів соборності українських земель, що стосувалося насамперед об'єднання УНР і ЗУНР у грудні 1918 року. Політичне і військове керівництво УНР стояло на позиціях об'єднання в межах Української Народної Республіки усіх етнічних українських земель. Уряд і військове командування, почали приділяти особливу увагу проблемі використання історичних знань в агітаційно-пропагандистській та контрпропагандистській діяльності, коли українські війська опинилися у таборах інтернованих на території Польщі, Румунії і Чехо-Словаччини. Тоді перед Симоном Петлюрою постало питання про збір матеріалів з історії Української революції. 3 грудня 1920 року Симон Петлюра звернувся до міністра закордонних справ УНР із пропозицією розробити і видати кількома європейськими мовами «Синьо-Жовту книгу», в якій були б зібрані документи та історичний нарис боротьби України за суверенітет і

незалежність, а також про її міжнародне визнання. 25 серпня 1921 року з'явився наказ «Про збір матеріалів з історії національно-визвольних змагань українського народу». Накази в оригіналах і копіях, історії військових частин, денники бойових подій, мапи, диспозиції, реляції, рукописи, прапори, печатки, фотографії, малюнки та інші джерела повинні були надійти до зберігання до Головного військово-історичного музею-архіву. Ці заходи повинні були сприяти зростанню рівня національної свідомості, підтриманню патріотичних почуттів серед українських військових, що опинилися у вигнанні, а також поширенню серед зарубіжної громадськості і політичних кіл знань про Українську революцію, боротьбу українського народу за незалежність. Таким чином, досвід українських регулярних армій яскраво засвідчив, що активне використання історичних знань є неодмінною умовою проведення агітаційних і пропагандистських заходів, формування у особового складу пошани до героїчного минулого, відданості ідеям захисту незалежності, суверенітету і територіальної цілісності своєї країни. Однак в умовах визвольної боротьби українського народу цим питанням все ж приділялося недостатньо уваги.

Досвід УНР є гідним прикладом інформаційного протистояння агресорові, проте протягом усього періоду Української революції так і не було сформовано українську державницьку ідеологію. На заваді цьому стала низка чинників: слабкість українського національного руху внаслідок тривалої бездержавності і асиміляційної політики імперій, доволі низький рівень національної самосвідомості серед українців, значне поширення соціалістичних ідей в народі, сповідування соціалістичних ідей більшістю політиків УНР, внутрішня і зовнішньополітична нестабільність, часті зміни політичних режимів, Центральна Рада – Гетьманат – Директорія. Але не зважаючи на вкрай несприятливі для учасників українських національно-визвольних змагань умов бойових дій, відчутного ворожого агітаційно-пропагандистського впливу на населення й армію, потребує подальшого вивчення та популяризації.

Шуляк В.О., курсант.

*Дяченко В.І., кандидат
педагогічних наук.*

*Інститут Військово-Морських
Сил Національного університету
“Одеська морська академія”,
м. Одеса.*

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРМІЇ ЗА ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Російська федерація веде проти України гібридну війну, важливою складовою якої є інформаційна війна. А патріоти України – оборонці рідної держави - можуть виховуватися лише на прикладах героїчних вчинків та мужнього протистояння попередніх поколінь українських борців.

Аналіз наявної літератури з документальною базою про часи УНР та публікацій Винниченка, Удовиченка, Греків дає нам можливість висвітлити імена видатних українців, що стояли напочатках відродження української національної армії, а також прослідкувати процес становлення армії УНР.

Отже, метою нашого дослідження є висвітлення процесу становлення української національної армії у 1917-1918 роках.

На момент першої світової війни в лавах російської армії (в 1917 р.) налічувалось близько 3,5 млн. українців. Близько 60 дивізій діючої російської армії мали у своєму складі значний контингент вояків-українців.

Навесні 1917 р. з початком революції в армії стали виникати українські національні гуртки. Вони виникали скрізь, де були українці – у московському та петроградському гарнізонах, на Північному фронті, у Выборзі та Владивостоці, Томську та

окупованому росіянами Трапезунді, серед моряків Чорноморського та Балтійського флотів.

10 квітня 1917 року у Києві відбулося віче українських солдатів-фронтовиків, яке ухвалило вимагати від Тимчасового уряду створення української армії в складі російської, виділення на фронті солдатів-українців в окремі військові частини, формування у тилу полків, для яких статутною мовою була б українська.

Проте українські соціалістичні партії, що мали найбільший вплив в українській Центральній Раді в 1917 р., тривалий час негативно ставились до ідеї створення регулярної армії взагалі, розглядаючи її як „зброя сили" в руках „правлячих класів".

На початку травня 1917 р. група політиків, які трималися інших поглядів на організацію української армії, за допомогою патріотично налаштованих офіцерів київської залоги ініціювала створення 1-го Українського імені гетьмана Богдана Хмельницького козацького полку.

А 18–21 травня у Києві відбувся I Всеукраїнський військовий з'їзд, на якому були присутні більше 700 делегатів, що представляли 993 тисяч українців-військових армії і тилу. З'їзд висунув вимогу національно-територіальної автономії України, було створено керівний орган українського військового руху – Український військовий генеральний комітет (УВГК). Комітет невдовзі очолив один з чільних діячів Української соціал-демократичної робітничої партії, відомий публіцист Симон Петлюра.

22 травня УВГК звернувся до російської влади з клопотанням дозволити українізацію військових частин. Спершу це звернення залишилося без відповіді, але невдовзі російський Тимчасовий уряд висловив принципову згоду на українізацію трьох армійських корпусів на Південно-Західному фронті.

Після Військового з'їзду 10 червня 1917 р. українська Центральна Рада проголосила Перший універсал, який декларував

проголошення автономії України у складі демократичної Росії та визначав, що головним джерелом влади в країні є український народ.

4 липня 1917 року з метою проголошення незалежності України відбувся збройний виступ самостійників - українізованих військових частин (2-го українського полку імені Павла Полуботка). Захопивши вночі зброю в казармах 1-го запасного Українського полку, вони оточили Центральну Раду з вимогою відкликати II Універсал як зрадницький, захопили штаб міліції, заарештували коменданта міста, зайняли інтендантські склади, намагалися захопити скарбницю і банк, розпочали перестрілку з юнкерами та солдатами 2-го запасного понтонного батальйону, висланими проти них штабом Київського військового округу. Акція була придушена російськими військовиками на прохання керівництва Центральної Ради.

До листопада 1917 р. у більш-менш повному обсязі українізувався лише 34-й армійський корпус на Південно-Західному фронті на чолі із майбутнім гетьманом Павлом Скоропадським. Всі інші з'єднання вдалося українізувати лише частково.

2 листопада 1917 року у Києві пройшов 3-й Військовий з'їзд, після якого через 5 днів Центральна Рада опублікувала Третій універсал, який проголосив Українську Народну Республіку (УНР), формально не пориваючи федеративних зв'язків з Росією, і демократичні принципи республіки.

У листопаді 1917 році генеральний секретар військових справ УНР Симон Петлюра розгорнув активну діяльність зі створення національних збройних сил. Перші накази Петлюри були спрямовані на відновлення в українських частинах військової дисципліни й скасування виборності командного складу. В армії запроваджувалася національна військова термінологія: рота стала називатись сотнею, батальйон – курінем, корпус – кошем тощо. На початку грудня 1917 р. був створений український Генеральний штаб на чолі з генералом Борисом Бобровським.

Почалося формування українських частин в різних регіонах України (наприклад, на Херсонщині й Катеринославщині розгорталися одразу три українські дивізії).

Національні частини київської залоги були зведені в 1-шу і 2-гу Сердюцькі дивізії, а 34-й корпус генерала Павла Скоропадського перейменовано на 1-й Український.

Але творцям української армії довелося зіштовхнутися з труднощами, породженими революційною анархією. В деяких українських частинах занепад військової дисципліни швидко став звичайним і повсякденним явищем. Не менш важливою проблемою була й гостра нестача командних кадрів.

На Чорноморському флоті в Севастополі діяли Українська Чорноморська громада на чолі з В'ячеславом Лощенком, військовий клуб ім. Івана Сірка й інші національні організації. Згодом були створені Чорноморський Український військовий комітет, Центрофлот та Рада військових і робітничих депутатів. В усіх гарнізонах флоту, на більшості кораблів та полків, в портах та в навчальних закладах були створені українські організації, 75-90% особового складу частин Чорноморського флоту складали українці.

До складу Центрофлоту - колегіального органу з керівництва всім особовим складом флоту – увійшли майбутні командувачі Української Військової Фльоти: капітан 1 рангу Остроградський М.М., який однозначно зайняв чітку і тверду позицію щодо відродження державного флоту України, капітан 1 рангу Клочковський В.Є., прихильник українських національно-патріотичних організацій. Під час виборів Севастопольської Ради до неї увійшло 50 українських соціал-революціонерів, прихильників Центральної Ради. А член Центральної Ради і Загальноукраїнської Ради військових депутатів Величко К. був обраний головою Севастопольської Ради. Депутатом Ради було обрано і М.Остроградського.

У 1917 року на Балтійському флоті також розгорнувся український військовий рух. Зусиллями моряків-українців капітана

другого рангу Злобіна М., старшого лейтенанта Білинського М.І. та лейтенанта Шрамченка С. постає «Український воєнно-морський революційний Штаб Балтійської Фльоти». Цей штаб організаційно об'єднав моряків-українців, які служили на Балтійському флоті, активно пропагував ідеї української автономії. Тоді на Балтійському флоті кількість моряків, які вважали себе українцями, становила понад 12 000 осіб. З ініціативи Білинського М., Шрамченка С. та інших активістів вдалося «українізувати», тобто шляхом обміну особовим складом з іншими кораблями створити українські залоги на крейсері «Світлана» та ескадрених міноносцях «Україна» і «Гайдамак». 12 жовтня 1917 року на цих кораблях було піднято український синьо-жовтий прапор. Того ж 12 жовтня 1917 року на Чорноморському Флоті вирішили на всіх кораблях і установах флоту на один день підняти національні українські прапори та стеньгові сигнали «Хай живе вільна Україна». З цієї нагоди у Севастополі, Одесі, Миколаєві, Херсоні, Євпаторії, Феодосії та Керчі пройшли масові маніфестації на підтримку незалежності України.

9 лютого 1918 року у с. Гнатівка (м.Ігнатівці) під Києвом за наказом міністра військових справ УНР О.Жуківського створено перший підрозділ української армії - Запорізький загін із 3000 козаків-добровольців.

Отже, українські військовики були чи не найпершими, хто висунув вимоги автономії, а згодом - і незалежності України під час української національної революції 1917-1921 рр., вони були тим важелем, хто примусив українську політичну еліту еволюціонувати від ідей політичної автономії та федерації до усвідомлення власної державної незалежності. Таким чином через більш як 300 років польського та австрійського поневолення, після майже 300 років московської окупації та знищення московськими загарбниками Запорізької Січі у 1775 році, відбулося відродження національної української армії – Дієвої армії УНР, в якій вояки називали себе козаками і віталися: "Слава Україні!".

Список використаних джерел і літератури:

1. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О.Кресіна (керівник), О.В.Кресін, В.П.Ляхощкий, В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.1. – 583 с.
2. Полонська–Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2 . Від середини ХУІІ століття до 1923 року. 3-тє вид. – К.: Либідь, 1995. 608 с.
3. В.Винниченко. Український мілітаризм. /Робітнича газета, 12 квітня 1917 року.
4. Микола Удовиченко. «О начале украинского национального движения в русской армии, 1917—1918».
5. Чалий Б. Волі народної дзвін і шана героям // Слово Просвіти, №4 (433), 24-30 січня 2008 р.
6. Кудлач В. Геройство без міфів // Думська площа. Додаток до газети Одеської міської Ради „Одесскийвестник”, №4 (599), 25 січня 2008 р.
7. Лановик Б.Д., Матейко Р.М., Матисякевич З.М. Історія України: Навчальний посібник / За ред. Б.Д. Лановика - 3-тє вид., випр. - К.: Тов.-во „Знання”, КОО, 2000. – 574 с.
8. Бойко О.Д. Історія України: Посібник. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2002. – 656 с. (Альма-матер).
9. Савченко Н.М., Подольський М.К. Історія України. Модульний курс: Навчальний посібник. – К.: Видавництво фірма „ІНКОС”, „Центр навчальної літератури”, 2006. – 544 с.
10. Крип'якевич І., Дольницький М. Історія України: Нове видання. – Нью-Йорк: Видавництво шкільної ради, 1990. 256 с.
11. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.: 1921.
12. Дорошенко Д. Нарис історії України. - К.: 1991. – Т.1-2.
13. Греків. Весна 1918 року в Україні. — Торонто, 1964.

Павлік М.В., курсантка.

*Національна академія
сухопутних військ імені
гетьмана Петра Сагайдачного,
м. Львів*

ВИКОРИСТАННЯ ВОЄННО-ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ У ЗАХОДАХ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ДОНБАСІ

Гібридна агресія Росії проти України виявила цілковиту незахищеність українського інформаційного простору від зовнішніх втручань і водночас актуалізувала теоретичні дослідження низки концептів, що мають сприяти напрацюванню системи гуманітарної безпеки. Йдеться про концепти історичної свідомості, національної ідентичності, ціннісної свідомості, культурної спадщини, конструювання конфлікту, історичної справедливості, історичної пам'яті тощо.

Саме гібридна війна породила новий спосіб реалізації агресивної політики. Але практично всі її інструменти (спроба закріплення свого впливу на українських теренах через підтримку лояльних українських політичних середовищ, внутрішньополітичний розкол українського суспільства засобами пропаганди, врешті відкрите військове втручання, намагання представити агресію як внутрішній громадський конфлікт) випробували російські керівники ще з XVII-XVIII століть.

Події на Донбасі засвідчили, що історія не перестала бути значущим фактором для більшості наших співгромадян, виконуючи мобілізаційні функції у передконфліктних ситуаціях. Особливе місце серед названих концептів займає поняття «національна ідентичність».

Найчастіше під національною ідентичністю розуміють «почуття нації єдиним цілим, в особі відмінних традицій культури, мови і політики». Національна ідентичність людини є її ідентичність і почуття приналежності до однієї держави або однієї нації, незалежно від свого юридичного статусу громадянства. Зміни традиційних орієнтирів, а саме розмиття меж нації за рахунок інорідних елементів чи неприйнятних цінностей, призводять зазвичай до розколу нації. Не менш важливим є поняття «історичної

пам'яті», яке саме Л. Зашкільняк визначає як здатність людського розуму зберігати індивідуальний і колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на його підставі уявлення про історію як таку та своє місце в ній.

Російська військова агресія з початку 2014 року у Донецькій та Луганській областях стала реальною катастрофою і для наукової сфери. Історичне підґрунтя і використання воєнної історії в мілітарних цілях чітко проглядається, позаяк та частина суспільства яка позитивно налаштована до жителів РФ протягом тридцяти років перебували в парадигмі військово-історичних цінностей спочатку радянського союзу, а пізніше Російської Федерації. Як результат, в цих цінностях місця для України не знаходиться.

Також важливим у сучасному світі є вміння розгледіти Які імпринтингові радянські маркери, які дуже успішно застосовують у своєму арсеналі гібридної війни кремлівські популісти:

- багатії НЕ Працюють, а крадуть;
- багатство - зло, всі повинні бути однаково бідні и рівні;
- елементарний нарід нічого не розуміє і не вирішує, він слабкий;
- забрати, поділити, розстріляти;
- культ особистості (наш лідер всіх кращий і тільки він забере, посадить, розстріляє, поділить);
- культ РФ (брат, сильна країна);
- культ ворога (всі, хто проти нашого лідера - розстріляти, як ворогів народу, США - зло, Байден - зло).

Тож важливо вміти розрізняти і не піддаватись на маніпуляції, які покликані керувати масами. Політичні гравці просто озвучують те, чого хоче чути критична більшість населення.

Під впливом окупаційної влади з пост-радянською свідомістю людей, формується нове покоління у душі «руського мира». Та на противагу цим факторам, події в ООС засвідчили: ідентифікації нації відбувся – українці відчували себе частиною великого історичного процесу. Кордони захисту демократії України фактично пройшли по наших східних кордонах.

Усе це потребує розробки нових підходів серед офіцерів структур МПЗ у політиці інформаційно-пропагандистського спрямування особового складу Збройних Сил України в історичному контексті з урахуванням як тенденцій на окупованих територіях, так і процесів усередині України.

*Ворошук О.М., ад'юнкт,
полковник.*

*Національний університет
оборони України імені Івана
Черняхівського, м. Київ*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВОГО ДУХОВЕНСТВА (КАПЕЛАНСЬКОЇ СЛУЖБИ) ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Взаємодія між релігійними організаціями та Збройними Силами України набула комплексного та системного характеру. Ще від початку агресії Російської Федерації, священослужителі підтримували та продовжують підтримувати військовослужбовців безпосередньо у зоні проведення операції Об'єднаних сил (АТО) із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей: задовольняють їх релігійні потреби щодо участі у церковних таїнствах та здійсненні релігійних обрядів, що є конституційним правом кожного громадянина на свободу світогляду та віросповідання (статті 35 та 64 Конституції України) [1].

02 липня 2014 року Кабінет Міністрів України видав розпорядження №677 “Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, Національній гвардії, Державній спеціальній службі транспорту та Державній прикордонній службі”. Ця ініціатива розпочала процес створення у лавах Збройних Сил України та інших військових формувань повноцінної інституту капеланської служби [2].

З метою реалізації прав особового складу Збройних Сил України на свободу совісті, світогляду і віросповідання, 14 грудня 2016 року введено в дію наказ Міністерства оборони України “Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України № 685, який, в свою чергу, став правовою основою для введення штатних посад військових священиків (капеланів) у Збройних Силах України [3].

Водночас, із введенням посад військових священиків (капеланів) у Збройних Силах України, виникло ряд невирішених питань, які вимагали врегулювання їх на законодавчому рівні, зокрема соціального та правового статусу військових священиків (капеланів). Таким чином, з метою повноцінного функціонування інституту військового духовенства (капеланської служби) необхідне

ухвалення Закону України “Про військове капеланство”. Зазначений Закон повинен визначити вимоги до військових капеланів, їхні права та обов’язки, підпорядкування, навчання, питання матеріально-технічного та іншого забезпечення тощо. Також зазначеним Законом мають врегульовуватись питання грошового забезпечення та соціального захисту військових капеланів.

Відтак, у разі прийняття проєкту Закону на державному рівні, буде остаточно вирішено питання статусу військових капеланів та функціонування інституту військового капеланства загалом у вітчизняному нормативно-правовому просторі.

Прийняті зміни дозволять визначити правовий статус військових капеланів у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, правоохоронних органах та нададуть можливість забезпечити належний соціальний захист військових капеланів, сприятимуть подальшому розвитку капеланської служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях [4].

Ухвалення проєкту Закону сприятиме підняттю патріотичного духу осіб рядового та офіцерського складу, що перебувають в зоні проведення операції Об’єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей, задоволення їхніх духовних потреб шляхом залучення до їх підтримки та душпастирської опіки військових капеланів.

Список використаної літератури:

1. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>;
2. Розпорядження Кабінет Міністрів України №677 від 02.07.2014 “Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, Національній гвардії, Державній спеціальній службі транспорту та Державній прикордонній службі” [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/677-2014-%D1%80>;
3. Наказ Міністерства оборони України “Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України” від 14 грудня 2016 року № 685 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua>;
4. Проєкт Закону України “Про військове капеланства” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH7WK1AA.html.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник штабу – заступник
командувача Військово-Морських Сил
Збройних Сил України

віце-адмірал А. ТАРАСОВ
"12" "11" 2020 р.

РЕЗОЛЮЦІЯ

Третьої всеукраїнської науково-практичної конференції
"Воснино-історична робота в Військово-Морських Силах.

Сучасний стан та перспективи.",

12 листопада 2020 року

Відповідно до програми конференції:

заслухано доповіді учасників відповідно до затвердженого Плану та здійснено їх обговорення;

розглянуто хід виконання Плану воснино-історичної роботи в Збройних Силах України (Військово-Морські Сили) на 2020 рік, затвердженого командувачем Військово-Морських Сил Збройних Сил України 28.12.2019 та заслухано посадових осіб відповідальних за виконання відповідних заходів;

сформовано пропозиції до Плану воснино-історичної роботи в Збройних Силах України (Військово-Морські Сили) на 2021 рік.

Склад учасників.

1. Головуючий – ТВО командувача Військово-Морських Сил Збройних Сил України віце-адмірал ТАРАСОВ Андрій Андрійович;

2. Заступник головуєчого - ТВО начальника Інституту Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія" капітан 1 рангу ШАРОВ Ростислав Анатолійович;

3. Модератор – ТВО заступника начальника Інституту Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія" з

навчальної та наукової роботи – начальника навчального відділення капітан 2 рангу ГОРДІЙЧУК Валерій Валентинович;

4. Учасники:

представник Воєнно-наукового управління Генерального штабу Збройних Сил України;

представник апарату Головнокомандувача Збройних Сил України;

представники Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України;

представники Національного університету оборони України імені І. Черняховського;

представники Інституту Військово-Морських Сил НУ “ОМА”;

представники вищих військових навчальних закладів та наукових установ Міністерства оборони України;

представники закладів вищої освіти та наукових установ Міністерства освіти та науки України;

курсанти Інституту Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія” та Національної академії сухопутних військ імені Гетьмана Сагайдачного.

РІШЕННЯ

Організатори та учасники III Всеукраїнської науково-практичної конференції “Воєнно-історична робота у Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Сучасний стан та перспективи”, що відбулася у м. Одеса на базі Інституту Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія” 12 листопада 2020 року, за результатами роботи ухвалили наступне:

1. Відзначається, що конференція пройшла в робочій, діловій атмосфері на високому методичному та науковому рівнях. У представлених доповідях порушено комплекс питань щодо сучасного стану та перспектив розвитку військово-морської історії України та світу, а також міждисциплінарних галузей дотичних до неї: історіографії, біографістики та бібліографістики, архівної та музейної справ, політології, тощо.

2. План воєнно-історичної роботи в Збройних Силах України на 2020 рік, в частині, що стосується Військово-Морських Сил, вважати в цілому виконаним. Разом з тим, доцільно продовжити терміни виконання окремих заходів, передбачених планом, зокрема:

розроблення підручника “Військово-морська історія України” – у термін до 1 жовтня 2021 року з проведенням щомісячних науково-методичних семінарів в останній четвер кожного місяця (відповідальні: Інститут Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія”, Кафедра Військово-Морських Сил Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського”);

наповнення електронного архіву з питань військово-морської історії України на веб-ресурсі Інституту Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія” (відповідальні: Інститут Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія”);

наповнення експозиції музейного фонду 59 будинку офіцерів, присвяченої історії Військово-Морських Сил Збройних Сил України (відповідальний – Управління морально-психологічного забезпечення Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України);

розшук моряків – ветеранів Другої світової війни та моряків – ветеранів бойових дій, організація шефства над ними (відповідальні – заступники командирів військових частин з морально-психологічного забезпечення);

узагальнення історії військових частин та кораблів, які розформовані, скорочені, або списані та мають важливу історичну цінність (відповідальний – Управління морально-психологічного забезпечення Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України).

3. Завдання щодо підвищення ефективності проведення воєнно-історичної роботи у Військово-Морських Силах Збройних Сил України вважати пріоритетним та включити до Плану воєнно-історичної роботи в Збройних Силах України в частині, що стосується Військово-Морських Сил на 2021 рік наступні заходи:

виконання науково-дослідної роботи за темою “Систематизація понятійного апарату військово-морської термінології з урахуванням військово-морських термінів держав – членів НАТО та історичного досвіду” з терміном виконання 2021 – 2022 роки, результатом якої має стати військово-морський термінологічний словник як система військово-морських термінів для їх єдиного розуміння та поступового впровадження в діяльність Військово-Морських Сил Збройних Сил України воєнної термінології держав – членів НАТО;

проведення 1-го етапу Всеармійського конкурсу наукових робіт курсантів на кращий науковий реферат з воєнної історії за темою “Славетна військово-морська історія України”;

проведення IV Всеукраїнської науково-практичної конференції “Воєнно-історична робота в Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Сучасний стан та перспективи” в жовтні 2021 року.

4. Начальнику управління морально-психологічного забезпечення Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України:

організувати імплементацію у силах (військах) та популяризацію серед особового складу та цивільного населення наступних результатів воєнно-історичної роботи:

ритуал ушанування пам’яті загиблих військових моряків з відповідною картою районів боїв та переліком географічних координат;

доповнене видання науково-популярної праці “Флот України: день за днем”;

організувати проведення заходів меморіалізації значимих подій і постатей військово-морської історії України, зокрема щодо вшанування пам’яті воїнів, які поклали своє життя за Україну;

5. Начальнику групи цивільно-військового співробітництва штабу Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України:

організувати висвітлення в засобах масової інформації героїчних здобутків українських моряків, морських піхотинців та воїнів берегової компоненти;

6. Командиру Флотилії Військово-Морських Сил Збройних Сил України:

провести ритуал підняття на кораблях (катерах, суднах) сигналу “Хай живе вільна Україна” на День Державного Прапора України;

організувати проведення досліджень з відродження флотських традицій та морської культури для впровадження їх у життя військових частин та кораблів (катерів, суден) Військово-Морських Сил Збройних Сил України;

7. Начальнику Інституту Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія” організувати здійснення популяризації та залучення фахівців-істориків з наукових установ та закладів вищої освіти, які належать до сфери управління Міністерства оборони України та органів центральної виконавчої влади до виконання наступних завдань:

створення підручника “Військово-морська історія України”;

створення національного військово-морського термінологічного словника;

популяризація військово-морської історії України (у тому числі створення сторінки на Facebook та її ведення).

ТВО начальника Інституту Військово-Морських Сил
Національного університету “Одеська морська академія”
капітан 1 рангу

Ростислав ШАРОВ